

Muassislar:
**O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
O'zbekiston yoshlar ittifoqi**

1982-yildan chiqa boshlagan.

Tahrir hay'ati:
**Sirojiddin SAYYID
Minhojiddin MIRZO
Nodir JONUZOQ
G'ayrat MAJID
O'razboy ABDURAHMONOV
Farrux JABBOROV**

Jamoatchilik kengashi:
**Qahramon QURONBOYEV
Iqbol MIRZO
Murodilla EShMATOV
Muhammad ALI
Rustam NOSIROV
Rustam QOBILOV
Ahmad OTABOYEV
Shuhrat SIROJIDDINOV**

Bosh muharrir:
Faxriddin HAYIT

Bosh muharrir o'rinbosari:
Nurilla ChORI

Mas'ul kotib:
Sa'dullo QURONOV

Mas'ul muharrir:
G'iyosiddin O'NAROV

Adabiy muharrir:
Husan MAQSUD

Muharrir:
Dilnoza RUSTAMOVA

Manzilimiz:
Toshkent shahri, Chilonzor tumani,
Bunyodkor ko'chasi, Adiblar xiyoboni,
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi binosi.
Indeks 100066
E-mail: yoshlik-jurnali@umail.uz
Veb sayt: www.yoshlikjurnali.uz
Tel.: (0371) 231-20-58, 231-20-59

Navbatchi muharrir: G' O'NAROV
Bosishga 29.09.2019-yilda ruxsat berildi.
Qog'oz formati: 60x84 $\frac{1}{8}$
Nashriyot hisob tobog'i: 8,7
Indeks – 822.
ISSN 0207-9137. Jurnal 2007-yil 4-mayda
O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi
tomonidan № 0253 raqami
bilan ro'yxatga olingan.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda
"Yoshlik" dan olindi" deb izohlanishi shart.
"SILVER STAR PRINT" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma № 41. Adadi: 1250
Toshkent shahri, Uchtepa tumani,
22-mavze, 17-uy.

MUHARRIR MINBARI

3 "Bu diyorning ayvonlari nurga talosh..."

JAMIYAT VA BIZ

5 Guljahon Mardonova
Quyoshim enam

SUHBAT

12 Buyuk dramaturgning
yozgani bo'ladi

NAZM

14 Bektemir Pirnafasov
Sendan maktub kutdim...

36 Ibroyim Yusupov

Ona tilim, sensan tillarning guli...

NASR

18 Bahodir Qobul
Bog'dagul

QARDOSHLAR ADABIYOTI

40 Vali Savash Yelo'q
Turk adabiyotida modern
hikoyanavislik

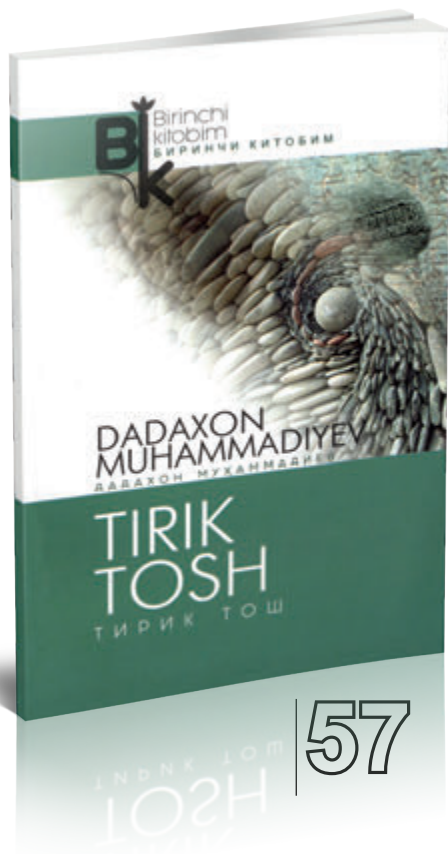

Muqovada:
Muhiddin Alimboyev
olgan surat

12

57

46 BIRINCHI UCHRASHUV
Nozima Habibullayeva
Hali hech kim bilmagan
Qadimiy ovoz bo'lsang...

54 Furqat Alimardon
Men

63 Bek Ali
Qismating bol deysan, totganim nedir?

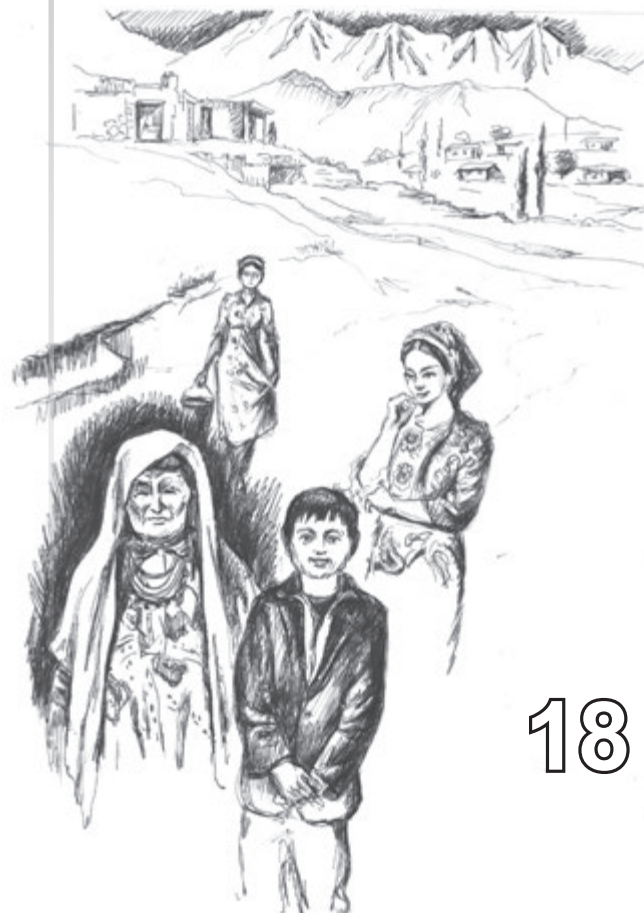
SIZNINGChA...
47 Himoyaga chiqqanning hammasi ham olimmi?

TADQIQOT
50 Shomirza Turdimov
"Kalava"ning kalavasi

MULOHAZA
57 Ma'mura Zohidova
"Tirik tosh"ning ichkarisida...

JAHON ADABIYOTI
60 O' Genri
"Jodugar"ning nonlari

ANA SHUNAQA
64 Ko'zga ko'rinmaydigan
kitob bormi?

18

“BU DIYORNING AYVONLARI NURGA TALOSH...”

Qalbi olov shoirning ushbu satrlari xayolimga tushsa, yuragim hapqirib ketadi:

Bu diyorning ayvonlari nurga talosh...

Qishloq, uy, ayvon... Bolalik yillarim nigohimda gavdalanadi. Ayniqsa, momomning uyi, hovlisi o'sha kezlar murg'ak qalbimda ulkan taassurotlarni muhrlagan. Tongdan shomga qadar quyosh nurlari bilan siylab turadigan uzun ayvon, bo'yi yetib qolgan nabiralari uchun chopon qavib o'tirgan momom... U damlardagi odatiy manzarani bugun hayot hikmati, tanti el va yurt haqidagi saboq ekanini anglab boryapman.

Ayvon. Ne-ne suhbatlarga guvoh arslon ustunlar – jasorat tiynati. Suv sepilgan tuproqdan ko'tariladigan ajib ifor ona yurtga bo'lgan muhabbatni yuksaltiradi.

Ba'zan qishning qirovli kunlarida odam eti uvushib, quyoshni sog'inadi. Vujudning oftob taftiga tashnaligini sezasan. Qish kunidagi uch-to'rt kunlik qordan so'ng bulutlarni surib quyosh bastini ko'rsatadi. Zarrin nurlarini zaminga hadya etadi. Ayvon charog'on nurga chulg'anadi. Quyoshni sog'inganlarni yana bag'riga oladi.

Ayvonda ko'rpa qavib o'tirgan enamga ayta-man:

– Issiqdan terga botibsiz, uyga kirib qaving shu ko'rpangizni...

– Nega, bolam, xamirturush xamirni ko'pchitganday, quyosh nuri ham ko'rpaga solingan paxtani shishiradi, ishimning unumi oshadi...

Aytsam hikmatlar bisyor: ayvondagi so'rida momom bilan yonma-yon yotardim. Qancha-qancha rivoyat-u matallarni, doston-u ertaklarni shu ayvonda goh uzala tushib, goh cho'kkalab eshitganman.

Kunduz quyosh nuri bilan siylagan ayvonni tunda oy shu'lasi yoritadi:

Bu diyorning kayvonisi oy-u quyosh...

Keksalar bir xazina. Qari bilganni pari bilmaydi, deganlari ham shundan. Qumg'onda choy qaynatib kelsam, sut qo'yguncha savatni ko'tarib tursam, yo oftobani keltirib bersam, xullas, arzimagan yumushlarimdan so'ng, momom albatta bir so'zni takrorlardi:

– Baraka top, savob ish qilding, bolam.

Momomning uyi qishloqqa kiraverishda birinchi xonadon. Hovlisi ekinzorga tutashib ketgan. Butun qishloqni suv bilan ta'minlaydigan birgina

ariq hovlini daladan ajratib turadi. Ariq bo'yining o'zi ajib bir manzara. Taxtakoprikda cho'kkalab, suv tebratayotgan o't-o'lanlarga ninachining qo'nolmay halak bo'layotganini ko'rib miyig'ida samimiy jilmayasan. Ilk bahorda, ayniqsa, yalpizlar anvoyi hid taratib, bodroqdek sochilib yotadi.

Ayvondan ekinzor, qishloqqa eltuvchi yo'l ko'zga tashlanib turadi.

Qishloqda hamma odamlar bir-birini yaqindan biladi. Olisdan kelayotganni yurish-turishidan taniydi. Momomda bu fazilat ikki hissa ortiqroq. Qo'lini peshonasiga tirab, oftobning nuridan to'sib, bo'ynini cho'zib uzoq nazar soladi-yu ilg'aydi:

– Hamsoya-ku, yugur, bolam, yuki og'irga o'xshaydi, yengillatib kel, savob bo'ladi...

Bolalarcha quvnoqlik bilan shataloq otib yuguramiz. Momomning oxirgi so'zi og'zida qoladi:

– Ul-bul narsa bersa, olib yurmanglar, uyat bo'ladi...

Ilk hayot saboqlarini shu ayvonda olganmiz. "Suvga tupurma", "nonni uvul qilma", "daraxtning shoxini sindirma, joni og'riydi", "qushlarga ozor berma", "ko'rpaga oyog'ingni yuvib kir", "mehmonning yonida dasturxonga hadeb qo'l cho'zma" va hokazo. Bir ko'rinishida oddiy nasihat, tanbeh

bo'lib tuyuladi. Bu oddiy gaplar zamiriga fikran razm solsangiz, ulkan ma'no mujassam ekanini ilg'aysiz.

Momomning uzundan uzun, faqat o'ziga xos ohangdagi duolarini ham shu ayvonda eshitganmiz. "Rizqli, izli, qutli bo'! El koriga yara..."

Ayvon – o'zbekning ostonasi. Mehmonni ham shu manzilda kutib oladi, shu manzildan kuzatadi. Ayniqsa, onalar uchun bu ostonaga qadrlil. Ayvonda turib jigarporalari uzoq safarlarga kuzatadi. So'ngra arslon ustunlarga suyanib yig'laydi. Yana ko'zda yosh bilan shu ayvonda, quchoq ochib kutib oladi. Xalqimiz, Vatan ostonadan boshlanadi, degan naqlni, shu bois bot-bot takrorlasa kerak. Zero, shu ayvon – "darsxona"da olingan saboqlar yuksalib, yurtga ravnaq bo'ladi:

Vatan, desam ko'zimda yosh, yuzimda yosh...

Sog'inaman. Bolaligimni, menga Vatanni anglatgan momomning ayvonini, rayhonli hovlilar, tuproq ko'chalarni sog'inaman.... beixtiyor sog'inchim qarog'imda aks etadi. Yuzimga yosh dumalaydi.

Momom 3-sinfgacha tahsil olgan. Keyin Ikkinchi Jahon urushi, boshqa tashvishlar, alam va ajralishlar... goh shirin, goh achchiq ko'z yoshlar... Ammo men momomning ko'zida yoshini hech ko'rmaganman. Bolalarcha qiziqish meni savol berishga undaydi:

– Momo, nega siz hech yig'lamaysiz?

U kishi ajabtovur savolimni eshitib kuladi:

– Yig'layverib, ko'zimda yosh qolmagan-da...

Eti qochib, so'lg'in tortib qolgan terisiga boqib, ishonaman...

Biroq, momomning yig'laganini keyinroq ko'rdim. Bobom olamdan o'tganda, ayvonda cho'kkalab, ko'ylagining uzun yenglarini yuziga bosib, uzoq yig'lagan. Vatanini menga tashlab ketdimi, deb ko'z yosh qilgan. Momomning nazdida hovli-joy, bog'-rog' bobom barpo qilgan Vatan, hozir ham shunday tushunamiz.

Fe'li ko'ylagining etagidan keng momomning. Qaldirg'ochlar eng ko'p in qurgan ayvoni, nazarimda. Qushlar yerga xas-cho'p tushirsa, notoza qilsa ham momom ulardan ranjimagan. "Voy, shu qushga ham Vatan kerak, mitti joniga...", deb qo'yardi tumshug'ida loy tashib in qurayotgan qaldirg'ochlarga mehr bilan qarab...

Oshxonada esa tandirdan endi uzilgan nonning isi ufuradi:

Ko'zga surtay nonlaringni, nonlaringni...

(S.Sayyid)

Faxriddin HAYIT

QUYOSHIM ENAM

*Mehr-shafqat, oqibatni har narsadan
afzal bilgan onam Xadicha
Xudoyqul qizining
xotirasiga bag'ishlayman.*

Muallif

Enam...

Uyda mol-hol so'yilguday bo'lsa, enam yuragini avaylab oldirib qo'yadilar:

– Akalaring jeydi, jo'raklari tovday bo'lsin, iloyim.

Jigari-yu buyragini olib qo'yadilar:

– Kelin, chalaroq qilib qovur, bolalarimning bo'yarak, jigari sov bo'lsin. Otang aytuvdi, Ibn Sino yozganakan, odam qaysi a'zosi sov bo'lishini xohlasa mol, qo'yning ana shu a'zosini tez-tez jeb turishi keragakan, – deydilar.

Bu mehrli gaplarni eshitib akalarimning ko'zlarida yana chaqmoq chaqnaydi:

– Ota, ena, bila jeymiz, – deyishadi ular.

Dasturxon yozilib, ovqat suzilib, tovoq keltirilsa, enam hovlining to'riga ovoz beradilar:

– Bobo-yov, kelag'ang, ovqat sovidi...

Otam qotma, bo'yi o'rtadan baland, yuzi zahiltob, malla-yashil aralash ko'zlari o'tkir, qoshlari o'siq, har bir so'zida aql va mantiq aks etib turadigan odam. U qarashlari ma'nili, ma'rifatli, bilimli, gapi keskir, adolatsizlikni yomon ko'radigan, yetim-yesirni, ojizlarni qo'llaguvchi, ana shu masalada qarshilik ko'rsatganlarga nisbatan shafqatsiz odam. Otam o'zining obro'sini biladi. O'ylamay, mulohaza qilmay gapirmaydi. Gapi o'tkir va achchiq, toshni kesadi. O'n to'rt

yoshida hashar yo'li bilan maktab qurdirgan, qishloqning birinchi ziyolisi. O'n sakkiz yoshidan maktab rahbari lavozimida ish boshlagan. Elning oldi – otam. Otam tufayli bizning uy maslahat markaziga o'xshaydi. Biz bilgan, bilmagan odamlar boshiga yaxshi yoki yomon kun tushsa, otamni daraklab kelaveradi. Ular hech mahal bizning uydan non-nasibasiz chiqib ketmaydi. Yaxshi-yu yomonga, tanish-u notanishga dasturxonimiz hamisha ochiq.

Ana shu elning oldi otam ovqat suzilganini eshitsa ham, shoshilmay, xotirjamlik bilan uy tomon yuradi. Xotirjamlik bilan ust-boshini qoqadi. Yanada xotirjamlik bilan yuz-qo'lini yuvadi, shoshilmay artinadi. O'ziga ishonch bilan dasturxonning to'ridan joy oladi. Ana shunday. Bizning uyda otam dasturxon boshiga kelmaguncha tovoqqa qo'l cho'zilmagan hech mahal. Bularning bari bizning ong-u shuurimizga saboq bo'lib singigan. Bu – enamning sabog'i.

Enam...

Rahmdil, kishining haqidan hamisha qo'rqadigan enam. Har kuni oqshom cho'kib, poda qaytib, mol-hollar ega-egasiga topshirilgach, Badaxshonning gurpillagan tuproqli ko'chalarida Norqobil podachi – Dalov buvaning tovuishi yangraydi:

– Osh, halol-hov, osh-halol...

Badaxshonlik ayollar odat bo'yicha kechki ovqat uchun nima pishirgan bo'lsalar, bir kosadan podachi haqi uchun olib qo'yadilar. Ertadan kechgacha elning mol-holini boqqan Dalov podachining kattagina kadisi bor. U

ayollar bergan quyuq-suyuq ovqatlarni ana shu kadisiga solaveradi. Kimning sho'rvasi, kimning palovi, kimning shirguruchi, kimning moshkichirisi, kimning g'ilbindisi, kimning jo'pqqasi idishga baravar tushaveradi.

– Bolam, podachi buvanga oshni go'shtliroq qilib opqo'yinglar, – deydi enam.

Biz bolaligimizga borib ijirg'anganday bo'lamiz. Enam bu qilg'imizga norozi qaraydi:

– Shuncha moldi tuyog'iga xiyonat qimay boqish osonma? Kelin, go'shini uyub sol, – deydi enam chechamga. – Narigi dunyoda qorz bo'mayiq. Bechora Dalov buva Badaxshonning molini bu yog'i To'rtog'ayin, bu yog'i Nagahan, bu yog'i Madaniyat qilib aylantirib bog'adi. Ichayatgan sut-qotig'ing, qaymog'ingning mazzasi ana shundan. Betingdi tosh olma jeganday burishtirma, bolam. O'zlaring shuytib bog'alasilarma? O'qishdan kechib...

Biz jim bo'lamiz. Xursand, Bo'ston degan qizlari-yu Fotima otlig' kampiri bilan yashaydigan Dalov buva enamni juda uzoq duo qiladi.

– Bolam, bolalaringning rohatini ko'r, kam bo'magin, Omonqul bilan qo'sha qarigin, ilohi omin. Elding molini bog'ayotganimga mingdan-ming roziman. O'lsam, shular ko'madi-da, bolam, – deb uyiga jo'naydi.

Enam podachi ketgach xomush bo'lib qoladi:

– Xudo har bir odamni bandam, desin. Qarigan chog'ida mol boqish bu kishiga osonma? Xudo Potma chechamga bittagana ul berganda-ku, buytib qiynalib jo'rmayidi, – enam ko'ylagining yengi bilan ko'zlarini artib qo'yadi.

Enam...

Yetti pushti boy o'tgan, chorvasi-yu zig'iri yurt-u jahonga sig'magan Xudoyqul govboyning Ortiqbaybichadan yolg'iz qizi – mening enam. Qizillar kelib quloq qilingan, surgunda ezilgan boy buvamdan enamga tilla to'la xumcha qolmadi. Cheki-chegarasiz bog'-rog'lar qolmadi. Dang'illama uylar qolmadi. Faqat enamni bor bo'y-basti bilan hamisha o'ziga chorlab turadigan, ranglari yorqin xotiralar qoldi.

Buvalari – oq surpdan ko'ylak-ishton kiyib, yelkasiga to'rva osib Makka-yu Madina ziyoratiga borgan Pirmat hojini ko'rmaganlar-u eshitganlari bo'yicha hikoya qilib beraveradilar:

– Buvag'anam, iloyim go'rlari nurga to'lib, jannatning nozboylarini iskasin. To'rvasida ikki kapgina talqon bilan Makkaga bir kunlik jo'l qog'anda mavali doraxdi ostida dam olibdilar, – enamning hayajondan tovushlari titray-

di. – Shu payt oldilariga bir urg'ochi kuchuk kelib, tilini osiltirib turaveribdi. “E jonivor, ochqoldingma?” deb buvam rahmatli bir kap talqon beribdi. Kuchuk talqonni jeb shu atrof-dagi mozording ichiga kirib ketibdi-da, ko'p o'tmay yana qaytib chiqibdi. “E jonivor, yana jeysanma?” deb buvam rahmatli to'rvasidagi bor talqonni kuchukning oldiga qoqibdi. Kuchuk talqonni jeb yana mozor ichiga kirib ketibdi. Buvam bu sirdan hoyron qop mozor tomonga jo'ribdi. Borsa, ena kuchukding besh-oltita ko'zi ochilmagan bolalari shingshib jotqonimish. “A jonivor-a, tiling jo'q-da, bilmapman-da”, debdi-da, qora kunga osrab qo'ygan bir to'g'ram nonini kuchukning bolalari oldiga tashlabdi. Buvam mozordan chiqib Makka-yu Madina toropga qarab jo'lg'a tushibdi. Shu payt muborak tomondan “Ey hoji, ortingizga qayting, hajingiz qabul bo'ldi”, degan tovush eshitilibdi, – enam ko'zlaridagi namni yenglari bilan artib qo'ydi.

– Ena, keyin-chi, keyin nima bo'ldi? – deymiz biz enamning ko'z yoshiga hayron bo'lib.

– Keyinma? Olti oy deganda haj ziyoratidan qaytgan Pirmat hoji buvam uyda qirq kun chilla saqlagan. Yuz chog'li odam joylashadigan mehmonxonasiga oq harirdan qirq qavat qilib parda ildirgan, – deydi enam ovozlari titrab. – Qirq kun boy bobomga o'zganing ko'zi, o'zgaga boy bobomning ko'zi tushmagan. Momongning

aytishicha, jegilik katta momom tomonidan bo'sag'aga qo'yilgan, xolos. Qirq kundan so'ng buvam chilladan chiqib, elning eshon-u devonalari, namozxonlarini jamlab hoji to'yi qilib bergan. Va xizmatlarida yurgan molboqar-u tuyaboqarlar, qo'ychivon-u podachilar, chorakor-u bog'bonlarini yoshiga qarab uyli-joyli qilganlar. Hatto ularga mol-qo'ydan ulush ajratib bergan. Boy bobom vafoti qadar eldan qadr ko'rgan, el-u jurat u kishini yaxshilik bilan eslaydi, – deydi enam xo'rsinib.

Hayajon bilan aytilgan bu hikoyatdan ko'p narsa uqamiz. Bir kishiga yetgan yegulik o'n kishini ham to'ydiradi. Sen bog'-u chorbog'da yashab atrofdagilar qaqragan biyobonda cho'llasalar, bee'tibor bo'lmagin, yaxshilikning ham, yomonlikning ham javobi bor, deganidir.

Pirmat hoji bobom Qamashidagi karvon yo'lidagi joylashgan Qorabog' qishlog'ida karvonsaroylar, mulla, domlarning kitobxonlik qilishlari uchun maxsus hujralar, Chim qishlog'ida masjidlar qurdirganlarini enam aytib beradilar. Pirmat hoji bobomning o'g'li, enamning otasi Xudoyqul govbobomning ma'rifatli odam bo'lganlari, chorakorlariga mehribonliklari, ularni uylantirib, mol-hol bilan ro'zg'orlarini bo'laklab berganlari... Eh-he, munday xotiralardan zerikish ne – bilmaysiz.

Yana aynan bunday suhbatlardan so'ng ichkari uydagi jajji, kelin sandiq

ayvonga opchiqilib ochiladi. Ko'rib ko'zingiz quvnaydi: ranglari yorqin hapamat, gulband, hilba, dardig'ozna, chinmarjon, bo'tako'z... bir dunyo munchoqlar.

– Monovi hapamat, – deydi enam titrabgina. – Buni otam rahmatli oltiga to'lganimda Payshanbaning bozori-dan olib keluvdi. Bu munchoq uydagi xapagarchilikning oldini to'sadi, deydi momang. Bunisi gulband. Kimning uyida gulband bo'lsa, gul (chechak) ning oldini oladi. Manovi bo'tako'zdi momong tizishgan. Enaganamning, baybicha kayvonimning qo'lining iziyam bor, isiyam bor, bolam. Shunichun etiyatlayman-da, – dey-dilar taqinchoqlarni hidlab.

Biz hayrat bilan yashil, oq, qizil, qora, ko'k tusli turlima-turli munchoqlarga termilamiz. Bolalar qo'l cho'zsa, enam sekingina ma'noli qarab qo'yadilar – chechalarim darhol o'zlariga kelishadi:

– Tek tur, uzilsa ulab bo'lama? – tanbeh berishadi bolalariga.

Bu munchoqlar na shakl-u shamoyili, na tusi, na tizilish san'ati bilan hozirgilarga o'xshamaydi. O'n-o'n besh qavatlab tizilgan munchoqlarda go'yo kashtalarning betakror naqshi bor. Va yana mehr bilan muhabbat ham qorishiq. Keyin o'z ajdodlariga nisbatan bee'tibor bo'lmaslik, ular haqidagi iliq xotiralarni yuraklarga joylash kerak, degan saboq ham bor.

Enam...

Enam aytadi:

– Taqdir Alloh-dan, bolam, – deb.

Shunday. Bo'lmasa, qizil shapkadan daroma-dara, o'rma-o'r qochib, pisib kun o'tkazgan, Tojikistonning laqaylariga termilma bo'lgan Xudoyqul buvam bilan, Ortiqbaybicha momom, enam qayda-yu, Badaxshonda – Alimardon chavandozning o'n gulidan bir guli ochilmay so'lgan marhum ayoli Oyimgul go'zalning jetimcha jetti kulchasi – otam Omonqul malim qayoqda?

1931-yil. Enam o'shanda besh yosh, Hasan-Husan tog'alarim sakkiz yosh-

da bo'lishgan. Xudoyqul bobom o'zga yurtlarga – Tojikiston taraflarga quloq qilinadi. Bobom Qo'zigul, Oyjamol otlig' xotinlarini Chimda qoldiradi. Suyimli ayoli Ortiq momomni olib ketishga qaror qiladi. Ortiq momom Tojikistonga ketishlaridan oldin enamni, Hasan-Husan tog'alarimni olib Badaxshonga, enasi Jumagul momo, otasi Eshqurbon buvanikiga mehmonga keladi. Shunda burgut ko'zli, o'n oltiga chiqqan otamning nazari enamga tushadi.

Yillar o'tib otamning uylanish vaqti-soati yetganda "Chimlik boybuvaning erka-yu sarka qizi Xadicha baybichani olaman", deydi otam. Shu gapdan so'ng enamning tus tog'asi Sattor Qurbon bilan otamning otasi Alimardon chavandoz bellariga oq belbov baylab oq otda "Qaydasan, Tojikiston?" deb yo'lga tushadilar.

O'shanda enam o'n besh, otam yigirma besh yoshda edilar. Sovchilar-ni boy buvam surgundagi holiga qarab kutib oladi.

– Boy buva, chavandozning to'ng'ichi Omonqul ko'p teran, jer tagida jilon qimillasa biladigan ziyrak ul bo'gan. O'n to'rtga chiqmay maktabda vajatiy bo'ldi, o'n sakkiz yoshidan beri Badaxshondagi maktabda direktir. O'zi qurdirdi shu maktabdi, – deydi Sattor Qurbon tog'am. – Endi desangiz, boy buva, qulchilikka keldik.

Boy buvam birpas tek qotadi:

– Chavandozga-ku ishonchim mustakam, lekin ovrinmanglar, qizimiz yosh, – deydi.

Shuncha gap-so'z aytiladi – ammo boy buvam qayta gapirmaydi. Sovchilar dasturxonga fotiha tortib ortga qaytadilar.

Kech kirib, izg'irin jonni olar payti boy buvamning hovlisiga sovchilar qaytib keladilar:

– Boy buva, Vaxshga jetganda bilibmiz, men chakmonimni esdan chiqarippan, – deydi Sattor Qurbon tog'am. – Sovuq o'tganda bilibmiz.

Xudoyqul buvam xudojo'y edilar. Sovchilar-ning ortga qaytishi – chakmonning unutilishini Xudoning irodasi, deb biladilar.

– Enasi, jovchilarga osh damla. Qizingning taqdiri chavandozning uli bilan ekan, – deydi bobom Ortiq momomga.

Osh rozilik alomati edi. Endi o'n beshga to'lgan enam zamonning zayli bilan imi-jimida uzatiladilar.

Badaxshonda enam old kelin bo'ldilar. Jun titib, uni savash, kalavalab yigirishda hech kim oldilariga tusholmagan. Jo'lxurs, tuzliq, bo'g'cha, g'o'jori, arabi gilam to'qish, kigiz bosish, joypesh tikish – eh-he... Bu narsalar hamon o'z ko'rkini yo'qotmagan. Bularning ipi ro'yan degan o'simlikning guli yoki zardolining tomiri qaynatilib tayyorlangan rangda bo'yalgan-da – shundan rangi o'chmaydi.

Enam yog'och qoshiqlar solib qo'yiladigan maxsus xaltani o'zi tayyorlardi. U "bu xaltaning gulini kim ko'rib o'tiribdi", deb qaramasdi. Xalta uchun mo'ljallangan ipni kalavalab yigirish-u rang tanlashgacha e'tibor bilan qarardi. Qoshiq xaltamizning gullari jimjimador, ranglari yorqin, ko'zni quvnatadigan bo'lardi. Tuzliq, isiriq solib qo'yiladigan maxsus xaltalarimizning ham rangi, gullariga tanlangan shakllar bir-biriga o'xshamasdi. Har birining oshxonada o'z joyi bo'lib, hech qachon o'rin almashinib qolmas edi. Kandir jelak, uning ikki yoni, orqa yenglari, bosh usti qismiga rango-rang ipaklardan bosma kashtalar tikish, peshmat, jegda, kiyma tikib qariyalarning duosini olish. Har kimga nasib etibdimi? Har safar shukronalik bilan aytadilar:

– Bolam, bu kunlar shu duolarning ijobati-da...

Esimda, Badaxshonda to'ylar bo'lsa, tevarak-atrofimizdagi xotinlar qatlamaning moyiga jiqqa to'lgan tovoqlarini boshlariga qo'ygancha enamni kutishardi:

– Opa, bo'lag'ang-ov, bizar borguncha to'y tamom bo'ladi, – derdi rahmatli Husan tog'amning ayoli Zulfiya checham.

Ko'p o'tmay peshayvonda enam paydo bo'lardi: qizil satindan tikilgan tishqotirma ko'ylaklari lov-lov yonadi. Hapamat, gulband, dardig'ozna, orasiga kumush tanga aralashtirilgan qizilmarjon, bo'ynida tomoqcha. Mayda oq munchoqlari hafsala bilan terilgan qora jipakli jumalak ko'zingizni oladi. Oppoq g'ijima ro'molning bir uchi chap, bir uchi o'ng yelkaga tashlangan. Enam, bo'g'jomaday lorsillagan enam. Yonoqlari ol enam.

Enam... Sabr-bardosh timsoli.

Qishning qirchillamasini... Kecha yoqqan qor qatqaloqqa aylandi. Osmonning rangi xira. Izg'irin odamning betiga iynaday sanchiladi. Quyoshning issig'i pasaygan. Qishloq odamlari sovuqni pisand qilmaydi. Burni sholg'omday qizarib, shulqillab tursayam, tanasi izg'irin zahridan titrab tursayam, qo'l-oyoqlari uvishar holga kelsayam, piyozning po'stidan yupqa choponiga o'ralib hadahalab ketaveradi.

Jonni olar shunday sovuqda Badaxshonda to'y bo'ldi. Absalom po'choq o'g'ilchasining qo'lini halolladi. Peshin mahali doshqozonlar ochildi. Qozonning atrofini eldan burun bola-baqra o'rab oldi. Ular biladi Badaxshonda to'y oshi birinchi bo'lib bolalarga berilishini. Qora-qura bolalar ushlab turgan sirli tovoqlarga bir-ikki kapgirdan osh tashlandi. Ular ukachalarini yetaklagancha bo'g'i chiqib turgan oshni issig'ida yeb olish uchun to'g'ri kelgan joyga cho'k tushib, ishga tushib ketadilar. Suvi shulqillab turgan burunlarini torta-torta, choponlari yengiga arta-arta besh panjalarini tovoqqa baravar botirib oshni yeb bitiradilar. Bo'ldi bolalarga boshqa hech narsa kerak emas. Ular gala-gala bo'lishib, o'ynab yuradilar.

Kunduzgi osh kechga tomon to'xtadi. El tarqaldi. Uy egalari dasturxonlarni yig'ishtirishdi. Qotgan non bo'laklarini quritib olishga tayyorlashadi. Idish-tovoqlar, kapgir, qozonlarni yuvishib, saranjomlab olishdi. Hovli ichkari, tashqarisi supurib-sidirildi.

Bu payt esini tanigan o'g'il bolalar hovli o'rtasiga ulkan gulxan uchun o'tin taxlay boshladilar. Har zamonda to'yning egasi kelib xabar oladi.

– Olov balandroq jonadigan bo'sin. O'tin ko'p, ko'proq taxlanglar, – deydi u.

Uning gapidan biz bolalar yayraymiz. Chunki to'y oshidan keyin gulxan atrofida bo'ladigan o'yin-kulgi kishiga juda yoqadi. Kechga tomon gulxan atrofiga kigiz, julxurs, po'stak, gilam, ko'rpacha to'shab chiqildi. Oldingi qatorga bolalar, ularning orqasiga buvalar, katta erkaklar

to'shamalarga joylashib o'tirib olishdi. Nihoyat, qorong'i tushib, kishi-kishini anglamas darajaga yetganda taxlangan o'tinga avval kerosin quyilib, so'ng gugurt chaqildi. Gulxan birdan gurilladi. Odamlar zavq bilan hay-haylashib qo'yidilar. Gulxan atrofiga suv to'latilgan qora qo'mg'onlar qo'yib chiqildi. Hademay ular biqirib qaynaydi – yosh yigit-yalang choy damlaydi, chollarga, bolalarga choy tutadilar. Qayerdandir chaqirilgan ikkita yigit, biri doira, biri tor chalib, davrani aylana boshladi. Odamlar mazza qilib qiyqirib qo'yidilar. Hofiz yigit "Onam derman"ni ayta boshladi. Ayrimlar bor ovozda unga jo'r bo'ldilar. Orqaroqda tik turgancha tomosha qilayotgan momolar, enalar astagina:

– Umring uzoq bo'lsin. Etagingdan jolpillab ko'kargin, bolam, – deb qo'yishdi.

Qo'shiqchi yigit "Qarg'alar"ni boshladi. Endi hamma qarsak chalib uni olqishlay boshladi. Sho'x-shang Xo'jayor amakim zavq bilan tizzalariga urib o'ynadi. Odamlar izg'irin sovuqni unutgan edilar. Bir mahal davraga Shobo'ta buva chiqdi. Buvaning sakrab o'rnidan turgani ni ko'rgan zahoti hamma qiyqirib qo'ydi. Shobo'ta buva sho'x-shanglik bilan qo'shiq boshladi:

*Oy derezadan qaragano,
Chachini mayda taragan.
Shobo'tani qoyda deb,
Har kimlardan so'ragan.
So'ragano so'ragan...*

Shobo'ta buva – yupqaga o'rasang it burilib qaramaydigan odam. Aytayotgan qo'shig'idan odamlar ichaklari uzilib kulardilar. O'yin-kulgi ana shu tariqa davom etadi. Navbati bilan Diyor buva, Ochil buva sho'xliklar qiladilar. Katta-yu kichik mazza qilib hoholashadi. Eshbo'ri aka davrani egallaganda qiyqiriqlar yana avj oldi. U odamlarning hayotida ro'y bergan kulgili voqealarni har xil obrazga kirib aytib berar, ichakuzdi hangomadan hamma maza qilardi. Odamlar to gulxan o'chib, tafti so'nguncha o'yin-kulgi qildilar.

Ertasi tong otib, ko'zlarimizni uqalab, tursammi-turmasammi deb o'ylanib yotganimizda enam tashqaridagi o'choqda yoqilgan g'o'zapoyaning olovini sandalga soldi. Jonimiz kirdi. Yuzlarimizni yuvib artingan zahoti yana o'zimizni issiqqina sandalga uramiz. Hammasidan ham mazzasi sandalga solingan olov taftida qizdirilgan issiqqina non, eritilgan sorimoy tanalarimizni yayratib yuboradi. Chinni piyolalarda issiqqina choy ho'playmiz. Nihoyat, otam dasturxonga fotiha qiladi.

Opalarim dasturxonni yig'ishtirib, eshik orani saramjomlashga tushadi. Dam olish kuni bo'lganligidan ma'raka qozonga to'ldirilgan suvni isitib, bellariga shol ro'mol tang'ib kir yuvishga tushadilar.

Biz bola-baqra esa qora satindan tikilgan, paxta solib qavilgan go'ppilarimizni kiyib, enalarimizning shol ro'molini boshimizga tang'ib olib, Nagohon ariq bo'yiga yuguramiz. Alim mullaning hovlisiga tutash do'nglik allaqachon odamga to'lgan. O'zini bilganlar qo'yning terisidan tayyorlangan po'stak olib kelib, ustiga joylashib olgan. Birlari termosda issiqqina choy damlab kelib shopiyolada ho'plab ko'pkari boshlanishini kutadi. Bu davrada ayollar qatnashmaydi. Qarri-qartang buvalar, o'rtayoshli erkaklar, yosh-yalang yigitlar qalin-qalin choponlariga o'ralib olgancha maydonga nazar tashlab turadilar. Hademay kechagi to'yning ko'pkarisi boshlanadi. Sayhonlikda yuzlab otlar va chavandozlar. Chavandozlar katta ko'pkari boshlanishidan oldin qorauloq chopadilar. Bu bilan otni va o'zlarini ko'pkariga tayyorlab oladilar. Qorauloq to'xtadi. Chunki baland yuk mashinasi ustidan bakovulning tovushi gurillaydi:

– Ilohi omin, bugungi ko'pkari eson-omon, janjal-jarohatsiz o'tsin. Shu yerga umid bilan kelgan chavandozlar solimsiz ketmasin. Endi quloq tutinglar. Birinchi uloq uchun ena-bola sarka qo'yildi. Ov-v, jigillar, Hazrati Alining kuchini bersin silarga. Omin, Allohu akbar, – bakovul shunday deb qoni silqib turgan sarkani chavandozlar to'plagan tomonga irg'itdi.

Chavandozlar boshlari uzra havolanib kelayotgan sarkani qo'lga kiritmoq uchun intildilar. Ular qamchilarini tishlab olgancha otlarini sarka tushayotgan tomonga niqtar, oldindagi otlar orasidan o'ziga yo'l ochmoqqa intildilar. Chavandozlar qichqirar, baqirar, so'kinar edilar.

– Ha, enangdi sening...
– Jo'ldan qoch, deyman...
– Ukkag'ar, norjoqa bor...

Alim mullaning hovlisiga tutash sayhonlik otlarning kishnashi, chavandozlarning hayqirig'idan gubirdaydi. Ariqning qirg'og'i bo'lgan do'nglik esa guvillaydi. Chavandozlarning gurilagan tovushlari hammayoqni bosib ketdi.

Unga sari do'ngdagilar bor ovozda ko'pkaridagi ahvolga qarab hayqiradilar:

– Ol-l, ur, sur-a, tort-a...

– Yoppirim-ay, joni borma bu dangaldi? Non jemagan-ov, Zorxol quvjoq bunga non bermagan. Qora, onqoyib turishini qora-da. E, sol-ay...

– Anovi merov kim-ov? jiyron otdag'ini ayta-yappan. Nimaga onqayadi? Qurga kirmasang, go'ringga uloq chovasanma?

– Eh, ana oldi, – deydi burni sholg'omday qizarib ketgan Sattor tog'am.

– Kimakan? Hasan chavandozov...

– Vo, ukkag'ar, joni bor-da. Bos, uch-a...

Guv-guv, guv-guv...

Biz qizlar boshimizdagi shol ro'molni qattiqroq tang'ib, quloqlarimizni berkitamiz. Oyoqlarimizdan sovuq o'tib, tarashaday qotgan kalishlarimizni tap-tap yerga uramiz. Qo'llarimizni qora guppining kissasiga chuqurroq suqamiz. Qani isib qolsak? Ko'pkarining qizig'iga berilib ketgimiz kelmaydi. Polvon-polvon kelbatli Hasan-Husan tog'alarim, Ulash va Chori amakim do'ngdagilarning qichqirig'ini eshitganday gajirlik bilan uloqni biri olib, biri qo'yib marra tomon uchadi. Akalarim ko'zlarida o't chaqnab tog'alarimga, amakilarimga haybarakallachilik qiladi. Hasan tog'amning uli Beg'ali tog'am xursandlikdan osmon bo'yi cho'pchiydi.

– Ha, otamdan...

Shu tob yerdan o'sib chiqdimi, Xudoning karomati bilan osmondan osilib tushdimi, bilmayman, naq otlar quturib, gupirayotgan maydonda qotti shoyidan chopon kiyib, boshiga gardimi, parangmi – tussizroq ro'mol tang'igan ikkita palakati qiz paydo bo'ldi.

Do'nglik zombirning uyasiga aylandi:

– Voy, vo-ya, bachalar qayardan keldi?

– Yovoy, ot bosib o'ladi.

– E, Shog'uchqor bolam, opchiq, etaging jolpillab ko'kargir...

– E buva, ot bosib o'laman-ku?

Odamlar biri olib, biri qo'yib, o'pkalarini bosolmay dobirdayatganda, Shog'uchqorlar boraymi, bormaymi, deb tixishlik qilib turganda sayhonlikda qorabog'lik Ahmad milisaning to'qson yashar to'qqillagan enasi qora shoyidan qamchiday qilib qavigan choponida otam paydo bo'ldi.

Do'nglik yana guvrandi:

– E, onovi ajali jetgan kim-ay...

– Omonqul-ku, Omonqul...

– G'ujuri bor-da, senlarga o'xshab atalaxo'rmas-da, – dedi Davron buva.

– Etiyat bo'sin-da, voh...

– Go'rillama, Xudoning g'azabi, ot odamdi bosmaydi...

Otam ehtiyot bo'lolmadi: tishlarini irjaytirib, dumlarini xoda qilib, biri olib, biri yasab kelayotgan besh-oltita ot qizlarga yaqinlashib

qolgan edi. Otam gajirlik bilan qizlarning birini o'ngga, birini so'lga irg'itdi. Ular yerga chalpak bo'lib tushdi. Otlar odamni bosmaydi, degan Yorman buva adashibdi. Bo'z, qora, jiyron, qo'ng'ir, chipor tusli, quturib kelayotgan qorabayir, saman, chavkar otlar biri ko'rib, biri ko'rmay otamning allak-tallagini chiqarib ketdi. Akalarim, amakilarim, loyqalik Xalil aka, qorabog'liq Pirmat do'xtir gurra sayhonlikka chopishdi. Men surat bo'lib qotib qoldim. Kimdir engashib meni mahkam bag'riga bosdi. Uning yelkalari osha fojiani ko'rib turardim. Chavandozlar otlarning jilovini siltab-siltab zo'rg'a to'xtatishdi. Ulardan biri qo'lidagi parcha-parcha bo'lib ketgan uloqni nafrat bilan otib yubordi. Chavag'onlar otdan tusha qamchilar qonatgan, otlar tishlagan qulog'-u burunlarini ishqay-ishqay otam sari chopishdi.

Do'nglikdagilardan yana yigirma chog'li odam maydonga chopdi.

– Hah, bechora-ya, – dedi Yallaqobil buva.

– Suyaklari bo'ltak-saltak bo'ldi-yov, Omonqulning, – dedi kimdir. – Ajal-da...

– E, somirdama-yay, davra ko'rmagan pistoqi ko'z, – Boyqobil buva gapirgan odamga qarab xezlandi.

– He, tilingdi ola qorg'a cho'qisin sening. Omon malim o'lsa, senga dunyo keng qolama? Xudoy soqlasin, bir etak bolasi bor...

– Bachcha-da, Yarman oqsoqol, qo'ying, kuyinmang, ovziga qoramay somirdadi-qo'ydi-da. Ana Pirmat do'xtiram shuyarda ekan, sozlaydi hozir, – dedi kimdir.

Ko'pkari to'xtadi. Otamni ko'rpacha tushalgan zambilga avaylab yotqizishdi. To'yga kelgan mashinalardan biriga ehtiyotlab olib chiqishdi. Bir guros odam birga ketdi. Mehribongina Ne'mat akam mening, men Shermat ukamning qo'lidan mahkam ushlab Nagohan arig'i bo'ylab uyga chopdim. Enamga allaqachon xabar yetib kelgan, shekilli, ko'cha eshik oldida ranglari quv oqarib ketgancha bizni bag'riga bosdilar. Ortiq momom, Xurram checham Zulfiya checham atrofimizda gir aylanishadi.

– Ena, otam, otam qani? – dedim lablarim titrab.

– Otangni do'xtirga, katta do'xtirga obketishdi. Keladi, bolam, jilama, keladi, – dedi enam hammamizni bag'riga bosib.

Kech tushdi. Sozlangan chiroqlarning piligi mening yuragimday piri-pirab yona boshladi.

Enam bizni kechki ovqatga jamladi. Sandalning otam o'tiradigan to'r tomoni bo'sh qoldi. Sheramat ukam, Oyimgul singlim bo'sh joyga qarab-qarab qo'yar, ko'zlaridan oqayotgan yosh sandalning ustiga yopilgan ko'rpaga tomardi. Enam kenjalarni quchoqlariga oldi. Men o'shanda ilk marta otasiz yashashning azobini, chinakam azobini his qildim. Hasrat bilan his qildim. Uymiz huvillab qoldi. Otamning fe'lidan zir titrab yashagan bo'lsak ham, ishdan qaytayotib Jar buva tomondan eshitiladigan yo'tali yuragimizga vahima solsa ham, maktabda yomon baho olsak eshitadigan dakkisidan bargdek qaltirasak ham uning bori yaxshiligini ana shunda angladim. Erkaligimiz bir lahzada uchib ketdi. Hammamiz enamning biqiniga tiqildik.

– Bu qanday ko'rgulik? – enam astagina shivirladi.

– Endi nima qilamiz...

– Otamga boraman...

– Ena, otam qachon keladi?

Otam do'xtir shifosidan keyin ham bir yilcha uyda yotdi. Maktab direktorligini shogirdi Ernazar Haydarovga vaqtincha topshirdi. Hammasidan yomoni sakkiz bola yeyarman-kiyarman. Berdiyorkam, Mehri opam Qarshida, Erkin akam Samarqandda o'qiydi. Hali ro'zg'or uchun bir so'm pul topmagan.

Otam oilani chin erkak, chin ota bo'lib boshqargan ekan. Uning uzoq vaqt uyda yotgani bilindi. Hayotimizda chinakamiga qotti kunlar boshlandi. Hovlimizga tutash qilib qurilgan quradagi suruv-suruv mollardan tuyuq, semizlikdan butlari kerilib yuradigan kurka-yu tovuqlardan bir dona ham qolmadi. Inigacha sotib yedik. Qozonga go'sht o'ylab tashlanadigan bo'ldi. Kunda-kunora kadi bilan loviya qaynatib yeymiz. Kunimizga yozi bilan tomda quritilgan olma, o'rik, qaroli, anjir qoqilar, g'amlangan yong'oq, mayiz yaradi. Qatig'-u qaymoq aziz bo'ldi. Dasturxondagi ushoqqacha terib yeydigan bo'ldik.

Otamning to'rt muchasi sog' paytlar Sheramat ukam uyda sorimoy qolmasa:

– Ota, jemish qomadi, – desa bas edi.

Ertasi sarimoy keltirardi otam. Otam yotqiliq bo'lib sorimoy qahat bo'ldi. Ikkovora bir guppi-yu bir kalish. Ne'matilla akam (xudo rahmat qilsin) maktabdan chiqishiga oyoqyalang yetib boraman. Akam kalishini menga beradi-da, o'zi yalangoyoq uyga chopadi. Men uning ortidan o'ksib qarab qolaman. Biz g'ingshiymiz, uh tortamiz, ko'zimizdan sho'rvamizni oqizamiz.

Faqat enam... sabrlari oltindan, bardoshlari kumushdan qorilgan enam jim. Karillagan zamonlarni eslab hatto xo'rsinmaydi ham.

– Bolam, Xudoga shukur qinglar, otang tuzalib ketsa, bu kunlarni ham unutasilar, – deydilar sabr bilan.

– Ena, falonchidan yordam so'raylik, – deymiz mung'ayib.

Enam astagana shivirlaydilar:

– Non jemasdan xarjlama, xarjlasang ham, xashlama...

Biz maqolni tushunmay qarab turamiz.

– Asli qurumsoq odamdan xarj so'ramagin, shu xarj bilan ishing bitguday bo'lsa, bir umr minnat qiladi degani, bolam.

Eh, kunlar hech zamonda jonsiz qotganmi? Otam butunlay oyoqqa turdi. Yana salobat bilan dasturxonning to'ridan joy oldi. Uzoq vaqt davom etgan xastalik uni o'zgartirmagan edi. U o'sha qat'iy, bir so'zli, oilaning katta nazoratchisi, talabchan ota. Ammo uning borligi yaxshi. Mayli, bizni qattiqroq tergasa ham, past baho olsak jazolasa ham, uning birgina tomoq qirishidan cho'chisak ham, bir qaraganidan darrov u yoq-bu yog'imizni tuzatishga harakat qilsak ham, jahlini chiqarib qo'yganimizda chagrayib qarasa ham – otamning oldimizda yurishi, turishi yaxshi edi.

Otam o'zi qurilishiga bosh bo'lgan, respublikada mashhur maktab deb tan olingan darogh direktorligiga qaytmoqchi bo'ldi. Ammo shogirdi Ernazar Haydarov:

– Aka, biz ham direktor bo'lib davr suraylik. Siz o'zingizga boshqa ish qidiring, degan kuni otam rangi uzilib uyga keldi.

Shunda otamni to'ng'ich akamning nomi bilan ataydigan enam:

– Berdiyorkam, buytib ezilib o'tirmang. Sizday odamni ishsiz qo'yishmaydi, – dedi jur'at bilan.

Ertasi kuni ertalab tuman markaziga ketdi. Unga tuman xalq ta'limi bo'limi mudirligini taklif qildilar. Otam bu lavozimda ham iz-zat-hurmat bilan ishladi. Ammo o'sha shogirdiga nisbatan tishining orasida sovuq suv saqlamadi. Indamadi. Otam yana uzangiga mindi, yana davr-u davronlar qaytib keldi. Bo'gjomalar kiyim-kechakka, xumchalar yoqqa, qaznoq go'shtga, sirli idishlar asalga to'ldi. Qo'rada yana qo'y-qo'zi, sigir-buzoq, kurka, tovuqlar ko'paydi. Yolg'iz enamning sabr-bardoshiga, qanoatiga tahsin o'qilgani qoldi.

Guljahon MARDONOVA

BUYUK DRAMATURGNING YOZGANI BO'LADI

Ustoz, "Shunday bir asar yozishni orzu qilaman – uni ko'rgan tomoshabin qah-qah urib kulmasa, biroz havas, bir qadar ma'yuslik bilan jilmaysa va jilmayib o'tirganini o'zi ham sezmasa", – degansiz. Shaxsan menda shunday hodisa ro'y berdi. "Yozuvchilik haqida" va "Uylanganim haqida" avtobiografik hajviyalaringiz judayam samimiy yozilgan. Bularni o'qiganda Zahiriddin Muhammad Boburning Xondamirga aytgan betakalluf yozish haqidagi gaplari yodimga tushdi. Ya'nikim, qanday bo'lsa shundayligicha, ortiqcha ko'pirtirmay, borini yozish. "G'urur" hikoyangiz, ayniqsa, yoqdi. Haqiqiy jilmayish bo'ldi o'qiganimda. "Kino"da barcha rollar o'ynab bo'lingani, hamma narsa yozilganini tushunib yetdim. "Buyuk qo'rqqoqlik", "Buyuk maqtanchoqlik"ni o'qigach o'zimdan uyalib ketdim, rosti.

Institutda, ustoz Ma'mur Umarov darsida "Temir xotin"ni bir semestr tahlil qilganimiz va har safar pyesani o'zimiz uchun yangidan kashf etganimiz ham esimda. Rostini aytsam, ijodingiz haqida uzoq so'zlashim mumkin, ammo o'zingizdan so'raydiganlarim ham yig'ilib qolgan...

– Har yili "Seni kuylaymiz, zamondosh" festivali spektakllaridan zamon qahramonini qidiramiz. Nima deb o'ylaysiz, "Temir xotin" bugun yozilganda zamon qahramoni deb tan olinarmidi?

– Keling, avval zamon qahramoni kim, degan savolga ta'rif beraylik. Menimcha, "zamon qahramoni" deb tomoshabin (o'quvchi)ni ijtimoiy faollikka undaydigan qahramonga aytiladi.

Ming farishta bo'lsa ham, qolgan fazilat-u sifatleri bir pul. Shu nuqtayi nazardan qaraganda Qo'chqor talabga javob bermaydi, "turmushimiz yaxshi, zo'r yashayapmiz" deydi. Chindan ham qo'yday yuvosh, qo'yday beozor! Hatto "qo'yning erkagi" bo'lsa ham, zamon qahramoni bo'lolmaydi! Qumri ham shunday – hayotidan rozi. Shu g'urbatxonaga yana qaytib keladi. Alomat boshqa gap. U Qo'chqorga achinadi, kuyinadi. Unda adolatsizlikka ichki bir qarshilik, norozilik bor. "Men odam emasman, ichim to'la temir-tersak, lekin sizning xor bo'lishingizga qarab turib, ichimdagi murvatlarim qizib ketyapti!" deb isyon qiladi! Ana sizga zamon qahramoni.

– Ijodda siz duch kelgan haqiqatlar...

– Odam umr bo'yi o'qib-o'rganadi. U ijodkor bo'lsa-ku, so'nggi nafasigacha bilim olishi kerak. Eng muhimi, ko'rgan-bilganingizdan xulosa yasay bilishdir. 1969-yil. Toshkent teatr va rassomlik san'ati (hozirgi O'zbekiston davlat san'at va madaniyat) institutining birinchi kurs talabasimiz. Xonaga yuzi dum-dumaloq, sochi silliq taralgan, yoqimtoygina bir yigit kirib keldi. Birinchi so'zlari hozirgiday yodimda:

– Ismi-sharifim Shermet Yormatov. "Shermat aka" desalaring ham bo'laveradi. Men sizlarga xor fanidan dars beraman. Xo'sh, xor o'zi qanday san'at? Ming ovozingiz zo'r bo'lsa ham, oldinga chiqib baqiraverganingiz bilan xor bo'lmaydi. Xor – ashula aytish san'ati emas, eshitish san'ati.

Shermat aka ko'p yillardan beri "Bulbulcha" bolalar ashula va raqs dastasiga rahbarlik qilib keladilar. Umlari uzoq bo'lsin. Keyinchalik Muqimiy nomidagi musiqali teatrlarning xor truppasida ishlab yurgan paytlarimda ham ustozning bu o'g'itlari qo'l keldi. Na'inki sahnada, balki hayotda ham "eshitish san'ati"ni qo'llayman, ya'ni suhbatdoshimning gapi – to'g'rimi-noto'g'rimi, menga yoqadimi-yoqmaydimi – oxirigacha eshitaman. Bundan faqat yutganman, sira yutqazmaganman.

Hayotda ibratomuz voqea-hodisalarga ko'p bora duch kelamiz-u, ammo har doim ham o'zimiz uchun xulosa yasay olmaymiz...

– Bir intervyuda "Ko'pchilik o'z yo'liga tushgani yo'q: etikdo'z artist bo'p yuribdi, o'qituvchilikni qoyillatadigan odam o'rtamiyona aktyor..." degansiz. Jamiyatda kasblar o'z egasini topishi uchun qancha kutish kerak?

– Bu yerda gap hayotda har kim o'z o'rnini topishi haqida boryapti. Bu nihoyatda muhim va dolzarb masala. Er-xotin, farzandlar, buva va buvidangina iborat kichik oilada ham barchaning o'z o'rnini bo'lishi kerak, birov birovning ishiga burnini tiqishi oiladan putur ketishiga olib keladi. Tartib-intizom yo'qoladi. Ilgari paytlarda u yoki bu lavozimga ijtimoiy kelib chiqishiga qarab tay-

inlangan. Ishchi-dehqon sinfidan bo'lsa kifoya – agronomlikni bitirgan odam teatrga badiiy rahbar, mexanizator gazetaga bosh muharrir bo'lib ketavergan. Hozir ham shunday – jamiyatda hamma narsani pul, tanish-bilish hal qilsa, rivojlanish bo'lmaydi. Shunga kuyinib aytganman-da.

– Ijtimoiy tarmoqlardan birida "Dunyoga chinqirib keldim-u, shivirlab yashadim", degansiz. Sizningcha, "shivirlab yashash" qanday bo'ladi?

– Ma'lumki, chaqaloq tug'ilib kindigi kesilganda hayotida birinchi marta o'pkasi havoga to'ladi. O'pka ilk marta ishlagani tufayli, tabiiyki, kuchli og'riq bo'ladi va chaqaloq xuddi birov urganday chinqirib yig'laydi. Bu tushunarli. Endi "shivirlab yashadim" degan jumlagacha kelsak, "hayotda hech nimaga erisha olmadim, hech qanday iz qoldirdim, qo'rqib-qimtinib, o'z kovagimdan boshimni chiqarmay yashadim"

degan fikr bor. Bu "Yuzsiz" nomli filmimdan, bosh qahramon – Egamqulning gapi.

– "Yig'lab kelamiz, yig'latib ketamiz – kulib yashamoqdan o'zga chora yo'q". Bu Sharof Boshbekovning hayotdagi shiorimi yoki ijoddagi?

– O'zbek xalqining boshidan ko'p sinovlar o'tgan. Avval Iskandar Zulqarnayn bosqini bo'ldi, keyin arablar, so'ngra mo'g'ullar va, nihoyat, o'rislar bosqini. O'zbekning tinka-madori quridi, holdan toydi. Shuning uchun ham musiqalarimiz g'amgin va mungli. Shu sababdan ham hind filmlarini tomosha qila turib ho'ng-ho'ng yig'laymiz.

Yig'lab tug'ilamiz, kimdir o'lsa, yig'laymiz, hayotning o'zi g'irt g'am-tashvish, xullas, hamma yoq qorong'ilik. O'sha zulmatni yorib chiqadigan bir nur ham bo'lishi kerak! Shu sabab yozganlarimning aksariyati komediya. Yuqorida keltirgan iborangiz ijoddagi shiorim bo'lsa kerak.

– Aktyorlikni tamomladingiz-u, lekin taqdir sizni yozuvchi-dramaturg qilib qo'ydi. Imkoniyat berilganda, tag'in shu yo'lni tanlarmidingiz?

– Tepamizda "BUYUK DRAMATURG" bor. Biz yozgan asarimizda nari borsa, 20-30 ta personaj bo'ladi. Uning asarida salkam 8 milliard qahramon qatnashadi. Hammasining o'z xarakteri, tarjimai holi, ismi, kasbi bor. Bizning tomoshalarimiz 1,5-2 soatgina bo'lar. Odam Atodan to qiyomatgacha millionlab yillar davom etadigan tomoshani qanday Zot yozgan bo'lishi mumkin?! Biz dunyoga kelishimizdan oldin – qanday odam bo'lamiz, kasbimiz qanaqa, nima maqsadda dunyoga kelamiz, bizga qanday vazifa yuklatilgan – hamma-hammasi yozilgan bo'ladi. Nimayam bo'lib, qayta tug'ilish imkoniyati paydo bo'lsa, tag'in Yaratganning yozgani bo'ladi-da!

– Siz uchun jurnalistlar beradigan eng yoqimsiz savol nima?

– Qalam haqi (gonorar) haqida beriladigan savol. Ilgari qalam haqi ko'pligidan odamlarning hasadini keltirmaslik uchun bu savoldan qochar edim. Hozir qalam haqining kamligidan odamlarning rahmini keltirmaslik uchun bu savoldan qochib yuribman...

Muhiba ISMATULLAYEVA
suhbatlashdi

Bektemir PIRNAFASOV

Sendan maktub kutdim...

* * *

*derazada charchagan soat
o'tgan kunlariga tikilar unsiz
sanagan vaqtlarin eslaydi bir-bir*

*u shoshib yurardi yaqindagina
qichqirib chorlardi o'ziga
o'tib ketayotgan vaqt haqda ayta
shoshirardi hammani tinsiz*

*bilmasdiki u o'lchagan on
baxtiyor etardi qancha baxtsizni
chorasizlar qanday chekardi azob
faqat kuzatardi
chinqirib bot-bot*

*xotira yozgisi keladi uning
o'tgan umri haqda
odamlar haqda*

*uning orniga kelgan
yangi soat uchun
saboq bo'ladigan nimalardir
yozib qoldirishni istaydi juda*

* * *

*orzum,
aldab ketma meni, azizim,
zada yuragimni qilmagin payhon
senga bog'langan ne bo'lsa barini
sening visolingga baxshida etgum.*

*sevgi,
asra meni
yuragim quvnar
yana bahorlarni sog'indim, qara
nima bu
senmasmi meni uyg'otgan
cheksiz orzularga bog'lagan yana
o'tgan kunlarimdan kechib
kechirib
ertaning quyoshiga mahliyo etgan?*

*hayot,
qadrimga yet,
yayrat ko'nglimni
mening yuragimdan foydalan
men senga rizolik olib kelaman
va yana neki bor sen orzu qilgan
shu yuragim bilan.*

* * *

*Sendan maktub kutdim...
Kunlarim o'tmay,
Qalbmida hech nega qolmadi havas.
Sulaymon boyligini tuhfa etsa ham,
Sening maktubingcha quvontirolmas...*

*Garchi ko'zlaringdan jon qolmas omon,
Izhor potrab chiqdi – bo'lmadi tiyib.
Garchi kiprigimda mezondek nimjon
Necha bir joyidan tugilgan umid...*

*Ostonam kutsa-da meni orziqib
Ko'nglinga oyina – za'faron kuzak –
Yo'lga qarab-qarab toliqqan ko'zday
Osmonga umidsiz tikilar ko'lmak...*

*Axir, yengib borar dilni vasvasa
Yolg'izman iztirob mamlakatida
Bir parcha nomangdek taftni bosmasa
Ne naf Iskandarning saltanatidan?*

*Sendan maktub kutdim
Nafasim yutib
Nisor etmoqqa shay bisot – borimni!
Balki olib kelar menga shu maktub
Sening izmingdagi ixtiyorimni...*

* * *

*...botayotgan kunni qoq bo'lgan
qirg'oqdagi dalaning yo'li
armonlarga qalbmni chulg'ar
ezar mungli xotiroq bo'lib.*

*sudraladi qariya shamol
ivirsiydi kuzda chol kabi
javonibdan so'raydi savol
hovuzlarning titragan labi...*

*bu kuz nima keltirar menga
yomg'ir izhor etar nimani?
orziqtirar bilish istagi
qayda izg'ir izlangan ma'no...*

* * *

*Men keturman.
Ketmasam bo'lmas.
Kutarmisan meni, dala-dasht?
Tole yo'li menga bo'ssunmas,
Umrin kechar vaqtga qasdma-qasd...*

*Onim shoshar izmimdan xoli
Goh manzilim ne, bilmay sarson.
Hech ushalmas orzu uvoli –
Yuragimda mangu g'alayon...*

*Men qaytguncha kutarmi bog'lar,
Yetarmikan gulning bardoshi?
Yo'qotmasmi viqorin tog'lar,
Keksaymasmi onamning yoshi?..*

*Dag'i umid qilurman, hayhot,
Garchi ayon – oqqan suv qaytmas!
Ko'nglim uchun bo'lsa-da fursat
Taskin bo'lar biron so'z aytmas...*

*Umrin kechar vaqtga qasdma-qasd,
Tole yo'li menga bo'ssunmas.
Garchi shashtim – sust, ko'ngil – barbod,
Men keturman.
Ketmasam bo'lmas...*

* * *

*Onam dard-u holimni so'rdi,
Bolam pul-u molimni so'rdi,
Yor deganim jonimni so'rdi,
O, ko'nglimni so'rmadi hech kim...*

*Tunlar yig'lab, kundan yashirdim,
Izhor-la So'z qadrin oshirdim,
Harchand ishqim sori shoshirdim,
Gung ko'nglimni so'rmadi hech kim...*

*Garchi umrim saraton bargi,
Manzil magar jon qushin tarki,
So'lsam qadrim bilinar, balki,
Gul ko'nglimni so'rmadi hech kim...*

Umr bo'yi
qilarsan orzu
Rejalaring asl,
betakror.
Biroq ular amalga oshmas –
Go'zal so'zga
Bu dunyomi zor?

Kimga kerak sening kun-u tun
odamlarni o'ylashing
Baxtni,
Sevgini va shirin hayotni –
Yo'q narsani yonib kuylashing?

Haqiqatga ko'zlaring yetmas
Ko'ngling hamon bedov shamolda
Ushalmas
Lek unutilmagan
Eski orzu bedor xayolda

Qoyalarga
Olov
Suvlarga
Kelib uriladi hayoting
bir zavq uchun,
bir lahza uchun...
ko'ngil hamon yolg'iz qanoting...

1994. FEVRAL

Uch bahodir yo'lga tushdi
Xurjuniga savollarni
Solib olgan bahodirlar

Qoldirmadi birortasin
savol berib o'tdi ko'kda
nurin sochgan yulduzga ham

Chegaraga yaqin joyda
To'ra aytgan uchta to'ng'iz
Tortib oldi savollarin

Majbur qildi aytmaslikka
Ayrilishdi davralardan
Zamonaning shamollari

Ko'nib ketdi ikkitasi
Uchinchisi ko'nmas hamon
Tushib ketdi tillardan ham.

Ko'zlar to'qnashdi-yu...
dil orom topdi –
tomirlar gupiradi, potradi yurak.
Bu xush bezovtalik hushni yo'qotdi,
Tug'ildi turfa rang orziqish, istak...

Biz-ku chidayapmiz, har na qilsa ham
Hali tanishmasmiz, ismlar – mavhum.
Lek nechun qachondir qadr don bo'lgan
Yaqinlardekmi?..
Oh, ko'chalar gavjum...

O, na bir sabab bor, na yetar jur'at,
Yuraklar aytolmas o'z sirlarini.
Yulduzlarimiz-chi,
Bizdan erkinroq –
Allaqachon quchgan bir-birlarini!

...Lahzada sevdim-u, yo'qotib qo'ydim,
Odam daryosida oqding, ko'milding.
Olomon vaqtmikin, vaqt suvmikin, yo?
Nolon uchratganim joyga termildim...

Seni izlab yurdim, yugurdim giryon
Sog'inch azobi va yillar shamolida.
Go'yo shirin tushday tirilar ul on
Alvon fasllarda, goh xayolimda.

Sening yoding hayron,
Mening yodim barbod,
O'tar shunday tunlar, kunduzlarimiz.
Lek yuraklar bedor – ba'zan bir-birini
Eslab yig'lab qolar yulduzlarimiz...

G'amlar horitganda ruhimni goho
Senga olib borar bu xayol – bebosh.
Istak ne, maqsadim aniqmas, ammo
Ko'zlarimdan tomar yulduz-yulduz yosh...

* * *

Umidlarim yig'layurlar g'avg'o solib ichimda,
Hasratlarim quvnayurlar yag'mo chalib ichimda.

Bilmam, menda necha men bor, talosh bo'ldi bu jonim,
Biri zohid, biri osiy, biri tolib ichimda.

Harb maydoni kabi qalbim qon yutadi har lahza,
Shom-u sahar anglab bo'lmas, qaysi g'olib ichimda.

Fasli navbahorimda ham ko'ngilda iltijo yig'lar,
O'zimning gul hayotimdan o'zim nolib ichimda.

Kuydi-yu, oxir xazon sipohiga o'tdi gulim,
Ki, o'lgach qo'yib gulimga bosh andalib ichimda.

...Men o'zimni ko'r o'zimdan bunchalar ham yashirdim,
Men kim bo'lib yashab o'tdim o'zim qolib ichimda...

* * *

Mezon osmonidagi oppoq bulutlarni
Yuragim qoniga bo'yayman
Bir kun
Toki sen uni shafaq deb o'ylab
Tun kelishidan darak beradigan bu go'zallikdan
Shirin entikishing
Orziqishing uchun

Ayozli kunlarda
Patlari xurpaygan dalli shamolda
Diydiragan xira quyoshga qarab
qorlarda izini qoldirgan
musicha bo'laman
sening mehringga musharraf bo'lish uchun

kimdir gul tutganda sochilgan kulgularingni
bo'sa olganda titragan lablaringni
ortidan sog'inib termilgan nigohlaringni
tomosha qilishdan ko'ra...

* * *

Sen ham eslaysanmi meni, gohida
Baxtiyor onlaring kemtigi kabi
Yetishmagan kabi ko'nglingga huzur
Yetishmagan kabi kulgunnga quvonch...

Senga yo'liqtirgan kunni qarg'aymi
Baxtiyor bo'laymi seni ko'rgandan
Yana ko'rarmanmi,
Tutarmanmi gul
Aytolmagan izhorim etguvchi bayon...

Gar bari Xudodan bo'lsa, roziman,
boshqa ne kelardi axir qo'limdan
Izlasam, baribir topa olmayman,
Ko'rgim kelsa, yana so'rayman undan...

* * *

N.ning she'ri

Umrin
Ne xoklarni yashirgan
Alvon so'qmoqlarga sochilgan.
Hali o'n gulimdan bir gulim ochilmay
Yigirma bahorim ochildi.

Vahki,
men kuygan cho'g'ni
Sen atay yuragimda yoqding.
Lekin bilmaysanki,
Sevgim
Seni
halok
qilar
chohdir...

* * *

...ko'rgim kelar edi seni
Xatlaring o'qisam
Qalbinga qaytardi bahor
Endi
Tinchlik bermas uzun tunlarda
Unut tuyg'ulardan taralgan ifor...

Bahodir QOBUL

Bog'dagul

(Hikoya)

Deraza ortidagi ayol

Yer endi ko'klayotgandi...

Yangi kelinchak ham bitta tuqqandan keyin shu uy endi maniki ekan deb ishonarkan. Ungacha yegani porimay, ko'ngli alag'da yurarmish...

Tongniyam, tog'niyam tumshug'i uyulganday. Oygorning oy suratlig' qorining qovog'idan ham qor yog'adi. Hovlidagi daraxtlar ham shirdayishib serraygancha bir-biriga qosh chimirganday. Et bo'lib etday, yot bo'lib yotday emas. Birovi biroviga gap qo'shishdan tiyilganday. Gap qo'shsa, kimdandir gap eshitib qoladiganday. Boyqadam ham ne bir kundan beri yalog'ini hishtarovlagancha shosha-pisha yalab-yulqaydi-da, dumni chotga qisib, iniga urib ketadi. Ko'ringisi kelmaydi, chog'i. Boyqadam Olaparning kuchuklikdagi oti. G'ovdan kirib-chiqayotganlarning birovi biroviga tuzuk-quruq gap qo'shmasayam,

quloqlar gapdan bezor bo'lganday. Yetti yotday begona qarashlar, qo'l uchida ko'rishishlar, til uchida so'rashishlar qilarini qilib bo'lganday. Uy ichidan, derazadan tashqariga, toqqa qarab tik oyoqda turgan kelinchakning ichiga chiroq yoqsa yorishmaydi. Birov unga qattiq gapirmagan, bu yerga o'tir, bu yerda turma, degan bo'lmasa. Qozonga solar moyini o'lchab bergan bo'lmasa. Olovni katta yoqding degan bo'lmasa. Olqindi tugagandan keyin yangi sovunga teginasan deb kir yuvganda tog'oraning boshida turgan bo'lmasa. Ota eshigi tomonlarda erkaklar ayollarini sizlashi, bu yerda esa kuyov kelinni sizlashi erishdan erish tuyulishi, xotinini sizlagan erkakning ovozini eshitgan odam "no'xta qattiq urilibdi-ku" demasayam, degandek qilib og'zini bir qiyshaytirib qo'yishini aytishgan, ilg'agan. To'ydan oldin kelin bo'lmish kuyov bo'lmishning san deyishigada ko'ngandi, kelishishgandi. Har joyni qilma orzu, har yerda bor tosh-u tarozu degan matal o'zining toshini turmush atalmish tarozisining og'zi hamisha ochiq va to'lmaydigan pallalariga teng qo'yib, posangisi tilini uchma-uch, qoshma-qosh, qo'lma-qo'l qilib to'g'rilab ketgandi. Tavba, nimagadir so'nggi vaqtlarda qaynonasi otini aytishga or qilib "pushti kuygan", "peshonasi o'yi", "uyi buzilgan" deb ataydigan ayollar oldiga keladigan bo'lganmi, yo avvallari kiridichiqidiga ser solmaganmide?

Xayolini xo'rozning baq-baqlashi-yu, tovuqlarning qaqag'lashi buzdi. Alamini deraza tokchasiga to'shalgan gazetaning bir chekkasini sharillatib yirtishdan oldi. Gi-jimlab xonaning bir burchagiga otmoqchi bo'ldi-yu, otishga chog'langan qo'l kalta qaytib, indamaygina kaltachasining cho'ntagiga soldi. Tovuqlarning qaqag'lashi oldinlari parvoyigayam kelmasdi, endi yoqmay qolgan. Katta xotinday yurishiyam, o'zini aqlliday ko'rsatib kallani bir tomonga qiyshaytirib turishiyam, ko'zi qizarib qarashiyam. Bir qultum suvni og'ziga olib bo'ynini cho'zib, tumshuqni yarim soat osmonga ko'tarib, hammaga ko'rsatib, ko'z-ko'z qilib ichishiyam.

Ochiq derazalar orzusi

Otam odatdagidek oy oralatib qo'y so'ydiradilar. Qo'y so'yilgan kun, qassob ishini qilib bo'lib, ketarida qayta xabar olgani ko'rinib, Enam o'tirgan uyning eshigidan tashqarida turgancha xayr-xo'shlashgan bo'ladi. Ikki qo'l

qovushibgina ko'ksida, bosh xiyol egilgan-u ikki ko'zi dasturxondagi qassobga Enam terining bir uchi bilan yopib qo'ygan, bir tishlamini o'zlari yegan non bo'lagi ustini ochadilar. Olib chiqib berishim bilan qassob avval nonni o'pib, keyin ko'ziga surtib, qo'yniga solganidan, dimog'i chog' bo'lib g'ovimizdan hatlashi bilan Enam kelinlari – opamni chaqirtiradilar. Kelishlaridayoq o'ng qo'llarini ko'rpacha ustiga qo'yib yonlaridan joy ko'rsatadilar. Bu joyga opamdan boshqa hech kim o'tirmagan. O'tirmaydiyam. Uy to'la xotin bo'lgandayam. Sekingina tayinlagan bo'ladilar:

– O'g'iltug'arini alohida olib qo'ying, tutilmagan idishga soling, balajon.

Tutilmagan idish deb hali biron martayam ishlatilmaganiga aytiladi.

Aytganlari aytganlaridan ziyod qilib tayyorlanib, idishga solinib, idish toza matoga o'ralib, Enamning yoniga qo'yilganidan keyin opam uydagi hammani – akalarim, opachalarim, ukam, singlimni, ko'zi bir boshqa, mo'ylovlari orasidagi og'zi bir boshqa kulib turadigan pishakkacha qo'ymay ko'chaga haydaydilar. Ishi borni ishiga, ishi yo'qqa yo'q yerdagi ishni topib o'sha yo'qqa jo'natadilar. Uyda Enam va men qolamiz. Qishloqda bir besaranjomlik bo'lganini opamning hammaga yolg'ondakam g'azovot qilganlaridan bilsa bo'ladi. Otam qassob haqini oldindan o'tkazib qo'yganlar.

Xo'roz nimaligini bilmay tuxum qiladigan tovuqlar na dunyoga jar solib qaqag'lashni, na qaqag'lamaslikni bilmay, quloch yozolmay, naridan-beri etak silkagan bo'lib g'urtillashib qo'yadilar. Xo'rozli kataklarning tovuqlari tuxum qilishi bilan avval xuddi bir joyi og'rib o'zi tuqqandek xo'roz dunyoni buzadi. Dunyoning ishini do'ndirib, mengarib qo'ygandek,

yetti mahallaga jar soladi. Keyin tovuqlar qo'shilishadi. Qaysi biri tuqqanini ajratib bo'lmaydi. Enamdan tovuqlar tuxum tuqqanda nima deb qaqag'lashadi deb so'raganimda aytib berganlar:

Bola tug'dim boshi yo'q,
Moxovlardek qoshi yo'q,
Erga endi ne deyman,
Kundosh tuqqan, kundosh hu-v,
Kundosh qani?
Kundosh qochgan,
Kundosh yo'q.

Keyin kulganlar. Enam ham enalaridan so'raganlarida shunday degan ekanlar. Qaqag'lashdan boshi og'riganidanmi, boshqadanmi, harqalay, uy egasining "bo'ldi endi bildik" deganday bironta cho'pnimi, tayoqnimi otishi bilan barining ovozi o'chadi. Xo'roz chiqib olgan joyidan qo'shnining devorimi, tomdanmi irg'ib tushib tovuqlarni birma-bir tirqiratib quvadi. Xo'roz ostidan chiqqan, tegishini olgan tovuqlar o'zlariga qaragan bo'lib qanotlarini tannozlaniblar kerib patlari oralarini bitta-bitta orolagan bo'ladi-

lar. Boshni eggancha xo'roz ortidan ergashadilar. Xo'roz deganiyam bir donagina topgan qo'ng'izmi, qurtigami yigirma jonni baq-baqlagancha chaqirib, lo'killatib, yetib kelishlari bilan topganini tumshug'iga olib, bir ko'rsatgan bo'lib, paqqos tushiradi. Keyin tirnoqlari qayrilib ketgan changali bilan yerni tirnaydi, titadi. G'azablar sochadi.

Xo'roz o'z oti bilan xo'roz. Xo'roz damma-dam ustiga chiqqan tovuqlarning yurishi salobatli bo'ladi. O'zi tomon shitob bilan kelayotgan xo'rozni ko'rgan tovuq zoti borki, nomiga bo'lsa-da, bir

Rasmlarni Asliddin Kalanov chizgan.

qochgan, yuguriklagan bo'ladi-yu, keyin foydasi yo'qligidan, qochsa foydasidan zarari ko'pligini anglaganidanmi tappa yerga bag'rini tashlab, ko'zlarini yumib, xo'rozni ustiga chiqishini kutadi, tayyorlanadi. Xo'roz xumoridan chiqquncha, bir tugurgina qolgan tojini cho'qib, tortib qonini oqizmaguncha, ustidan tushib, atrofida bir qanotini parparak qilib yozib, oyoqlari ostiga to'shab, atrofida ikki-uch qur baq-baqlab aylanmaguncha ko'zni ochish ham yo'q. Tek yotadi. Men maktabimizdagi o'qituvchi opalarning biridan "xo'roz tovuqni ustiga chiqib nima qiladi" deb so'ragan- imda, "dam solib qo'yadi", deganlar. O'sha-o'sha "dam solish" degan gapni eshitganimda ko'z oldimga katta xo'rozning kichkina tovuqni quvalab ketayotgani kelaveradi.

Ochiq derazalarning ikki qulog'i kecha-yu kunduz ko'chada. Bolalar bir-birini quvalab tokchasiga, yuziga, betiga tuproqqa botgan yalang oyog'ini qo'rganidan xursand. Og'zi-burni tuproqqa to'lganidan dimog'i chog'. Erka bolalarning tokchada o'tirib, qo'li-da moynonni – ustiga saryog' surtilgan nonni oyoqlarini osiltirgancha, silkillatgancha ko'ngliga kelgan xirgoyisini aytishi jon-joniga yoqib ketadi. Faqat odam bolasining qo'lma-qo'l qilib ko'tarib derazadan avval oyog'ini chiqarmasalar bo'ldi, shunday kunlarni ko'rmasa bo'ldi. Oshiq-moshiqlari moy ko'rmay o'tsayam rozi. Xo'roz tovuqni quvalab kelib hamma joyni bulg'ab, oyoq osti qilsayam, mayli, ko'rmaslikka oladi, go'rga. Suv nimani toza qilmagan.

Derazasi yo'q devorgayam oson emas

– Eskining odamlari sodda bo'lganmi, sotarida olarman so'rasa-so'ramasa tuxumni xo'rozi bor-yo'qligini aytib sotardi. Xo'roz-siz tuqqan tovuqlarning qadam bosishi gapga kirmagan ersaklarning yurishiga o'xshaydi. Nomiga qiz, nomiga kelinchak, nomiga ayol, yo'qdan ko'ra bor sondagilargayam oson tutma, Jarko'chadan ichi to'kilib o'tadi. Qayerda qanday xato qilganini o'zginolari yaxshigina biladilar. Gap quvgan go'rga yo'liqadi, degan gaplarni endi ularga aytib o'tirishning hojati yo'q. Bilmaganga olganlari yo'liga, palitika, – deydi Mardon yarim kechasi arqonni qozig'i bilan sug'urib, qoziq chizgan izdan borib, past ko'chadagi tegirmonchining mochasi-ga ko'z olaytirgan, kechasi bilan bilganidan qaytmagan, qilg'iligining orqasidan mochaning qo'shtepkilaridan og'zi, burni bir ahvolga

tushgan hangisini bir balo qilib ajratib olarkan. – Siz ham kelinni ena-bala qilib olib kelasiz chog'i degancha, kenaydiyam. Kecha bozordan qaytarda yo'lda yo'liqishganda ko'z urishtirishgan ekanlar-da, bachchag'ar. Baribir odam bo'lmas ekansan, sadqayi tayoq ket.

Gap-so'zlarni devorning orqasidan eshitgan, Mardonning ovozini tanimagan, bilmagan to'g'riroq odam katta olib-sotar bozorchi, gazetchilar tili bilan aytganda chayqovchi sovet tovuq fabrikasining yetti tiyinlik bexo'roz tuxumini qanday qilib xonaki tuxum deb qimmat sotish savdosini, yana kelin tanlashni o'rgatyapti deb o'ylaydi. Bilgan Mardonniki qo'zibdi, deydi. Mardonniki qo'zimagan kun yo'q. Derazasiz devorlaryayam oson tutmaydilar. Derazasiz devorlarning qulog'i ko'p bo'larmish. Bu gaplar Mardondan chiqqanini hamma biladi. Tushunganiyam, tushunmaganiyam birov-birovidan so'rashga botinolmaydi. Oti aytilgan joyda yo'q yerdan lip etib chiqib qolishidan og'izlari kuygan.

Tentakning tili bilan aytganda, Jarko'channing o'rtasiga yigirma chog'li xushtorini er-gashtirib tushgan xo'rozning jar labida zir yugurib, yurak yutib to'daga qo'shilgan jo'jaxo'rozni to'daga sig'dirmay quvgani Tentakka tegib ketadi. Xo'rozning vajohatidan, kuchidan, qudratidan hayiqqancha dir-dir titrayotgan, uzundan-uzun oyoq ostida, oyog'ichayam kelmaydigan vujudini ushlashga harakat qilgancha qaltirasa-da, jo'jaxo'rozligidan qaytmayotgan jonga ichi achiydi. So'katday bo'lib mushtday narsani ko'rolmay cho'qiganiga ko'zi tushgach, og'ziga kelganini to'xtatmaydi.

– Bir xo'roz, yarimta jo'jaxo'roz ming-ming odam siqqan ko'chaga sig'ishmasang, sanlaryayam qiyin ekan. Odamzodgayam rahmat-e, – deydi xuddi o'zi boshqa turlik soyadek.

Bir qo'tan xushtor ma'qul-u, bitta kundosh noma'qul ekan-da. Ko'rgiliging ham kuygulik. Ha demay birovningning mazangni qozon ko'rarkan-da bu turishda. Yuqoridan topshirilgan ishni qilmay, mokiyon o'rniga bir-biringni quvib yursang, pichoq ertaroq pensiyaga chiqaradi, og'ayni, deb xo'rozzgayam jo'ja-xo'rozzgayam dars bergan bo'ladi.

Sani balang, mani balam, mani erim, sani ering, demagan yaxshi kundoshlarniyam, er xuddi tunuka choynakning qopqog'i-yu, bekitib qo'ysa bo'ladigandek, cho'ntakka solib yursa yarashadigandek, bir kishilik ko'rpa-cha-yu, ustiga chiqib o'tirgan xotin unga egadek mani erimlab ko'channing o'rtasida

er talashib bir-biri bilan partlashgan yomon kundoshlarniyam ko'pini ko'rgan Jarko'cha o'z ishidan qolmaydi. ko'chaligini unutmaydi. Partlash deb ikki xo'roz bir-biri bilan urushishi, urganning changaliga raqibining patimi, bir parcha terisimi, biror narsasi ilinib, yulib olishga, ersak deb bu erni qo'yib unisiga, unisini qo'yib bunisiga tegib chiqadigan xotinlar aytiladi.

Shamol yetaklagan ayol

O'zi qishlog'imizda ikkita Bog'dagul otlig ayol bor. Biri eskidan shu yerda tug'ilgan. Patirni zo'r qiladi. Patir noni bilan oti chiqqan. Kattalar Bog'da kelin, kichiklar Bog'da yanga, Bog'da checha deyishadi. Qishloqda o'zi shunaqa. Bir odamni bir necha oti bo'ladi. Otini o'zi chiqaradi. Ikkinchisining hali oti chiqmagan. Yangi kelin. Andijonlik. Jaloyirdan. Tug'li-tug'li. Qishloq zot-u budini bilmaganni kelin qilmaydi. Qilgan-dayam kelin hisoblamaydi.

Qishloqda u bilan oldinma-ke-tin tushgan kelinlarning shoshib qo'ygani uchta, oldi ikkita, ko'pi bit-tadan bo'lsayam yo'rgak o'rgan, beshik belaganidan beri uyidan g'urt-g'urtlagan g'urbat arimay qolgan kelinchak chamasida ota uyiga yetar pul yiqqanidan Jarko'chaga qanday chiqqaniniyam, qachon bu fikrga kelganiniyam, kimning gapiga kirganiniyam bilmaydi. Yana uy kiyimida. Bo'lmasa, O'smat qayerda-yu, Andijon qayerda. Enamning oldiga qanday kelib qolganiniyam.

Enam hamisha urchuq yigirganlari uchun yigirgan yungni qilqoni chiqqanidan oldilariga eski, aylasi qolmagan dasturxon to'shalgan bo'ladi. Ustiga yeguliklar qo'yilgan dasturxon sal chekaroqda. Choy icharda eski dasturxon olinib, opam Enamning ust-boshlarini qilqonlardan tozalagan bo'ladi. Dasturxon o'rtaga tortiladi. Enamning oldida qo'ynilariga qo'shilib to'shalgan eski dasturxon, sal chetroqda yeguliklar qo'yilgan va usti yopiqlik boshqa dasturxonni ko'rgan kelinchakning bu holni avval ko'rmaganidan xayoli bir shoshadi. Enam urchuqqa hazil qilgilari

kelganda "endi dasturxonningizni yig'ishtirsak maylimi, Qo'lantoq Mirzo" deydilar. Qo'lantoq degani yalang'och degani. Etik paytavasiz, tuflil paypoqsiz kiyilganda qo'lantoq kiyibdi deyiladi. Kelinchak salom berib kirib, kelib to'shanchi chetiga yotsirabgina, omonatgina o'tirgan, hol-ahvol so'rashib nafasini o'nglab bir ko'ngilda gapiradigan gapi tuga-ganday, gap topolmay talmovsirab, bir ko'ngilda gapni nimadan boshlashini bilmay ikkilanib turganda Enam gap qo'shadilar.

– Yoqmasa, uxlab yotganda qorniga pichoqni tiqib ol, sanam qutulasan, uyam. Keyin hech narsa ko'rmaganday yurasan, – deydilar betigayam qaramay, kelinniyam hurrasini uchirib. – Birov zo'rlab erga bergan, olsang ham olasan, olmasang ham olasan deb uylantirgan bo'lmasa...

Keyin oraga Jar-kochadan enishdagi o'ng qo'ldagi jarning chuquridek oxiri ko'rinmas bir narsa Enam bilan kelinning o'rtasida osilib qoladi. Soat ham bir joyda to'xtab qolgan-dek tiq-tiq, tiq-tiqdaydi. Enam og'ir va katta damsar urib xuddi yaxshilik qilmoqchi bo'lgan odamlarini yaxshi ko'rib urishganda ishlatadigan tovushlarida gapiradilar. Bilaman. Enam nasihat qilmoqchilar. Gap yuqmay-

digan yo yoqmagan odamiga "o'zing yaxshi bilasan, o'zingdan qolar gap yo'q" deb qisqa qiladilar. Hunari judayam yoqmagan, qiligi ortiq odamni sizlab gapiradilar. Buni hamma biladi.

O'rtadagi jarga ko'priknii Enam tashlaydilar.

– O'zlaring topishgan bo'lsang. Necha yil o'qishda birga o'qiding. Sinashta bo'lding. Nimang kam? Nimang yetmaydi? Nimani bo'lolmay tortishasanlar? Buning bari sinov. Sabr bersin. Sabr so'ra. Sabr qil. Xudoni eslaganni Xudo eslaydi. O'qimishli bo'lib sanlar shunday qilsalaring, boshqalardan nima umid...

Keyin urchuq necha ming marta boshi aylanib kelgancha o'rtada jimlik cho'kadi. Vaqti-soati kelganidan keyin Enam yana davom etadilar.

– Ayol zotiki erkak bilan teng bo'laman deb tirlashdimi, bir gapdan qolmadimi, Xudoning urgani shu bo'ladi. Erkakni Xudo o'zi xohlab, o'zi yaxshi ko'rib, birovdan so'ramay, birovning ko'ngliga qaramay, o'zi istaganday, bekam-u ko'st yaratgan, – deydilar xuddi maktabda o'qituvchi rayonodan komissiya kelib, komissiyaning oldida o'quvchilarga diktant aytayotgandek, sekin va har bir harfini dona-dona qilib.

– Ayol zotini Odam atoning ko'ngliga qarab, ko'ngli yarim bo'lmasin, ko'zi noumid qolmasin, deb yaratgan. Zaifa o'z oti bilan zaifa. Ojiza o'z oti bilan ojiza. Erning ko'ngliga qaramagan ayolning ikki beti qora. Er hamki erday bo'lsa, – deydilar Enam kuyovi bilan ekarishib kelgan kelinchakka urchuqlarini boshini aylantirishdan bir nafas ham tindirmay.

– Ortiqcha gap hammaga yuk. Endi bor-da, ro'zg'oringga egalik qil. Qozon-tovog'ingga sanqi it-pishaklar ega chiqib ketmasin. Aylanishib qo'ysa, qatron qilish kerak.

Uy kiyimidagi, qulog'i g'ippa bo'g'ilganday, ko'ziga nima ko'rinayotganini o'ziyam bilmagan, bilmayotganday, eshitayotganlariniyam fahmlamayotgan kelinchak Enamning oldida yuzma-yuz o'tirganini, betma-bet turganini ilkis anglar, ilg'ar ekan, bosinqirab uyqudan qo'rqib uyg'ongan odamday seskanib ketadi.

Enam kelinchakning turli yo'llar turlanib-tuslanib imlayotgan, ko'ringan qoraning gapiga ergashib borayotgan xayolini bir joyga keltirmoqchi, xayolini tozalamoqchilar, chog'i. Har doim shunday bo'lgan. Arazlashib kelganlarga birinchi mana shunaqa chappa-chuppa gaplarni aytadilar. Enamni tushunish uchun tinchlik kerak. Har taraflama tinchlik. Xuddi Oyoqortog'ning ovozini eshitish uchun, chiroyini ko'rish uchun, u bilan jo'ra-jo'ra bo'lish uchun tinch joyga chiqib tomosha qilgandek, tinch joy topib, gapini eshitgandek. Albatta, odamlardan tinch joyni aytayapman. Kitob tilida sokinlik deydi-ku, ana shu tinchlik kerak. Tovuqning katagiga adashgan itmi, itdan qochgan pishakmi kirib qolgan-day vag'ir-vug'ur emas.

Deraza ortidagi musichalar

– Yangi joyga kelib qo'ngan ko'chat ham o'ldim deganda uch yilda yerning suv u havosiga o'rganadi. Odam ham ko'chatday gap. Xudo xohlasa, ham demay, ikki beshikning o'rtasida charchaganingdan ikki mamang ikki chaqaloqni og'zida qolib, tarrakday uxlab qolmasang, kelib betimga tuf, deysan, deydilar xuddi bolalikdan sirdosh dugonalariga gapirganday. Dugonalariga gapiradigan ohang, marom va tovushda. Dugonalar bilan gaplashganlarini ko'p eshitganman. Ruqiya, Toshgul, Toshbiyi, Yotoy, Xadicha, Qo'ysin, Yanglish, Hikmatoy, Unsun, Xursand, Qorasoch, Sayram... Hozir bitasiyam qolmagan. Dugonalariga gapiradigan, gapirgan tovushlarini bilganimdan shunday yozayapman. Keyin, yana Enam dugonaning katta-kichigi bo'lmaydi deganlar. Ko'ngli ko'nglini tanigan, ko'ngli ko'ngliga o'tirgan, ko'ngli ko'nglini ko'targanni dugona deydilar, deganlar bilib qo'yish uchun bir marta dugona degani nima deb so'raganimda.

- Oting nima edi?
- Bog'dagul.

– Chiroyli oting bor ekan. Chiroyliligini qara. Kitob ko'rgan odam qo'yan. O'qimishli kitoblardan olingan. Hididan ma'lum. O'g'il tug'aman desang mahsini yechma. Dushman oyoqqa qaraydi. Odamning ikkita dushmani bo'lsa, bittasi sovuq. Sovuq oyoqqa yopishadi. Oyoqdan olgan sovuq yiqitmay qo'ymaydi. Mahsiyam kelinlikning davlati. Kiyishga yetgan, yetmagan bor. Kiyish buyurilgan, buyurilmagan bor. O'zingni yerga urma. Lozimi dinkayib, jiyaksiz lipasi bilan kavushining orasi bir qarich bo'lib ochilib, na moki-yu na boshqaday bo'rvagi shirdaygandan beo'xshovi yo'q. Uyim-joyim deydigan xotin ro'mol o'rashidan ma'lum. Sochi ko'kra-ning o'rtasiga tushgandan jannatning isi keladi. Bomdoddan qolma. Bomdodni qo'yma. Bomdodda ko'rin. Bomdodga ruxsat bergan egasi boshqa mushkullaringniyam oson qiladi. Noumidning oti o'chsin, betini teskari qilsin. Ikki rakatli bomdod butun dunyo-yu dundagi hamma narsalardan yaxshi deganlar payg'ambarimiz. Xat-savoding bor. Kunni bekoriga kech qilmay kitob o'qi. Kunni tomoshaga chiqarmagan. O'qigandan ziyodi yo'q. Sahar turganga nima yetsin, balajon. Xudojonni o'zi har tong sahar oldi osmondan tushib tonggacha "tavba qiluvchi bormi – tavbasini qabul qilaman; istig'for aytuvchi bormi – mag'firat qilaman, gunohini kechiraman; so'rovchi bormi – so'raganini beraman", deb tursa. Bandasi noshukurlik qilmasin. Xudoning oldidayam uyat. Har kuni ertalab vaqtli turib, bet-qo'lini yuvgandan keyin xo'jayini bilan ikki qo'llab ko'rishgan ayolning gunohi qo'llari orasida qum to'kilganday to'kilib ketadi, degan mashoyixlar. Man bir ko'rsavodman. Rahmatli katta otangiz kitoblardan o'qib o'rgatgan gaplardan esimda qolgani aytyapman... kunniyam betini qaro qilma. Odamga qo'shilib ko'rgan kuniyam so'roq beradi. Er-xotin inoq, apoq-chapoq ro'zg'orning itining ham ko'zi yonadi... Besahat odam bilan beshoxning farqi yo'q...

Besahat degani qulog'iga gap kirmaydigan, to'g'ri gapni tushunmaydigan degani, buni o'zimidan qo'shyapman. Tushunmay qolmang deb. O'rniga kitobcha gaplarni qo'shsam, Enam gapirmaganday bo'lib qoladi, shunga. Enam, qani, balajon, yoziqlarimizni bir o'qib bering-chi, deganlarida o'qib bersam, Enamning gapi emasligi bilinib qoladi, shunga.

– O'smat ota hammaniyam kelin qilavermaydi. Taqdirda nima bo'lishini egasining o'zi

yozgan. Andijonday joydan kelin bo'lib tushgan bo'lsang, yuragingda vujur, o't borki bir yigitning etagini ushlab kelibsan. Hamma ayol ham uzoqqa tusholmaydi. Otangning uyi qayerda, gap qayerda. Iting adashmagan bo'lsa kerak. Andijondan yomon odam chiqmagan. Odamning oti bir yomonga chiqmasin, buzuqqa chiqmasin. Erdan chiqqan ayolnikiga har ikkisiniyam ko'zi jizillab qarab turadi. Erdan chiqqan ayolni boshiga Puxordagi qarg'ayam kelib tezaklab ketarmish degan eskilar. Elning yaxshisidan yamoni ko'p kunlarda ehtiyot bo'l, yamonga qo'shilma. Qaynatang, qaynanang bor demagan to'ylarga borma. Borsam maylimi deb so'ramayam. O'zlari, o'z bilgicha bor deganda bor. Bormasang, yana yaxshi. Dunyoning ayoli bir yerga yig'ilgan-dayam bir pal sholini suvdan chiqarolmagan. Chiqara olmaydiyam. Yuvuqsiz og'izlarning gaplariga ergashma. O'smat otaning kelini degan oting bor. Tortishgandan yamoni yo'q. Tortishganga dunyo hamisha tor. Tortishgan hamisha yutqazadi. Tortishuv gunohdan boshqasiga tortmaydi. Payg'ambarimiz ham tortishgan odamni qiyomat kuni shafolat qilmayman, deganlar. Xudojonning odamlar ichida eng yomon ko'rgan odamlari tortishgan odam. Xudoning kunini Bismillo bilan boshlamagan, kech bo'lganda boshini yostiqqa Bir-u Borsan deb topshirmaganni beshox deydilar. Xoh erkak, xoh ayol bo'lsin yuvuqsizning ko'zi tushgan joydan baraka ko'tarilmasa, palakatning ko'ngli joyiga tushmasmish. Erta tur, ishlaringni erta kunda saranjomla. Birov qilib berganday bo'ladi. Zeriksang, Enamning oldiga borsam maylimi, deb uydagilaringdan so'rab, oldinga kel. Odam odamga begona emas. San ham mani bolam. Eringga ayt, urchuq olib bersin, o'zim senga yigirishni o'rgataman. Ko'z ko'zga mehmon.

Enamning kelinchakka aytgan gaplari hangini – yukini ko'tara olmagan urchuq ipi chirt etib uzilib ketadi. G'irillab aylanib turgan urchuq olacha ustiga tap etib tushadi, osilgan narsani og'irligini ko'tarolmay uzilgan arqonday. Dumalab eshik oldiga boradi. Irg'ib turib, olib kelib beraman. Enam ko'ngillariga kelgancha uzunlikdagi ipni shart uzib kelinchakning oldiga tashlaydilar.

– Mahsini kiyishingdan oldin o'ng oyo-g'ingni shillagiga (to'pig' usti) boylab qo'y. Yotganingdayam yechma. Qo'shilganingdayam. Begona ko'zga ko'rsatma. Xo'jayining so'rasa Enam bergan degin. – Keyin o'ng qo'l ko'rsatkich barmoqlarini tillariga bir tekkizib nam-

lab, urchuqdan chuvalangan ipga tekkizib namlab, hanjaladan tushgan ipning uchini boshma-bosh qilib bosh va ko'rsatkich barmoqlari o'rtasiga olib tovlagan, ulagan bo'ladi-lar. Ipning ulatqisini odam zoti topolmaydi. Yana o'zini Enamni qo'lida ko'rgan urchuq o'pkasi to'lib, ko'ksi to'lishib, hishmalanib qayta boshdan aylanishni boshlaydi. Qani endi uni xursand bo'layotganini jonzotlar, jonliqlar ko'rsa, bilsa. Guvullagandan guvullaydi, gurillagandan gurillaydi, guvrangandan guvranadi. Urchuq aylanishi bilan barobar Enamning boshida aylangan gap-so'zlar tillariga chiqadi.

– Ayolki ro'zg'ordagi supur-sidirini, kuydir-tushirini “erimning xizmatini qilyapman” deb o'yladimi, tos tevasidan urgani shu bo'ladi. O'zining vazifasi nimaligini bilmagani shu. Xotinlik, boshida eri bor xotinlik, jo'jalik xotinlikdan ulug' martaba yo'q. Yetti qavat osmonning ustidayam shu gap, yetti qavat yerning ostidayam shu gap. Qul xizmatga boradi, xon vazifasini o'taydi. Xotin ham. Hammaga rizqiniyam, vazifasiniyam Xudojonning o'zi beradi. Xudoning dargoyidan keng joyni topolmaysan. Qisinma. Xudoning dargoyi ko'ngilda. Yaxshilikni o'yla. Yaxshilikni ko'paytir. Qolgani bari erda ko'klam ko'karib, yozi bo'yi shamol bilan o'ynashib, turamo kelishi bilan qurigan bargday qaqshab, umalanib yo'q bo'lib ketadiganday narsalar. Sanam, manam. Yaxshilik o'lmaydi. Gumonda bo'lma. Bu bosh nimalarni ko'rmagan. Ocharchilik, yo'qchilik, qimmatchilik, qahatchilik, oting o'chsini urushning qaysi birini aytasan. Biri yotib, biri turgan... eski g'ar bo'lsayam, boy xotininin gapi ma'qul, siydigi turmasayam, amaldorning og'li to'rda, puldorning pishagi kiyik oviga chiqqan, sog'ni urib ovush, etikni buzib kovush qilgan kunlarni biz ko'rdik, silar ko'rmang-lar. Dushmangayam ravo ko'rmayman. Ko'rdik. Ko'rmaganimizni kami qolmadi. Bu dunyoning ovushtalik qiladigan joyi yo'q. Hech kim arpa ekib, bug'doy o'rmagan.

Urchuqning gurillab aylanishi xonaga vaqtincha ega chiqadi.

Ovush – es-hushdan ozish, ayrilish. Xayolning kirdi-chiqdi bo'lib qolishi. Ovushta – ikki odamning boshqa bilmaydigan o'rtadagi oldi-berdisi yoki siri.

– Odamning boshi toshdan qattiq deganlar bir narsani bilmay gapirmaganlar. Xudoga bir yoqqanlaring bor ekan, yeganlaring oldinda, yemaganlaring orqalaringda. Yurt tinch.

Tishlaring putunligida niyatni katta qilinglar. Necha bir qishloq odam bir tishlam non deb o'lib ketdi... Ko'marga odam topilmay. Odam degan bunday noshukur bo'lmaydi arzimagan narsaga ko'chaga chiqib. Erga tekkan ayolning qayta bosh ochiq bo'lishidan o'zi asrasin. Qaytib kelgan degan gapdan sovug'i yo'q. Xudoyi xudovanda kelinlik jelaging ko'zingga yomon ko'rinib qolmasin, kampirlik qasavasiga yetkazsin. Ochiq boshga ne bir daydi, beta-horat xayollar ega chiqsam demaydi. Enamning ko'zi orqasiga qarab ketmasin desang, aytganlarim esingdan chiqmasin. Zarari manga. Chiqqan qiz chig'dan tashqarida. Uyingdagingaringniyam qizim qaytib kelsin deb ko'zi uchib o'tirgani yo'qdir. Qaytib kelgan qiz hech zotga martaba emas. Xudo xohlasa, nevaralarini yetaklab borar kuning ham o'pkasi to'lib navbat kutib turibdi. Xuddi ota-onangdek. Ota uyning darvozasi osti nevaralar soyasi yelkasini bossa o'zini yerga otib-otib o'ynarkan. Soyasiga shuncha. Changini chiqarib o'ynashgandagi xursanchiligini qo'yaver. Hali bir kunlarni ko'rasanki, o'shanda mani eslasan, o'shanda hammaginasini oldingga olib kelib ko'rsatadi. Do'st kim, dushman kim. O'shanda kimning kimligini bet-ko'zi tugul nafas olishidan bilasan. Odam o'ziga o'zi dushmanlik qilmasa birovning dushmanligi hech yerga bormaydi. Yo'l boshida hammayam shoshadi, hammayam to'g'ri yo'lni ko'rsatolmaydi. Xudodan ortiq chevar yo'q. Ilonniyam ini buzilmasin, qushni qo'nog'idan ayirmasin. Yerda buzilgan bir vatanning yuki yetti osmonni farishtalariga qo'shib besaranjom qilarkan. Bu gaplar katta mashoyixlarning gapi. Bizaga o'xshagan murri kampirlardan ni mayam gap chiqardi. Etaging bolaga to'lsin. Qishloqning yuzini yerga qaratma. Eshitgan quloqqa yomon. Falon qishloqqa falon joydan kelin tushgan ekan, odamlari noahil ekan, bir musofirni sig'dirishmapti, degan sassiq gap hammagayam uyat, – deydilar-da, yonlarida, bir chetda o'rog'liq turgan idishni o'ng qo'llari bilan kelin tomon surib qo'yadilar. Xanjaladan chiqib kelayotgan ipni tovlash uchun urchuqni ko'targan chap qo'llari balandda bo'ladi. Tovlanishdagi ipning maromga kelganidan chiqargan ovozi, inchkiringani eshitilgach, nafasi bilingach, ipni urchuq beliga o'rab bo'lib, dov-daskalarini etaklariga olib, eski dasturxonga o'rab bo'lib kelinchakni o'zlariga yaqin kelishga imlaydilar. Xonada o'zi uchcho-

vimiz. Men eng yaxshi ko'rgan joyim Enamning yelkalariga tashlangan otamning eski choponlari ostida o'ynab o'tirgan bo'laman.

– Tugunda o'g'iltug'ar. Hech kimga ko'rsatmay uyingga olib borib ye, – deydilar derazani tashqari tomonidagi tokchasiga kelib Enamni tomosha qilib, gapini eshitay deb kallasini bir tomonga qiyshaytirgancha qulog'ini o'nglab qarayotgan musicha ham eshitmasin degandek shivirlabgina. – Xudo xohlasa, o'g'ilchali bo'lganingda idishni chochalasi (sochala) bilan qaytarasan. Ungacha idishni sanga berdim, – degancha avval ikki ko'zlarini bir vaqtning o'zida chirt yumib, lablariniyam jippa yopgancha boshlariniyam xiyol ekan bo'ladilar. Kichkina qizlar ham bir bekitiqchi ish qilsalar va dugonasiga hech kim bilmasin demoqchi bo'lsalar, shunday qiladilar, agar bilsangiz.

– Anavini bu yoqqa tort, – degancha chetda turgan dasturxonni ko'rsatgan bo'ladilar. – Qutlik uydan quruq chiqma. Nonga qara...

Kelinchakning ko'zlaridan yosh tirqirab jo'naydi. Tili kalimaga kelmaydi. Silkinib-silkinib, o'ksinib-o'ksinib, bo'g'ilib-bo'g'ilib, huqqulab-huqqullab, titranib-titranib, yayrab-yayrab yig'laydi. Ovoz chiqarib yuboray-yuboray deydi-yu, uyaladi, chog'i. Ikki qo'li Enamning "ikki beshikning, o'rtasida charchaganingdan ikki mamang ikki chaqaloqning og'zida qolib" deganlarida shoshgandan ikki ko'ksini mahkam changallaganicha qolib ketgan, qo'yvorish ham esidan chiqqan.

– Bismillo deb eshik hatla-da, so'ramalaridan oldin, Enamni ko'rgim keluvdi, borib-keldim degin. Mendan o'tganni kechiringlar de-da, indamay ishingni qilib ketaver. Jar-ko'cha bolalaring quchog'ini to'ldirib changitishini kutib yotibdi, agar bilsang, ko'zi osmonga qarab. Qirqqa kirgandayam qirchillama qizday bo'lib yurmaysanmi! Bu yurish nima? Etanang oqib. Tur endi, jo'na... sen yaxshi odamning bolasisan. Sendan yaxshi xotin chiqadi. Nafas olishingdan belgili. O'zingni o'tga-cho'qqa urma. Birov sal xafa qilsa, Enamga aytaman de, men ruxsat berdim. Qishloqni uyatga qo'yma. Uyiga qaytib borib birorta baraka topgan kelin bo'lsa, mana, man eshitgan bo'lardim. Ana soy ham, – deydilar derazadan Kattasoyni ko'z qirlari bilan ko'rsatgancha. Enamning xayoli Kattasoymga enganda qushlar ham jim turadilar. Tek turadilar. Kattasoy xayoli Enasoygacha ketadi. Edil bilan dillashib, Yoyiqqacha yoyiladi, yoziladi. Enasoy boshlanadigan Tangri tog' qorlaridan

aylanib tushib Oyoqorning oy suratlig' qorlariga kelib damsar urib o'ziga kelmaguncha hech kim gap qo'shmaydi. Qush ham, quzg'un ham. Xayollarning ikki chekkasi, unday desam tushunmaysiz, xayollari yurgan, yurib borayotgan yo'ning ikki chekkasini uzun-uzun, baland bo'yli, oppoq, xuddi Jarko'chaning ikki chekkasida tik o'sgan teraklardek qadim va tanish xayollar kutib olgan – kuzatgan bo'ladi. Xuddi mehmon kutgandek, kuzatgandek. Mehmon xayollar bo'lak. Eskidan eski, qadimdan qadim, qondosh, qarindosh, otdosh, otadosh xayollar o'z o'rinlarini biladi.

“Derazadan qarab turaman”

Uyimizning iloni, oq ilon to'qqiz balorli uy shiftining o'rtasida o'ralib xurakni otayotgan bo'ladi. Oti, zoti, ini yo'qlanganidan bir biltanglab qo'yadi. Har zamon, har zamon bir o'ng, bir chap ko'zini ochib, orada tiliniyam bir chiqarib, tishlariga charxlab, og'zi-burnini, xayollariga berilib ketib og'zini ikki chekkasidan chiqib ketgan so'laklarini artgan bo'ladi. Enam ruxsat berganlarida biz itolish kurash tushamiz. Xayolda bo'lsayam. Mazza qilamiz. Nechchi marta yiqitgan bo'lsam ham, boshidagi qo'ndirilgandek po'pili, toji joyidan qimirlamaydi. Enam xayolga ehtiyot bo'ling, balajon, deganlar. Odamni odamga, jonliqni jonliqqa do'st qiladigan ham, dushman qiladigan ham xayol. Es-hushini yig'ib olgan xayolga nima yetsin...

Boya aytganimdek, men eng yaxshi ko'rgan joyimda – Enamning yelkalariga tashlangan otamning eski choponlari ostida uxlab qolsam ham, Enam kinga nima deganlari kalamga o'tib qolaveradi. Kelinchak uyalmasin deb men choponning ichiga kirib ketaman. Uxlayapti, eshitmayapti deb o'ylasin, ko'chada ko'rganda uyalmasin deyman.

Enamning tilidan, odamlardan eshitib, o'zimdan ham salgina qo'shib yozib to'ldirganlarim hozircha qirq daftarga yaqinlashgan. Onda-sonda Enam “yozig'imiz necha daftar bo'пти, balajon”, deb so'rab qoladilar. Men sanog'ini aytaman. Keyin Enam, “ha-a”, deydilar “a”ni cho'zibroq, shu vaqt orasida xayollarini tartibga keltirib olgan bo'ladilar-da, tavalloga tushadilar: “Xudoga shukur, o'zidan begona qilmasin”, deydilar. Daftar, yoziq to'liq daftar soni ma'lum bir songa, sanoqqa yetganda, yetsa bir narsa bo'lishdan Enam tuyunganlar-u, daftar soni o'sha songa yetish kunidan

nimagadir qo'rqaman. Shuning uchun daftarlarning har birining ikki-uch varag'ini ochiq qoldiraman. To'lgan hisoblanmasligi uchun. Lekin Enamga yolg'on gapirish mumkin emas. Boshqalargayam. Bir kun daftarlarni nimaga oxirigacha to'liq to'ldirmasligimni so'rganlarida, to'ldirgim kelmasligini aytgandim, quchoqlariga olib boshimni hidlab uzoq vaqt yig'laganlar. “Qo'rqmang, balajon, qo'rqmang, men hamisha derazadan, orqangizdan qarab turaman, balajonimdan aylanay, enasini o'lmasin degan balajonimga o'lay, ishdan qochmang, qanday xohlasangiz, shunday to'ldiring”, deganlar.

Enam she'r eshitgilari kelganda “Otajon, bir ota-bovolani she'ridan aytib bering” deydilar. Bu safar men Enamning she'r eshitgilari kelganini, tusaganlarini ilg'ab qolaman. Enamning ko'zlariga qarayman. Ko'zlar allaqachon menga qarab turgan bo'ladi. Xayolimda “Gulbog” nimi deyman. Enamning og'izlari ikki yonga yoyilib, ko'zlari quyoshga qaragandagidek qisiliblar, yoshlaniblar ketadi. Ikki tomchi yosh iyaklari ostiga enib kelib bir-biriga qaragancha to'xtaydi. Yalt-yalt. “Gulbog” – bu Alisher Navoiy bo'voni she'rlaridan tuzilgan she'r. Gulbog' otini Enam ikkovimiz o'ylab topganmiz. She'rlardan bog'langan gulbog' degani. She'rlarni shoshmay, dona-dona qilib o'qiyman. Siz ham shunday o'qing bo'lmasa tushunmaysiz.

*Xalqqa zebi torak ayla ani,
O'qig'onga muborak ayla ani.*

*Yetti aflokni anga yor et,
Yetti iqlim elin xaridor et!*

*Kingakim qildim vafo, vah kim,
jafu podosh edi,
Olam ahlida vafo mavjud emas beishtiboh.*

*Orzu qildim vafo ahlin ko'ray deb,
topmadim,
Xoh zohid, xoh fosiq, xoh sayid, xoh shoh.*

*Agarchi men yamon, sen yaxshidursen,
mu'tarifdurmen,
O'zin yaxshi tasavvur aylagan
mendin yamon ermas.*

*Ey Navoiy, maxlas istar bo'lsang el
til-og'zidin,*

*Nazmidin ham tilni tiyg'il,
nasridin ham yum og'iz.*

*Mazlumga baxshoyish ko'rguzki,
zolimdan osoyish ko'rgaysen.
Chin so'z kim, erga ulug' hunardur.*

“Gulbog”ni o'qib bo'lishim bilan xayolinga ko'chada bolalar aytib yuradigan she'r lip etib keldi.

Mir Alisher Navoiy,
Kampirlarning bo'yo'i.

Enam yarq etib menga qaraydilar, men xayolimdan o'tgan gapdan uyalib, o'zimni Enamning quchog'iga otaman. Biz birdek uyalamiz. Biz achom-achom o'ynaymiz. Keyin “Alamo-alamo” o'ynaymiz. U o'yinni boshqa safar aytib berarman. Esimdan chiqay deпти: podosh – yo'ldosh, evaz, mukofot, badal; beishtiboh – shubhasiz, shak-siz; maxlas – qutulmoq degani. Mardon o'rgatgan. Keyin o'zimam to'g'rimi-yo'qmi deb katta kitoblarga solishtirib ko'rganman. Mu'tarifning ma'nosini topganimcha yo'q. Topsam yozib qo'yaman.

Esimga yarim kechasi bir narsa kelib qolib, turib yozib qo'yishimdan oldin bet-ko'limni yuvib kelganimga Enam qarab yotganlar chog'i, ertasi kuni ikkovimiz qolganimizda “Balajon, yarim kechasi yozgingiz kelganda bet-ko'lni yuvmay yozavering, ko'ngildan chiqqan narsa hamisha tahoratlik” deganlar. Men ko'zim bilan Enamga aytayotgan gaplari avvallari aytgan gap-so'zlariga salgina o'xshamayotganligini, o'xshamaganligidan nima deyishni bilmay xayoldan o'tganini aytsam, uyat bo'lishidan uyalib yuzlariga qarab qolganimdan, bildirmoqchi bo'lganimdan Enam xijolat bo'ladilar, ko'zlari bilan gapim to'g'ri ekanligini bildirdilar.

– Katta otangiz aytganlar, – deydilar, har bir narsani aytar vaqti bo'lishini gaplarining tovushlaridan bildirgancha, ko'zlari yoshlovlanib. – Katta otangizning omonat gapini egasiga yetkazdim, balajon.

– Katta otam meni bilarmidilar, – deyman shoshganimdan...

Biz quchoqlashdik. Enamni yanayam yaxshi ko'rib ketdim. Enamning qalt-qalt titrayotgan quchoqlaridan tursam, uchib ketayotgandek, uchib ketishlari mumkindek titrashlari, musicha bolalari uchishdan oldin titrashidek titrashlari, sevinchdan qaltirashlari tinguncha mahkam quchoqlab yotdim, yotaman. Enamning tillaridan Xudo tushmaydi.

– Ha, boringga shukur, Xudojon.

O'zing Biru Borsan. O'zing yakkayu yagonasan. O'zing panohingda asra. O'zingdan o'zgaga qayrilmaydigan qil. Tishini putun qil, Xudojon! Ko'zini putun qil, Xudojon! Ko'zini to'q qil, Xudojon! Do'stga zor, dushmanga muhtoj qilma, Xudojon! Jumlayi mo'min qatorida kam qilma, Xudojon! Tiladim sandan. Tovoniga tikoningni yo'latma. Tiladim sandan, Xudojon! Mana, mani jonim...

Ha, Xudojon! Balamning balalarini, jo'ralarining balalari qo'shilishib go'rimni ustida o'ynatar kunlaringdan men mustaringni begona qilma! Tiladim. Es engan balalarning sadag'asi ketay...

Keyin Enam o'yinga andarmon bo'lib, o'yinni ko'proq o'ynab qo'yib, asosiy ishi esidan chiqib, birdan esiga tushib qolganidan shoshganday jiddiy tortadilar. Qachonlardir Enalar tomonidan bolalarga aytilgan, hozir aytilib, yana necha-necha zamonlar takrorlanaveradigan tus, marom va ohangda so'ragan bo'ladilar.

– Tuyangiz nechta bo'ldi, balajon?

– Hozircha 22 ta. Katta-kichik.

– Yashang. G'ayrat qiling, balajon. Tuyaning katta-kichigi bo'lmaydi.

Siz bu gaplarni tushunmaysiz. Tuya degani oyat degani. Nechta tuya bo'ldi degani, nechta oyatni ko'zni yumib, adashmay, sharillatib aytib bera olasiz, degani, bildingiz.

Keyin qo'llarini duoga ochgancha ko'zlariga hech narsa ko'rinmaydi: Xudojonga shukur, balajonimni qog'oz-qalamga jo'ra qilgan... qavatiga o'zingni degan, o'zing nazar qilgan, o'zingdan tonmaydigan, arqoningni ushlagan, isonafasli, sulton ko'ngilli, bek fe'lli yo'ldoshlar ber... o'zing yakka-yu yagonasan...

Enamning gaplaridan po'stakning yungi tikka bo'lib ketadi. Boshimiz ustida isiriq tutatgandagiday oppoq g'ubor ichidan atrofimizda son-sanoqsiz nazarlar qarab turganini, havasda, yaxshi ko'z bilan qarab turganini ilg'ayman. Qolganini yozish mumkin emas.

U yoziqlarni yozishim mumkin-u, o'qishga berishim mumkin emas. Enam ko'ngillarida aytganlar. Xudo xohlasa, vaqti kelganda o'qishga beraman.

Mardon tentakning tojik oshnasi Barhayot tentakning tili bilan aytangda, “mumkin yo'q”. Har bir gapini “shumo akun manba binet” deb boshlaydigan Barhayot “biiz ham endi akun dunyoba be hechchi daromda buromdagi bo'lmaylukda” degancha menga tojik tilini o'rgatishni va'da bergan. Biz qo'l tashlashganmiz.

Mardon o'rtani uzgan. Bu kelishida bir xurjun qilib kitob keltirishga va'da bergan.

Enamning "politika"si

Kelinchak katta gunoh qilib qo'ygan va gunohini ishongan odamiga bir martaga aytmasa bo'lmaydigan ohangda kaltachasining kissasidan bir nechta sariq bir so'mlik, ikki-uchta yashil uchso'mlik va bir siqim tangalarni chiqarib, qo'llari qaltirab dasturxon chetiga qo'ygan bo'ladi.

– Yo'lga deb yiqqan edim, uydagilar ko'rib qol-sa xafa bo'lishadi... endi menga kerak mas... men hech yoqqa ketmayman...

– Men bundan bezorman, – deydilar, pul zotini nazarda tutib. Xafa bo'lmasin deb kelinning betiga bir qararkanlar. – Ana, po'stakning tagiga tashla...

Kelinchak po'stakni ko'targanda beli bog'liqli pullar xotirjam yotgan, bog'lanmagan pullar po'stakni ko'targandagi havosiga qo'shilib sochilib ketadi. Kelinchakning xayoli battar qochadi. Ularni Enamni ko'rgani kelgan odamlar bekitiqcha tashlab ketishgan. Mardonning eshagiga aytishicha, nima ish qilayotganini o'ziyam bilmaydigan, ko'rsatmagan hunari, qilma-gan noma'qulchiligi, yemagan tezagi qolmagan, o'lar oldi mulla mingan eshakday yuvosh tortib, kamiga amri ma'rufiab qoladigan raykom-u partkom deysizmi, ham g'ar-u g'am peshgir prokuror-u, bir kunda besh mahal yolg'on ishlatmasa, qo'yi qisir qoladigan melisaning shapkasi kattasi-yu, el ko'rmaslikka olsa, erdan chiqqan-u, yesir-u, tul qolganning bariga xo'jayinchilik qiladigan kolxoz raisi, Samarqandning Katta bozorida yo'qolgan narsani O'smatda turib topib beradigan atoqli o'g'rilardan, to uncha-muncha odam hazillashib bo'lmaydigan, oldini kesib o'tolmaydigan kissavurlardan deysizmi baridan bor. Enamdan xabar olib, xayrlashib chiqib ketishayotganda oyoq kiyimlarini kiygan kishi bo'lib bildirmaygina eshik og'zidagi po'stakni ko'tarib, ostiga tashlab qo'yishadi. Pullarga faqat qishloqning tentagi otliq Mardon tegina oladi. Uyam o'ziga emas. O'shandayam biron sho'rni sho'r qisgan kunda, murtarga yordam qilmasa bo'lmaydigan bo'lib qolganda. Enam Mardonni yaxshi ko'rib ketganlarida: "Ha, Devonatelpak, qiynalmay yuribsanmi, xas-u xus, shox-u beshox, qurt-u qumursqa, qush-quzg'unning ichida qayerga kelib qolganingni, oyoq qo'ygani joy topolmay, nima qilaringni bilmay?" – deydilar. Devonatelpakning telpagi tugul xushi boshidan ayrilgulik bo'lib

xursand bo'ladi. Yaratganning yarlaqaganidan qadim o'tganlar ahli bir og'iz, bir ovozdan deganlaridek payg'ambarlik toji bilan ulug'langan va elchilik mansabi bilan qardoshlaridan ajratib saralangan Abut Turk jujuqlarining, kunchiqardan kunbotargacha yoyilgan va yetti yuz yetmish yetti lahjada, shevada, tilda, davlatda so'zlashgan bolalarini, ota til nazmi jaddida bir katta zahmat, bir beqiyos mashaqqat, bir qora mehnat, bir ulug' alam tortib tirikmanini boshini bir tug', bir alam, bir bayroq ostiga jam qilgan, mamlakatni yakqalam – birlashtirgan, ota tilini tillar botqog'idan azot ko'tarib, yuvib-tarab yelkalab chiqqan, so'nmas, so'lmas, sarg'aymas so'z chamani yaratgan, har bir satri turkning zebi torakiga – bosh ustidagi tojning bezagiga aylanib ketgan, yetti qat osmon do'st-u yor, yetti iqlim eli xaridor, o'qug'onga muborak etilgan bir nafasida yetmish olam isini, bo'yini, atrini, hidi-ni, tarovatini tuyuntirganga tuyuntirgan, tuyunganni mutaassir, tuyunmaganni talmovsiratgan ersa-da, kiyinish va yeyishda eldan bir tuki ziyod bo'lmagan Turk bedodini temuriy shahzoda, o'tar davron shohi ekanligidan tuyungan Husayn Boyqaro el oldida o'z otidan tushib otga bolalik do'stini, ko'kaldoshini, otadoshini chiqarib, jilovini tutib, jilovdorlik qilib Hiriyni, oqar suvlar bo'ylarini bosh-ayoq yayoq aylantirgandan keyin uyiga kela sola bo'sag'aning o'rtasida tizza cho'kkancha o'z boshidan o'zi tuproq sochgan Alisher Navoiy qilgan ishni qiladi. Birovga qaramaydi. Birov qaramaydi. Birov qarolmaydi. Siqimlab, changallab quyganidan ko'ngli to'lmaydi, chog'i, qo'shhovuchlaydi. Bosh-ayoq tuproqqa botadi. Qosh-u kiprik, yuz-u yanoqqa ega chiqqan tuproq gardining yuki va dimog'iga urilgan qadim tanish hididan o'ziga keladi. Nafas oladi. Ko'zlarini ochadi. Har bir tuproq zarrasi subhoni o'rikning turshagidek keladigan va qaqshab qurigan bosh chanoqlaridek, ba'zilarining ko'zi-qoshi, og'zi-burni bordek ko'ringan-cha; yer bilan necha yil yeyishgan va tozalanib oxir-oqibatda peshonasiga shamol ega chiqqan, har zamonda bir ko'z, bir qansharini hushtak qilib chalib qo'yiladigan qoqboshlarning hozir-cha shamol ega chiqmagan boshga bosh urganlaridan og'zilari quloqda xursanddan xursand yerga qayta bosh qo'yadilar. Qayta bosh qo'yib joy-joylarini topib tingunlaricha, tuproq suratiga kirgunlarichayam quvonchi ichiga sig'may sakrashgani qancha, miyig'ida kulgani, bunday kunlarni sanayverib, sanoqdan adashib ketib, yo'q qo'lni yo'q qo'ltiqqa urgani nechov.

Mardonning shu turishi bir qaraganda qo'li yupqaroq ro'zg'orning ustiga eski janda tashlab qo'yilgan yer barovar kelin tandiriga, bir qaraganda qo'shqo'raning ustiga kigiz tashlangan chag'atiga, bir qaraganda chegarachi askarlarining soqchilik o'rinlarida birov payqamasin deb yaproqli yaproqli, hashtalali to'rlarni boshlariga tashlagandek ko'rinadi. Faqat to'r tuproqdan to'qilgan, yaproqlar o'rnida chanoqlar osilishgandek, selkillashgandek, sollanishgandek, salomlashgandek. Yo'q qo'llarning bir-birlariga "besh tashla" degandek. Birov qaramaydi. Birov qarolmaydi. Qarashni xayoligayam keltirmaydi. Adashib qarab qo'yganning holi xom tortadi. Orqasi xom tashlaydi. Xom uziladi. Bilmay ko'zi tushib qolganniki bo'lak. Qo'shqo'ra deb cho'ponlar dashtda, tog'da qo'yni boqib kelgandan keyin kechqurun dam oladigan vaqtinchalik qo'ra, turar joylariga, chag'at deb ularning narsa qoralari bir joyga to'planib, ustiga egalikligini bildiruvchi biron yopinchi tashlangan uyumga aytiladi. Begona odam ham so'roqsiz yopinchi ko'tarib faqat suv va nonga tegishi mumkin. Bu cho'ponlarning qonuni.

– Ertaga bir kun birov sendan necha er qiluvding, nechta uy soluvding, gilaming nechta, nechta tillong borligini so'ramaydi. So'rasa, nechta balang bor deb so'raydi. Nimaga tortishasanlar? Endi ro'zg'orni tortinglar. Xush-u xursand ishingni qilib yurmaysanmi o'zingniyam, boshqalarniyam ko'zini quvontirib. Bir kun janjal chiqqan joydan qirq kun baraka ko'tariladi, degan mashoyixlar. Jaloyirniyam yuzini yerga qaratma. Uch balani yetti erdan tuqqanlardan uzoq yur. Soxtorlardan o'rgangan hunaringni boshqa ko'rmay. Tirnoq o'stirib qilingan ish harom. Kiprig-u tirnoq o'stirish o'likka tovun. O'likka buyurilgan. Hali hammamiz ham yotamiz, tirnoq bir qarich, kiprik chappaga qayrilib. Shoshmagan hammasini o'z vaqtida ko'radi. Bu yurishlaring o'liklarning oldidayam uyat.

Enam ham, kelinchak ham gap kimga tegayotganini birday biladilar. Men ham. Kelinchakning egilgan boshi yanayam xam bo'ladi. Kelinchakning ko'zida "u yerga borganimni Enaga kim aytdi ekan", degan xayol o'tadi. Enamning yarim ertak, yarim matal, yarmi toshoyna, yarmi muzoyna, bir chekkasi tuzoyna gaplari davom etadi: qaytanga bir qiz bir yigitning yoqtirib bir katta shaharda bir katta daraxtning soyasida o'tirishganda yigitning qulog'ini tortib o'ynagan qizdek xush-xursand yurmaysanmi, deydilar, Enam kitob o'qiyotgandek, biroq

ko'zlarini yumgancha ip yigirganlaricha. Kelinchakning xayoli Enaning enaligiga paqqos tan beradi. Boya yo'lda kelayotganda katta tolning ostida yerga to'kilgan sap-sariq gullarini bosib o'tayotganda, Toshkentda o'qishda yurganda bir qiz bir yigitni yoqtirib qolganini, gullar ustida borayotgan qiz yigitning hazillashib qulog'ini tortganini eslab, avval entikib, yutinib, keyin "bo'lgan bo'lsa bo'пти-da endi" degancha o'zidan o'zi g'ashiqqani ko'z o'ngidan o'tarkan Enamning oldida har narsani o'ylayvermaslik kerakligiga aqli yetib qoladi.

– Ayolning ro'zg'origa mehri o'choq boshini toza tutishida, itning yalog'iga qarashida bilinadi. Qo'qigan joyga farishta qo'nmaydi, derdi enamiz, eslaydi u. – Itning yalog'ini toza tutmaganning o'choqboshiyam go'ram bo'lmaydi. Mashoyixlar bekorga olqindiga kun qolmay, sovunning qadriga yetmaysan demagan, bala-jon. Bizaki, saksovuldan sovun qilib kir yuvdik, silar ko'rmanglar.

– Dosh pishirishni bilasanmi?

Kelin bilmasligidan bosh egadi.

Enam o'rgatgan bo'ladilar.

– Qozondagi suv isib ketmay un solinadi.

Shopirib turasan. Doshga tuz solmaydilar. Tuz solsa, itning ko'zi ko'r bo'ladi. Dosh itniyam, egasiniyam obro'yi. Sovuq tushganda har kuni dosh qilib ber. Ichiga issiq kiradi. O'zing ham ikki kun issiq ovqat yemay ko'r-chi? Izingdan mo'ltiratma. Uyga kirsang, uyga, ayvonga chiqsang, ayvonga, oshxonaga kirsang ikki ko'zi izingda qoladi sho'rlikning. Itni muncha xo'rlamaydilar. Mehr ko'rmagan mehr berolmaydi. Ovora bo'lma. Xudojondan mehribon yo'q. Dargoyidan jon berib qo'yibdi. Odamniyam, boshqaniyam jonini o'zidan boshqa ololmaydi. Holiki odamning joni ekan, shoxda pirpirab turgan bargning uzilishigayam amri yetmasa, yerga bosh qo'ymaydi. Xudojon xohlasagina odam bolasi xohlaydi. Niyatni yaxshi qilish kerak. Ortiqchasini ko'tarolmaysan. Shu gaplarni aytmagan enaniyam, qaynananiyam tezroq ko'tarsin-da. Yuvindiga o'rgangan itda oqibat bo'lmaydi. Yuvindiga o'rgangan itni it demaydilar. Yuvindixo'r hamma joyda yuvindixo'r. Kimning yuvindisi moyliroq bo'lsa, o'shaning yalog'ini yalab ketaveradi. Kechagi egani talashdan ham toymaydi.

Urchuq o'zida yo'q, devshigancha betini yerdan ko'tarmay aylangani aylangan.

Gapirilgan gaplar sal ichkariga kirishini kutib, yuqqaniga ishongisi kelgan Enam yana davom etadi.

– Moy tomsa, yalagudek toza bo'lmaganni o'chog'boshi demaydilar. Yuz ochar kuning o'chog'boshiga qaynanang olib boruvdimi?

– Ha.

– O'chog'boshiga salom berib, olovga moy tashlavdingmi?

– Ha.

– Sanga endi o'zim qarayman deganmiding?

– Ha.

Urchuq aylanaveradi. Kelinchakning nafas olishigina eshitiladi. Enam xuddi kelinchakning tandirxonasiga kirganlar-u, orqasidan ergashib kelayotganga o'sha joydagi narsalarni ko'rsatib gapirganday davom etadilar.

– Qozoningni qopqog'ining ahvoliga qara. Sho'rlikni ikki birday it yalasa to'yadi. Ko'sovning turadigan joyi shumi? Tandirning og'ziga bir narsa tashlab, yopib qo'yadilar...

Urchuq aylanaveradi, aylanaveradi.

Kelinning ko'z o'ngida tandirxona, undagi o'choq, qozon, qozon qopqog'i, tandir, tandir ostidagi bir quchoq g'o'zapoya, tandir ko'sov ko'rinadi, qatorlashadi. Boya chiqarida ko'sovga ko'zi tushgan, yotqizib qo'yimoqchi bo'lgandi-yu, "he, bor-e, manga nima" degan xayolga qo'shilgan oyog'i tortmagandi. Aytilayotgan ovoz uzoq-uzoqlardan kelganday davom etadi.

– Odam degan o'choqning peshonasiga oyoq qo'yib ovqat qilmaydi. Qozondagi bechorani halolliqi qoladimi? Kovushni kirib chiqmagan joyi qolmagan bo'lsa. Uyat. O't-olovning oldidayam uyat. Toshniyam, kesakniyam ko'ngli bor. Haliki, o't-u suv ekan. Ko'nglini ko'p og'ritaversang, qozoning bir qusib bersa, eshitgan og'zini ushlab kulganda bilasan, nima gapligini.

Urchuq aylanaveradi. Inchkiraveradi.

– Undan ko'ra qozoningga qo'y boqtirmaysanmi? Qo'y boqishni havas qilmaysanmi? Xush-u xursand qozon qo'y boqadi, agar bilsang. Egamning qo'yi ko'p bo'lsin, yog'-moydan bizgayam tegsin deb. Haloldan topilganga to'ygan, hamisha toza tutilgan qozon qo'y boqadi.

Qozonning qo'y boqishi degani kechqurun ovqat suzilib, yeb bo'lingandan keyin o'chog'-u qozonning issig'i ketaymi-ketmaymi deganda mag'lasakday sanoqsiz cho'g'chalar xuddi qo'y boqqanda, qo'y yoyilganda bir qator bo'lib taralganday, yo'q, unday desam tushunmaysiz, turnalar bir qator bo'lib uchib o'tganda, tur-naqator tizilishib arqon tortishgandagidek qozon ostidan qozon quloqlari tomon o'rlaydilar. Bir otarining orqasidan yana bir qatori. U qator orqasidan yana bir otari. Ro'zg'orning o'chog'ini

suv sepib, tuproq tashlab o'chirmaydilar. Bexosiyat. O'zi, o'zbilgicha o'chishi kerak. Ega xabardor bo'lib turish kerak. Egalik o'chog'ning davlatiyam, hurmatiyam shunda. Buyam aslida Enamning gapi. Qozon qo'y boqqan kun otalar bolalarga so'ramasalar ham, suyunchi beradilar. "Qozonlari qo'y boqibdi, borib suyunchisini olinglar" deydi ona bolalargayam, otarayam eshittirib. Otalarning chehrasi yorishgandan yorishib ketadi. Mag'lasak deb eng kichkina chumoliga aytiladi.

O'sha kech otalar hamisha gap eshitadigan onalarga yaxshi qaraydilar. Do'g'laganday, siltaganday gapirishga o'rganib qolgan og'iz gap topolmaydi. Onalar erlardan bir og'iz iliq gap eshitmasa-da, ko'ngildan ko'ngilga o'tgan sezimlardan keyingi hayajonning zo'ridan yangi kelinchaklardek nima qilarini bilmay paypaslanib qoladilar. Onalar ich-ichlaridan xursand bo'ladi-lar. Shu kunga dovur qozonga harom tushirilmaganiga, hamisha yuvilgan, qaralganiga, ro'zg'orda hamma narsa halol va toza ekanligiga qo'y boqqan qozon iqrorliq beradi. Qozonning qo'y boqishi shu kungacha bo'lib o'tgan borliq yomon gaplarni oldiga solib haydab ketadi.

Shunga o'xshash kunlarda erlar ikki kun yaxshi gapirsalar, uchinchi kun xotinlarni xavotir bosadi. "Yo biror joyi og'rigan aytolmayapti, yo birortani topgan nami bor, shunga yaxshi gapirayapti" degandek. Qachonki soxta g'azovatda bo'lsayam eshitadiganini yaxshilab eshitgandan keyin yana bop-boyagidek ko'ngli to'lib ishini qilib ketaveradilar.

Urchuq bir nafas tinmaydi. Enam endigi aytar gaplarini saranjomlab oldilar chog'i davom etadilar.

– Yerdagi biror jonivor, biror qimirlagan qush-u quzg'un yo'qki san-u manday ummati bo'lmasa. Gap ularning tilini bilishda, bala-jon. Chumoligayam ozor bermaydilar. Erta bir kun haqini so'raydi egasining oldida. Xudojon mehnatni, sabrni uvol qilmaydi. Alag'da bo'lma. Husningga non botirib yegudeksan. Qaro uyga kirsang, chiroq kerakmas. Bu husnlar bahosi bir vaqtlar yurt so'ragan. Ehtiyot bo'l. Husnning yana bir otini kuydirgi deganlar. Yamon kuydiradi. Erkakka ayolidan ortiq dushman yo'q, do'st ham. Bo'lar-bo'lmasga erni chalkashtirmaydilar. Erkagi bor uydan beimonning nafasi qaytadi. Ersaklardan uzoq yur. Og'rig'i qolsayam, odati qolmaydi undaylarning. Balayam qarasang bala, qaramasang balo. O'g'il balani to'qchilik, qiz balani yo'qchilik buzadi. Otaning, erkak-

ning tarbiyasini ko'rmagan teshaning sopiga ponayam bo'lmaydi. Ipga soya bermaydiganlar shulardan chiqadi. Yurakka erta kundun ko'rtugun tushirma. Keyin kech bo'ladi. Umrni zoya qilmang, balajon.

Enamning qayta-qayta balajon degani barobarida shu vaqtgacha xam bo'lib o'tirgan boshi yarq etib qaddini ko'taradi. Azoyi badani kuchga, g'ayratga to'lib ketadi. Birovni yomon ko'rish degan narsalarni bilmaydigan bolalardek nafas oladi. Enamga yelka tutadi. Enam chap yelkasi-ga o'ng qollarini qo'yadilar..

Enam endi kelinchakka dugonalardek, yangi tushgan kelinga yaxshilik tilab qishloqning past-u balandini o'rgatmoqchi bo'lgan dugonadek gap qo'shadilar.

– Chakkidan qurt chekishni bilasanmi?

– Yo'q.

– Yoz kelsin, o'zim o'rgataman. Bog'dagul kelinning qo'li tekkan deb bir talosh bo'lsin, o'shanda ko'rasan qiyomatni. Jerikman degani borki, eshigingning oldiga qanday kelganini bilmay qolsin. Otingni yarimta aytib chaqirsalar, qarama. Odamni otini yarimta qilib aytish beimonning hunarlaridan. Yuvgan kirim yaxshi oqarsin desang, uch qayta yuv. Erinma. Uch suv ko'rmagan kir yaxshi yuvilmagan mayitday yelkasi tirishib yotadi, hidiyam o'ziga yoqmay.

Turmush achchig'-u shirini bilan turmush. Otini bekorga turmush qo'ymagan. Turmushni musht deb qo'yibdilar. Turishdan turish turmushdan Xudo asrasin. Turmushni past-u balandiga chidaganga chiqargan. Turmush odaman deganni siqib suvini olib, po'lasini chiqarib, to'ppasini qoldirmaguncha mushtini begona qilmagan. Mushtning ostida kim turolgan, kim turolmagan. Musht ham o'lgur o'zingniki, begona emas. Ahmoqlik Xudoning qarg'ishi, noshukurlik xorlikka yo'liqtirmay qo'ymaydi, – degan cha o'zlariga o'zlari gap qo'shib katta dam sar uradilar. Enam o'zlariga o'zlari gap qo'shgan da yonlarida birovning o'tirishi mumkin emas. Mendan boshqa, albatta.

Kelinchak chiqib ketarda "Yaxshi bilmayman", deydi. Enam: qaynanangga ayt, o'rgatsin. O'rgatganimday qilib o'rgatsin. Kuni kecha qachon balalik bo'larkanman, deb hu-hulab, betining yoshi besh tomib, ko'zi ko'chaga suv sepib yuruvdi, bugun katta xotin bo'lib qoptilarmi? Tuqqani o'zi bitta bola. Birovning bala-sini sarson qilishdan uyalmadilarmi? Dunyo – qaytar dunyo. Hammasi oldingdan qaytadi. Qaytmagani qolmaydi. Beayb Parvardigor.

Hammayam... aybdor kerak bo'lsa, avval o'zidan qidirsin. O'zining yoqasini hidlagani ma'qul. Enam o'rgatganday qilib o'rgatar ekansiz, desang o'zi tushunadi. Tushunmaygina qolsin...

Bilaman, bu gaplar kelinning qaynonasi haqida. Bu gaplarni kelin qaynonasiga aytolmaydi. Lekin xabar topganini ko'zlar ko'zga tushganda qaynona degan ilg'asin deb aytyaptilar. Enam Mardoncha aytganda, Mardonning tili bilan aytilganda "politika" qilyaptilar. Qaynonayam uyida o'tirgani bilan gaplarni eshitgandan ziyod bilib turibdi. Uyi tugul hovlisigayam sig'ayotgani yo'q. Kelinining g'ovimizga burilganini allaqachon unga yetkazishgan. Enam bir kishi bilan gaplashayotganda gap ustiga bostirib kelishga hech kimning haddi sig'maydi. Gaplarni o'g'rincha eshitmoqchi bo'lgan xayoli buzuqni Jarko'cha rangidan biladi. Oyog'ini oyog'idan o'tkazmay qo'yadi. Oyog'i ostidagi yer bir qochgan biladi gap nimadaligini.

Kelinchak uyda beshikka belab kelgan bolasi uyg'onib yig'layotgandek o'rnidan turadi. Hali chap-u o'ngi yo'lga tushib ketmagan kelinlik kalishiniyam o'ngi-chapiga qaramay ildirgan cha jo'naydi. Qo'ynida yangi surpga o'ralgan idish. Qulog'ida Enamning gaplari. Esimdan chiqmay biror joyga yozib qo'yay degan xayolda bo'ladi. "Ayol kishi ertalab turib, yuz-qo'lini yuvib, eriga ikki qo'llab salom bersa, er ham ikki qo'llab salom olsa, shu vaqtgacha qilgan gunohlari qo'llar orasidan guvullab to'kiladi..."

Deraza ortidagi erkak

Kelinchak Oyoqortog'ning bulbullari kitob o'qishidan oldin turadi. Qo'l-betini yuvib, hovliy-u bo'sag'ani supurishga chog'lanadi. Har turlik uyqusiragan qushlar daraxt shoxlarida qo'nishibgina ota hovli yuzini tozalashdagi g'ayrat sharpasini ko'rishni istaganlari bilan ko'zlari ko'rmaydi, supurgining bir maromda borib-kelishi ovozidan uyqulari qochadi. Avvaliga allalaganday bo'lgan bo'lsayam. Kelinlik mahsi-kavushining tanovariga – bosganda chiqargan ovoziga mast bo'ladilar. Kelinchak kelin bo'lib tushganda, hovliga kirarda, katta bo'sag'ada olovdan aylangan, kuyovning ortidan izma-iz bosib aylangan o'rinlarga kulib-kulib qaraydi. Birov ko'radiyam degan xayolgayam bormay kuyovining orqasidan ergashgan izlarini oyoq uchida bir-bir, birma-bir bosib aylanadi. Qiziq, o'shandagi izlar haliyam o'chib ketmagan ekan. Shuncha o'tib qaytib ko'rmaganini qarang.

Kelinning ko'ziga bo'sag'a bo'zalamidan boshqasi, bo'lagi ko'rinmaydi. Bo'sag'a bo'zalamaning o'sha kelin kelganda Jarko'chadan ajralib hovliga kiradigan yo'lakdan keyin, darvozadan kirgandagi kelinning oyog'iga bosh bergan, boshiga ko'targan, yelka tutgan necha bir yillik bo'zalam, o'sha olov aylanganda yerga qaraganda, boshqacha ko'ringan kaftdekkin keladigan bir parchasini ilkis ilg'agan kelinchakning ham dimog'i chog' bo'lib ketadi. Bo'zalam yangidan bo'zlayotgan, bo'zlanayotgandi. Dugonalar topishgandek o'tira solib o'sha bir parcha boshqacha, bo'zalamlardan ayriча o'sgan, balandroq, o'siqroq ko'kalni, maysaning boshini silagan bo'ladi. Ko'rgan ko'z kelinchak esdan og'ibdi, tentak bo'lib qopti demasin degan xayol kelgandan maysaning orasida yo'q tosh-u xaslarni bittalab terganday bo'ladi. Yelkalari uzra Enaning gaplari sirdosh dugonaday ergashgani ergashgan. Sochlariga osilishib olganday ham. "Xotin – urning joynamozi". Odam bir vaqtlar bo'lib o'tgan biror gapni eslab, eslagan gapidan o'zi uyalib ketishini o'shanda bilgan. Qizarib ketgan yuzdagi tabassumining, jilmayishining chiroyliligi o'ziga ko'rinib ketib, o'zidan o'ziyam uyalib ketadi.

Tabassum tahoratni buzmagani. Tabassum ulashadi. Tabassum – sadaqa.

Bir necha kundirki, xotiniining sahar mar-dondan mahsi-kalishda tashqariga chiqib ketishidan, ishlarini qilib bo'lib, qaytib kelib ko'ziga tik qarab salom berib ikki qo'llab ko'ri-

shishidan, kun bo'yi tandırxonadan, o'choq boshidan chiqmasligidan, itning yalog'ini qayta-qayta yuvishidan, uyqudan oldin yelkadagi sochni, bo'yniga yetmayotgan sochni qayta-qayta bo'yniga o'ramoqchi bo'layotgan, kaltalik qilib yetmaganidan o'rolmagach sochning uchiga qarichini ulab ko'ksining ustiga qo'yayotganidan xavotirga tushgan, deraza ortidan, uy ichidan, pardani sal surib qarab turgan erning rangi-quti o'chadi. Bu turishda xotini o'zini-o'zi bir narsa qilib qo'ymasa go'rga edi. O'zini bir narsa qilib qo'ygan kelinchaklarning erini qamab qo'yishlarini eshitgan, ko'rgan. Ayniqsa, xotini o'zini bir narsa qilishdan oldin yozib ketgan xatlari topilgandan keyin. Ketganning yil oshi o'tgan bo'lsayam, tergovga farqi yo'q ekan. Tizzasi deraza tokchasiga to'shalgan gazetaga tegib ketib, gazetaga qo'shilib tushgan ikki buklog'lik xatga ko'zi tusharkan seskanib ketdi. Ochib ko'rgandi, sovuq ter bosdi. Yoziq tanish. Talabalikdan tanish. Bir vaqtlardagi o'ldim-kuydimiga suv sepgan yoziqlar. Endi bira to'la jinjay qiladi chog'i... Avval o'pka og'izga kelib tiqildi. Na bir yutum havo ichkariga kiradi, na chiqadi. Keyin ko'z ketdi. Na ko'z ko'radi, na ko'rganini ilg'aydi. Keyin qo'l-oyoq birdan birovnikiday o'zi bilan o'zi bo'ldi, o'ziga o'zi termildi qoldi. O'tirishgayam, yurishgayam, yutunishgayam aqli yetmadi... Xuddi holini hamma ko'rib turgandek, ulardan bekinaman, panaga o'taman, yuraman deb ko'ruvdi, oyoq-oyoqdan o'tmadi. O'tkizmadi. Ikki tizzasining pasti ilon sirg'alib tegib o'tganday, muz cho'rta qirqib ketganday bo'ldi. Qotdi qoldi. Birda Aydarko'lda cho'milishda shunday bo'luvdi. Ikki oyoq orasidan o'tgan ilonni o'shanda ko'rgandiyam. Hozir esa hech narsa ko'rinmagan bo'lsa-da, quloqlari ostida xavotir vishillab nappar urib o'tgandek. Yo'q, vishillab turgandek. Ketmayotgandek. Ketishni xayoligayam keltirmayotgandek. O'ng qo'lidagi xatning bir chetini chap qo'li bilan ushlamoqchi bo'lib xatga uzangandi, qo'llarining beso'naqayligi, uzundan-uzunligini, chap qo'lining bilakdan naryog'ini eh-he qayerlardan qayrilib kelayotgani, hali beri qog'ozga yetib kelishi gumunday, qo'lni o'zi emas boshqa birov boshqarayotganday ikki ko'zi baqraydi qoldi. Esidan ajralayotganini ilkis ilg'adi. Qo'rquvning kuchini shunda sezdi. Esi borida o'ng qo'lini yig'ishtirib olmoqchi bo'lgandi, bunisiyam besurovdan besurov bir narsadek, birovnikidek, qo'lning qayrilishi kerakligi haqidagi xabar qo'lning ustida kelayotgandek, xabar soyasi miltillab qo'l uchiga

yetib borgandan keyin besurovlab orqaga bir qaragandek, qo'l bukilib o'zini eplay olmay toqqa borib urilgandek. Qo'lining, barmoqlarning uchi tirmog'ining toshga qarsillab urilib og'riganiyam bildi. Joni achib og'ridi. Qiziq. Og'riq ham qolar oldi, bosilar oldi, so'nar oldi "endi og'riqniyam sezmayсан, bu oxirgi og'riq" degandek bo'ldiyam, chog'i. Umr uzilaman degandayam. Na oyoq, na qo'l, na til, na ko'z, na xayol avvaldan unga tegishli emasligiga, berib qo'yilgan omonat ekanligiga bir qatimgina qolgan aqli iqrorlandi. Tuyundi. Ko'pi ketib ozi qolganday tuyuldi... namozi buzilib, tahorati sinmagan so'piday serraydi. Bo'yniga solingan arqonni shu vaqtgacha "eng katta dushmanim" deb yurgan odam kelib olganidan, bo'shatganidan: xo'rozchaqandlar oyoqlardagi, pashmaklar qo'llaridagi tushovlarni ko'zlari jizillabgina, jiltillabgina, jirtillabgina yechganlaridan keyin ham qilt etishga, qimirlashga majoli qolmagan, dordan omon qaytgan na o'ligu na tirikday zing'raydi.

Deraza ortidagi hayot

Xudo mehribon bo'ldi... derazani ilkis va ovozsiz ochgan shamol betiga sovuq urdi. Qo'yvordi. Avval ko'z ko'rdi. Keyin yoziqlarni o'qishga aqli yetdi. Xayoli ilg'adi. Ko'zi o'tdi. Po'st tashlagan ilonday yengil tortdi.

Xotini qayerdandir ko'chirib olgan yoziq. "Erta turib bet-qo'lni yuvib, eriga ikki qo'llab salom berganniyam..." Xatni yana bosh-oyoq qayta o'qib, joyiga, deraza tokchasiga to'shalgan gazeta ostiga, qo'ygancha bir muddat serrayib, keyin nimaga bunday turganiga o'zi hayron bo'ldi.

Kelinchakning tosh terib o'tirishi, ikki tizzani ichki betlarini bir-biriga zich tekkizib, quchoqlangandagidek jips qo'shtizzani bukilgan oyoqlar bir yonga, bo'ksadan yuqorisi bir yonga salgina tashlangan o'tirishi kuyov bo'lmishning xonumonini kuydirib yuboradi. Deraza ortidagi hayot ko'ziga jaz etib uriladi-da, bo'z boladek behush qiladi-qo'yadi. Hovliga oshiqadi. Talabalikning telbaligi qaytib kelgandek bo'ladi. Xuddi kelin kelganda olov aylangandan keyin kelinni azot ko'tarib ayvonga olib borgandagidek ko'tarib jo'naydi. Bu safar endi shipirgi-pipirgisi bilan qo'shib. Bu safar endi ayvongacha emas. Bu safar endi naqd o'zlariga ajratilgan xonagacha. Bu safar endi chimildiq tortilgan xonagacha. Bu safar endi pardalarni o'zi zich yopadi. Kunni tomoshaday emas, bayramday o'tkazishni boshlaydilar. Kechaniyam. Kelin-kuyov avval "oyna

ko'rsatar" o'ynaydilar, keyin "kelinning qo'yniga tuxum solar", xo'rozi bor tovuqning tuxumini, albatta, keyin "kampir qo'rqitar", keyindan keyin mahsi yechar degandek... mahsisini yecholmagan, yechishga qo'rqibgina turgan kelinning ko'nglini olish yo'lida "shirin choy" tutib, "soch siypatar"dan keyin ham mahsini yechishga ko'ndirish osonmi... yana to'pig'i ustida Ena bergan ip bog'loqliq oyoqqa kiyilgan mahsini... Ayolning chiroylisini jandaning ichida ko'r... Ko'r.

Oy yorug'ida, egasi bekasini ko'tarib borayotgan qo'shsoyaga ko'zi tushgan itning o'takasi yoriladi. Itligiga borib, nima bo'layotganiga aqli yetmay shoshgan Olapar vovullashiniyam, vovullamasiniyam, yaltoqlanish yo qochishiniyam bilmaydi. Boyqadam bo'lgilari kelib ketadi. Vov deb qo'ysa baloga qoladigandek, demasa, itligi qayerda qoladigandek. Itlik hurmati qayerda qoladigandek. Shuncha yil it bo'lib, ne bir it kunini ko'rib bunaqasini ko'rmagandi. Hovlining u boshidan bu boshiga birda ikki oyoqlab irg'ib-irg'ib, birda to'rt oyoqlab sakrab-sakrab yuguradi. Tutagandan ichi tutaydi. Yongandan ko'zi yonadi. Itning ko'zlari yonganini hamma ko'radi. Faqat ikki qo'li bilan betini, yig'layotgan ko'zlarini yopib olgan, kuyov qo'lida ko'tarib borilayotgan kelinchak ko'rmaydi. Itning hansirashidan ko'zining yonganini ko'rganlardan ziyod ko'rganday bo'ladi. Qo'llarini betidan olishga uyaladi. Hovlidagi daraxt shoxlarini qo'noq qilgan bir gala tovuqning o'rtasiga kirib olgan xo'roz boshliq mokiyonlar-u, qishloqning xo'rozli kataklardagi kun yorishmasa ko'zi ko'rmaydigan, shabko'r tovuqlar Olaparning o'pkasi og'ziga tiqilgan yugur-yuguridan besaranjom bo'lib g'urt-g'urtlashadi. Xo'rozsiz kataklarning dami chiqmaydi. Qo'shning xo'rozidan bo'lsayam don yeb yurgan tovuqlarning ovozi dadil chiqadi. Qishloqning tili uzunlari Bog'dagulning "Mahsili kelin" otini olganidan ensalari qotadi: – Nima biza mahsi kiyimay shippak kiygan ekanmizmi, degancha g'urtillashadi...

Bog'da gullar orasida

Yer endi ko'klanayotgandi...

Devonatelpakka bir vaqtlar behishta beg'am, betashvish Odam tilab olgan tumori Havoning guli gulshan orasida, bog'da gullar orasida quvalab, bog'dagi gullar bilan adashtirib qo'yib, betma-bet bo'lishganda qo'li qo'lga

tegishi bilan yanada yuqoriga ko'tarilishgan, o'zlariga ayon bo'lmagan kuch ularni yanada balandga sokin shiddat bilan irg'itgan, o'ynatgan, quvnagandagi qo'l ushlagan odamzodning kulgilarining jarangi, butoqlar iringandagi shiviri, hali gulchangini hech kim emmagan bokira g'unchalar shamolga ilakishib chalgan qo'ng'irog'i, maysalar qo'shqarsagi, paqqos ochilgan gullarning chatishgandan berigi xush-u xursand hayqirig'i eshitilib ketganidan tentiraydi, dovdiraydi, nafas olishda ko'ziga boshqa joy, nafas chiqarishda bir boshqa joy ko'rinayotganidan... sajdaga boradi...

Yaxshiyam Xudojon odamzodni kech tushgandan tovuqqa o'xshatib ikki ko'zini shapaq qilib qo'ymagan. Qorashom qo'ngandan yetgan joyida tovuqday cho'nqayib o'tirardi, qachon kun yorisharkin deb. Jondorman deganiyam tanlab, tanlab deganday. O'ziniyam ko'p urintirmay. O'tgandan ham, qaytgandan ham tepki yeb deganday. O'zing mehribonsan, beaded. Meh-ringni begona qilma. Ko'ngli shapaqlaringga rahming kelsin. Sen rahmlisan...

... shu ketgandan, shu ko'chgandan dunyoni bir aylanib keladi. Kimsan tus Amir Temurning ixlosi, xos buyrug'i bilan Turk Piri maqbarasi uchun yasalgan hashamatlidan hashamatli ming shamlik shamdonni yoqmoqqa chog'lana-di. Qahrabodan yasalgan shamdonning uyalmay-netmay Parijga olib ketilgani, ustiga-ustak kimdir uyalmay sotgani, kimdir uyalmay sotib olgani, Luvr otliq muzeyda saqlanayotganiga birda g'ashiqsa, birda g'ashiqqanidan kuladi. Olib ketilmaganda nima bo'laridan tuyungan-dek a'zoyi badani seskanib ketadi. Xudoning amrisiz qushning tomog'idan bir tomchi suv o'tmasligini anglab turib, shu xayollarga bor-ganiga o'zidan o'zi uyaladi. Kirar nafasi kuydirib, chiqar nafasi kuldirib deganday. Boshini chiroq yoqilgan shamdonga urib olgan ko'rday ikki qo'lini ikki yonga ko'targancha boshiga urilgan narsani ushlagan payida paypaslanadi. O'zini shamdonga qo'shilib sollanganday sezadi. Yo-qilgan pilik olovi taftida isingan bo'ladi. Qo'llari olovdan, olov qo'llaridan quvvat olgan bo'ladi. Endi gullayman deganda birda sovuq urgan, birda do'l savalagan, birda tentak shamol bitta qo'ymay to'kkan, birda o'zidan yasalgan sopni o'ziniki o'z boshiga bolta ko'tarib kelgan, gullash-dan ham bezor bo'lganidan gullash ham esidan chiqib ketgan, o'tgan yildan qolgan va o'ymoq-dan sal katta bo'lib issiqning zo'ridan pisharga yetmay shoxida sarg'aygancha tosh qotib

qolgan mevasiga ne bir hasratda qaragan behi-ning yangi barglariday rangparlanadi. O'ziga o'zi qo'shiq aytib o'zining ko'nglini o'zi chog' qiladi.

*Xudoning rahmati, fayzi
hama insonda yaksardir,
Va lekin tarbiyat birla
yetishmak sharti akbardir.*

Belanchak osgan oy og'zining bir chekkasi bilan kulibgina qo'yadi. Oy belanchagi Oyqor-ning oy suratliq ming-ming yillik qori bilan teng turganidan qo'shbelanchakdek ko'rinadi...

Jarko'chaning dimog'i chog', xursandchiligi hech bir yerga sig'maydi. Bir qo'lida papalab tozalangan bir tugun yungni ko'targan, bir qo'li-da qaynonasi yuvuqsizning ko'zi tushmasin deb bir parcha surpga o'rab bergan urchuqni to'g'ri ko'tardimmi, chappa ko'tardimmi degan o'ya qayta-qayta urchuq boshini ko'kragiga bosib-bosib tekshirib borayotgan kelinning yo'lga chiqqanlarning putini osmondan keltirishdan toymaydi. Tanovarli mahsi-kavush izlarini yangi izchalar bosganigacha, qavatida pildirashib iz qoldirishlarigacha asrab qo'yishiga o'ziga o'zi so'z beradi. Qo'yniga yashiradi... ko'kayginasiga berkitadi... yuvuqsizlar nazari hech qachon tushmaydigan ko'ngliga ko'mibgina qo'yadi...

Jarko'cha yelkasini bosib o'tgan har bir izning dard-u dunyosini biladi. Yaxshisiniyam, yo-moniniyam. Qizaloqligida, yetishmovchilikdan qizalog'i otasiga mo'ltirab aytolmay, otasi qiziga mugtarib dami ichida iroqi do'ppiga yetishol-may o'tib ketgan bolaligini eslab, qo'msab, o'ksinib, bolalari bir-birining qo'lini ushlagancha yetaklashib, qizlarining boshidagi iroqi do'ppi-larga qarab-qarab, atrofida bir narsa g'iltillab aylangan ko'zini bolalaridan yashiribgina ergashtirib, yetaklab, beti kulsa-da, ichi to'kilib borayotgan, ota uyiga mehmonga kelayotgan xotinlarning xayolinigina ko'tara olmaydi. O'zini oyoqlar ostiga tappa tashlaydi.

Deraza ortidagi yulduzlar

Qadim va sokin eski tanish qorashom ena-di. Oqshomga hali bor. Yulduzlar sirlarimni aytsammi, aytmasammi, deb ikki o'ya turgan dugonalardek tuyuladi. Yulduzlar ko'zidagi yoshda yulduz ko'rinadimi, o'zinikidami, ayrit qilolmaydi. Xayoli xayoliga gap qo'shdimi, erigami uniyam bilmaydi: qorong'isini chiroyli-ligini qarang. Boya Oyqorga salom beruvdi. Tog' salomiga javob qaytarganday, javobni ilg'agan-

day bo'lganidan seskanib ketdi. Boya shamol toqqa qarab esayotgandi, endi tog'dan esayapti. Shamol tog'dan esganda yaxshi bo'lardi, deb o'shanda xayolidan o'tkazgandi-ya. Darrov qaytib kelibti. Tog' tomon bir borib kelgan tanish shamol ro'molidan chiqib peshonasiga tushgan sochini o'ynab erining bet-u ko'ziga urganidan, erning ikki qo'li bandligidan bir tutam sochni tishlab olganidanmi, issiq nafaslar uchrashganidanmi ichi yorishib ketdi. Ko'z o'ngidan Olaparning xursandligidan halloslab, og'zi ochilib, bir qarich bo'lib chiqib, aqli shoshganidan yig'ishtirilmay qolgan tili, chaqnagandan chaqnagan ko'zlari o'tadi. Hali mag'zini chaqa olmagan bo'lsa-da, ikki yelkasida Enaning gaplari: itning niyati hamisha yaxshi. It egamning bolasi ko'p bo'lsin, biri bo'lmasa, biri non opchiqib beradi, qancha ko'p bo'lsa, shuncha yaxshi, qo'llaridan non olib yeyman der ekan... egarning qoshiga qarab egar ustidagining qo'tir itini sizlashga qolgan kunni ko'rsatmasin...

Bir necha kundirki, ko'ztanish yulduz avval o'ng qoshini uchirib, keyin chap ko'zini qisib, o'rtada tilini bir chiqarib qo'yadi. Bir gapni aytmoqchi chog'i. Qizlar yaxshi ko'rgan yigitlariga xat olib borib berishimni aytmoqchi bo'lishganlarida shunday qiladilar. Yulduz o'g'il bola yulduzmi, qiz bola yulduzmi bilmayman-da, javob qaytaray desam. Yulduzlarniyam kimligini otidan bilsa bo'ladi. Uning uchun birinchi yulduzning o'zini tanish kerak. Lekin Mardon barini biladi. Yulduzlarning borar-kelar yo'lighacha, qaysisi qaysisiga do'st, qaysisi dushmanligigacha. Menga qorashomdan keyin ko'chaga chiqish mumkin emas. Enam xafa bo'ladilar. Hozircha faqat Zuhra, Mushtariy va Egizaklarni taniyman. Enam Zuhrani Zuvro deydilar. Zuhra-dan sovuq shamol essa yomon emish. Sovuq shamol elning yozig'i ko'payib, zolimning qo'lida qolishidan belgi emish.

Nasib bo'lsa, hademay dala-yu dashtga qizg'aldoq ega chiqadi. O'shanda bolalar "o'g'ilmi qiz" o'yini o'ynaydilar. Qizg'aldoq g'unchasini olib bahslashganda, birov boshqasidan "o'g'ilmi-qiz?" deb so'raydi. Toparman aytarini aytadi. Aytarman g'unchani peshonasiga uradi. G'uncha qars etadi. Qip-qizil chiqsa, "qiz" chiqqan, oppoq chiqsa, "o'g'il" chiqqan bo'ladi. Bog'dagul yanga "o'g'ilmi-qiz" o'yinini bilarmikanlar? Bilsalar o'ynaymiz, bilmasalar, o'rgataman. Tomlarning chekkalariniyam qizg'aldoq bosishiga oz qoldi. "O'g'ilmi-qiz"ni ko'p o'ynaganni peshonasidan bilib olsa bo'ladi. Avvaliga hindilarning

kelinchagiday peshonasining o'rtasi qizarib, keyin bir necha vaqt qorayib qora, ko'karib ko'k emas, bo'zargancha peshonaga ega chiqadi. Bilmagan kuya tegizib olibdi deb o'ylaydi. Bilgan "ha, endi bu yil qaysi ko'p bo'larkin: ulmi-qizmi" deb hazillashadi.

Tanish-notanish, katta-kichik yulduzlar deraza ortida tizilishgancha mo'ralashadi. Zuhro bir taroq o'zining, bir taroq dugonalarining sochini taraydi. Betma-bet tikka turg'izib qo'ygancha Oyni oyna qilib olgan bo'ladi. Yuragida g'ujuri bor dugonalardan birontasi biron uzoqroq joyga tushadi, chog'i. Mushtariy o'sha-o'sha: xat-qalam yuritadi. Elning og'zidan eshitganini bir bo'lak, ko'rganini bir boshqa, o'zidan qo'shganini bir qo'sh. Egizaklar bejag'imligini qo'ymaydi. Qulog'iga gap kirmaydi. Ming gapirganing bilan unisidan kirib, bunisidan chiqib ketadi. Bir-biri bilan itolish o'ynagani-o'ynagan. Kunduzlariyam bir ko'zlari derazada. Xabar kutib, xabar poylab. Yulduzlar hamma baloni biladi. Ularni bir joyda turadi deb o'ylamang tag'in.

Yulduzlarning bejag'imligi tingach, Oyqor uzra Oy kelinchakdek bosh-oyoq oqqa o'rangan, eng chiroyli kanizaklarini iyartib tomoshaga chiqqan bo'ladi. Bo'y yetgan qizlarning eng dahshati, eng chiroylisi dugonalaridan bir qadam oldinda yurganday yuradi. Suzilmayman desayam, o'zidan o'zi suzilib ketayotganday. Suzilmayman desayam suzilib ketaveradigan chiroyli qizlargayam qiyinligini Oyqor qayerdan bilsin.

Yer endi ko'klangandi... ko'klanadi... bor bo'yiga bo'zalam tortadi... tog'-u tosh, qir-u o'r, to'r-u go'r demay bo'z alamini tortadi... Vaqt-u soat shoshmaygina, buyurilganiday, yo'rig'idan adashmay mol oralamaydigan, odam oyog'i oyda-yilda bir tegadigan, biroq borar joylari bo'lmish O'smat ota qavatidagi past-u balandlarning chakkalariga chechaklar taqadi. Bu safar boychechaklarni ukam, Isajon va Muhiddin otliq ikki jo'ram, yo'g'-e, avolarim bilan birga ko'rganman. Biri Rishtondan, biri zominlik. Chechaklar bizni, biz chechaklarni ko'rganimizdan xursand bo'lamiz. Jo'ralarim tanish boychechaklar ensalarini qitig'lab qo'yishadi. Lekin yulmaganmiz. Enamga boychechak kelganini aytishim kerak. O'tgan yili aytganimda "har bandasining gul vaqtiyam g'animat" deb Kattasoyga qaragandilar... Bu yil nima derkinlar?

Kattaroq gullari yoyilib, kichik gulchalari uyaylib qaraydigan, osti ko'rinadigan hilbadan otliq matodan ko'ylak kiygan, kishi dimog'ini chog'

qiladigan atir sepgan kelinchak Enam o'tiradigan uyga kirishi bilan ko'chada kiyib kelgan beqasam minsagini ilgichga osadi. Uyni atir isi tutib ketadi. Kelinchak endi Enamning Enamligini bilib gaplashadi. Eski qo'shiqlarni yozib olishni odat qilgan. Enam bir aytgan qo'shiqlarini qayta aytmaydilar. Yuraklari ko'tarmaydi. Qayta aytaman deganlari bilan aytolmaydilar. Esplaridan chiqib ketadi. Kelinchak yozishga ulgurmay qoladi. Men o'zi bir narsani, xushimga kelsa, bir eshitganda yodlab olaman. Xato ish qilib qo'ygandek jovdirab qolgan kelinchakka yordam beraman. Enam xayollari bilan mening aytganlarining to'g'ri, noto'g'riligiga ser solib o'tiradilar.

*Suv kelar – oqar ketar,
Tog'-toshni yiqar ketar.
Dunyo bir derazadir,
Har ketgan boqar ketar.
Soya bermas qoyadan,
Jildiragan jar yaxshi.
Benom o'tgan sirridan,
Ot chiqargan qir yaxshi.
Qirq ko'zli derazadan
Qarar yamon, ham yaxshi.
Qirq quruq nasihatdan
Bir silqigan dard yaxshi.*

Kelinchak sirri, silqigan deganlarni angni-mas, eshitmagan ekan. Enam menga qaraydilar – men tushuntiraman... SIRRINI erkak – ayoli bo'lmaydi. Takasaltang, qo'lini sovuq suvga urmaydigan, og'irning ostidan, yengilning ustidan yuradigan degani...

Vaqt bemahal bo'ldi. Endi uxlashim kerak. Enam menga qarab-qarab qo'yayaptilar. Xo'rozdan oldin turishim kerak. Qichqirmasidan oldin. Bo'lmasa, kuni bilan oyoq ostida o'ralashgancha baqrayib qarayveradi. Men seni uyg'otganman deganday. Ertalab Enamning hassalarini qo'llariga berishim kerak. Eshik-kacha olib borishim kerak. Eshik ortida opam kutib turgan bo'ladi. Qo'llarida otam Samarqanddan olib kelgan, plasmassadan yasalgan yengil, ichida iliq suv to'la cho'vva, yonlarida quloqlariga qo'shib betiniyam qayta-qayta yuvgan, mo'ylovlargacha taralgan, odob bilan cho'nqayib o'tirgan pishagimiz bo'ladi. Bet-qo'lni yuvmay birovning betiga qarash, salom berish mumkin emasligini biladi chog'i. Bet yuvmasdan tog'ning betigayam qaramaydilar. Men Enamni bomdodga uyg'otadigan, biri Katta otamning otasidan qolgan sadaning shoxida, biri qishloq oralab o'tadigan Turkariq yoqala-

ridagi teraklardan turib, biri qo'yib biri sayragan, biri biriga gap qo'shganday bulbullarning ovozi bilan uyg'onaman, kerak bo'lsa. Xo'rozning emas. Qishloqning katta mullasiyam ana shu bulbullarning ovozi boshqalarnikidan ayrit qilishini Enamga aytganlarida ilib olganman. Odamlar bomdod yo'lga tushishlari bilan tinib, machitdan chiqib, uy-uylariga qaytib, g'ovlaridan oshishlari bilan yana sayrashni boshlaydilar. Buni o'zim kuzatganman. Bugun odamlarning og'zidan eshitgan, ko'ngilga o'tirgan, ichimni ichidan kelib xayolimni bir chekkasida o'tirib olgan, bir pal bo'lib gullab turgan bog'dagi gullar ichida boshqacha ko'rinib, boshqacha qarab turgan guldek, har zamon har zamon "bizlarni qachon daftarga yozib qo'yasan" degandek, uyqusi kelmayotgan, boshini ko'tarib qarab-qarab qo'yayotgan gap-so'zlarni ertalab-gacha esimdanda chiqib ketmasin deb ichimda takrorlayman. Baribir bo'lmaydi. Erinayotganimni Enam bilib qoladigandek, aslida, Enamni bezovta qilmay degan xayol ham bo'ladi-yu, bu bahona xayol ekanligini kimdir bir yo'talib bekor qilgandek, keyin tomoq qirib mehnatdan qochmasligim kerakligini eslatgandek bo'lgani uchun irg'ib turib yozib qo'yaman.

Otadan ortiq sodiq qul, onadan ziyod chin cho'ri bo'lmas.

Tushunmasang, bir ziyon, tushunsang ikki ziyon.

To'lgan oyni qo'l bilan ko'rsatib bo'lmaydi.

Tuproq odam tanlaydi.

Daraxtlar duoga qo'l ko'taradilar.

Birovni yig'latgan it ulumay qolmaydi.

Uligan itga butun non tashlaydilar.

Yomon it oyog'idan qariydi...

Tog'lari ellariga munosib tushubtur,

Teng bo'lmaguncha, to'sh bo'lmas.

Zolim o'lmaguncha to'g'riga son yo'q.

Chog'iga qaramaganni chataniga og'ir tushadi.

Bir jon bo'lsa, uning g'amini yema...

Ko'kay ko'klam tusaydi.

Ko'kay ko'kalam istaydi.

Ko'kayda ko'k alam pirpiraydi.

– Uni-muni qo'ying, tuyangiz nechta bo'ldi?
Shundan gapiring...

Jizzax – Toshkent.
2019-yil, yanvar-avgust.

Ibroyim YUSUPOV,
O'zbekiston Qahramoni,
O'zbekiston va Qoraqalpog'iston xalq shoiri

Ona tilim, sensan tillarning guli...

ONA TILIMGA

Jirov seni poyga otdek o'zdirgan,
Chechan seni dovda toblab qizdirgan.
Alpomishlar o'ron qilib so'zingni,
Berdaq qurol qilib, qo'shin tuzdirgan.

Sen chinorsan – o'sgan qadim tomirdan,
So'z san'ating qil sug'urgan xamirdan.
Qoraqalpoq ko'ngil qushi sayragay,
So'z xazinang boyigan ko'p davrdan.

Gulbarchinlar yurak-bag'rida gulxan,
Qizlar pinhon dardin ichiga yutgan.
Sen-la xonga ish buyurib xotinlar,
Ajiniyoz yurtin sog'inib o'tgan.

Naqlaring fikri teran, mag'zi to'q,
Hozirjavob sadog'ingda so'zing – o'q.
Onam senga mehr sutin emizgan,
Otam senga bergan jasoratli ruh.

Rostgo'ysan, rost gapirasan anqillab,
Sahroyi tovushing yangrar shang'illab.
Yolg'on so'zlab, yoqishni hech bilmaysan,
Shivirlasang, gozlar hurkar ganqillab.

Men tenglayman seni rizqim – nonimga,
O'g'ixondan ruhing singgan qonimga.
Esim tanib, hech tilni yot bilmadim,
Biroq sen eng yaqindirsan jonimga.

Sozga qo'shsam, baland uchar alasar,
Zabonimga suluvliging yarashar.
Qanday yaxshi og'aynining ko'pligi!
"Yaqinmiz" deb senga ko'p til talashar.

Dostonlarda noming ketgan ulgili,
Sen sahroning zo'r xushnavo bulbuli.
Xalqim seni madh etadi dunyoga,
Ona tilim, sensan tillarning guli.

Tollar senday guvlagan vaqtin ko'rdim,
Senda cho'l shamolin shiddatin ko'rdim,
Qora uyda Pushkin bilan Berdaqning
Sen bilan gaplashgan suhbatin ko'rdim.

Ona tilim, men ham senga doirman –
Sen borliging uchun kuychi shoirman.
Shuncha qattol surgunlarda surinmay,
Shu kunlarga yetganinga qoyilman.

BO'ZTO'RG'AYGA

1

Samoda muallaq sayra, to'rg'ayim,
Sayrayver, navosiz o'tmasin davron.
Ona yerga yotib nolang tinglayin,
Sayra, yuragimdan arisin armon.
Tovushingni bola vaqtimda ayon
Yuragimga yozib olib ketganman.
Tinimsiz sayraysan o'shandan buyon,
Bugun kuy bazmingga kelib yetganman.
Sen ona tuproqqa ag'nab silkinsang,
Osmonga chiqasan qayta avjlanib.
Tug'ilgan yer ishq'i bu tuyg'u bilsam,
Bu tuyg'u ko'nglimda turar mavjlanib.

2

Jangal orasinda, buloq boshinda
Bisyor ko'rdim sening oshiyoningni.
E'tibor bermasdim qush deb yoshimda,
Sevib tinglasam ham kuy-fig'oningni.
Bu cheksiz kengliklar, bu yer, bu tuproq
Bildim ikkimizni asrab boqqanin –
“Biri yerda, biri havoda sayroq
Bizni madh aylasin” deya tuqqanin.
Endi fahmlabman, tepamda nolon,
Nechun buncha sayrab tolgan ekansan,
O'zib-o'zib bo'zlab sayrashing bilan
Yuragimga sog'inch solgan ekansan.

3

Aslo o'kinmayman bolalik izim
Asfalt yo'l ostida qolganligiga.
To'zib eski paxsa uyimiz bizning,
O'rni paxta dala bo'lganligiga.
Mana bu hayqirib oqqan Kegayli
Bir zamon o'zanin yangidan olar.
Men yurgan so'qmoqlar qolmasin, mayli,
Qolmasin men uloq boqqan dalalar.
Xotiramda qolsin, mayliga, cho'lim.
Bunyodkor xalq yerni aylasin obod.
Zamon shiddatidan yashnasin elim,
Taraqqiyot sahro ahlin etsin shod.
Qo'shiqlar o'zgarsin hech qanday mungsiz,
Ko'hna narsalarni ko'z ko'rmay qolsin.
Faqatgina Vatan ishqiday so'ngsiz
Sayroqi tovushing o'zgarmay qolsin.

4

Sayrayver, hurpaygan tojli to'rg'ayim,
Oh-hay, tug'ilgan yer havosi qanday!
Bir chalqancha yotib seni tinglayin,
Qaytadan yasharib bola bo'lganday.
Men naqadar go'zal ellar ko'rmadim,
Qancha jannatmonand tog'lardan oshdim.
Qancha bog'larda sayr etib yurmadim,
Qancha bulbullarni tingladim, jo'shdim.
Men hammasin suydim, charaqlab ko'zim,
Biroq, netay, sog'indim chang dashtimni.
Yuragimda sayrab chaqirding o'zing,
Sayrog'ing uyg'otdi sevgim – gashtimni.
Sen aytding: “Kel, mening bolalik do'stim,
Eng zo'r taronamni sayrab berayin”.
Sening shu qudratli sahroyi sasing
Tebratar eng so'nggi damimgachayin.

5

Kegaylining bo'yi – bepoyon yobon,
Ko'k gumbazning osti – navo qasri bul.
Shu buyuk saroyda sayra bearmon,
Tinglayman, sayrayver, mast bo'lsin bulbul.
Men ham, sen ham erkin kengliklarda shod,
Manov yer, anov suv, bahor quyoshi...
Tug'ilgan tuproqda bularkan bunyod
Odamning Vatani, qushning uyasi.
Do'stim, samolarda sayra charx urib,
Nazm ila navosiz zamon bo'ldimi?
Sen ko'kada, men yerda buncha jon berib,
Sevmasak, bu yerlar Vatan bo'ldimi!

YARASHAR

Har narsaning o'z tusi, o'z bo'yog'i
Uyqashgan munosib kezda yarashar.
Oq bo'yoqqa singmas ko'mirning dog'i,
Qora rang qalamqosh ko'zga yarashar.

Ko'k osmonga qarab ko'nglim suyundi,
Yozning libosi der yashil kiyimni,
Sog'inib sarg'ayish shod etur kimni?
Za'faron jamoli kuzga yarashar.

Bahorda atirgul gulning a'losi,
Lovullagan qizil uning libosi,
Qirmiz rang tushirmas oltin bahosin,
Tilla suvin bersang, jezga yarashar.

Oppoq qor ustida qop-qora qarg'a,
Qamchi o'rimli naqsh yarashar morga,
Tiniqlik – oynaga, yorug'lik – nurga,
Qora xollar oqcha yuzga yarashar.

Ibroyim der boydir bo'yoq bozori,
Qanday tus izlasang, topilar bari,
Odam ko'ngli degan tovusning pari,
Qanchalar rang bersang, so'zga yarashar.

QO'SHIQ

Qaro ko'zli qarindoshim,
Yo Gulimsan, yo Guloyim,
Husningdan aylanar boshim,
Ovulingda ko'rsam doim.

Par bo'loyin uchging kelsa,
Yor bo'loyin quchging kelsa,
Labing tegib ichging kelsa,
Shirin-shakar bol bo'loyin.

Eshigingning oldi paxta,
Ishga chiqding sahar vaqtda,
Dam olging kelsa ovloqda,
Soyabonli tol bo'loyin.

Elingda sen atirgulsan,
Yigitlar shaydo sumbulсан,
Hech kimni sevmagan bo'lsang,
Men jufti halol bo'loyin.

Baxting buyursin o'zingga!
Termulib xumor ko'zingga,
Hech bo'lmasa oq yuzingga
Yolg'iz qora xol bo'loyin.

BO'ZATOVNING YO'LIDAGI TO'QAYLAR

Y. Embergenga

Bo'zatovning yo'lidagi to'qaylar,
Qaraganda ko'zim nurin oldingiz,
Buldozerdan qanday omon qoldingiz,
Bo'zatovning yo'lidagi to'qaylar?

Turong'il kegayga boshlarin chatgan,
Qushingni merganlar ucharda otgan,
Dovudko'lga qadar cho'zilib yotgan,
Sof havoli, chiroy ochgan to'qaylar.

Yashil chodirdaysan yozda soyali,
Dam olsam der yo'lovchining xayoli,
Kuz fasli yasanding zar libos kiyib,
Oltin bilan chaygan kabi dunyoni.

Bahorda o'tganda ustingdan sening,
Qushlar chug'urlashgan sasingdan sening,
Dunyo shuncha suluv ko'rindi menga,
Nazar solsam yashil ko'shkingdan sening.

Jonga tegib ketdi dim havo shahar,
Embergen, to'qayzor dilni rom aylar...
Qayda yursam, xayolimda tebranar
Bo'zatovning yo'lidagi to'qaylar.

BO'LMASA

Maxtumquli yo'lida

Qush bolasi bo'lib kirmas hisoba,
Bulbulning xush taronasi bo'lmasa.
Sozni chertgan bilan kelmas navoga,
Ko'ngilning bir g'amxonasi bo'lmasa.

Odat qolar, balkim, hech fe'li qolmas,
Elga xizmat qilmay yigit sanalmas,
Ko'p yashagan bilan oqsoqol bo'lmas,
Farosatli aqli-esi bo'lmasa.

Birovlar qartaysa, ziynati oshar,
Eliga zeb berib, to'rga yarashar,
Birovlar urg'ochi maymunga o'xshar,
Agar odam suvrat tusi bo'lmasa.

Kimlar keksaysa ham aqli to'lgan,
Kimningdir shaqqillab til-jag'i qolgan,
Otga "Chuh!" degandan boshqasi yolg'on,
Kayvonilik hafsalasi bo'lmasa.

Kimdir tiriklikda otin yo'qlamas,
Inson bo'lib ichgan tuzin oqlamas,
Beryog'idan quygan bilan to'xtamas,
Naryog'ida bir narsasi bo'lmasa.

* * *

Qosh qoraydi. O'tloqzordan
Bir to'p to'rg'ay uchdi-ketdi.
Sening qizlik chog'ing birdan
Xotiramga tushdi-ketdi.

Izingdan yurdim soyangday,
Uloqday ergashib senga.
Erkalading o'z ukangday
Topganingni tashib menga.

Unutmayman shul chog'ingni:
Kiyimlaring durustlading.
Xazorisband munchog'ingni
Singling taqsa, urishmading.

Dastiyor bo'lib yanganga,
Daladan kech qaytar eding.
Oq ot mingan allakimga
Atab qo'shiq aytar eding.

Sayil, to'yda xira bo'lib,
Yigitlar suykalsa senga,
Jahling chiqmay, faqat kulib,
Qarab qo'yar eding menga.

Bir kun polizda nogahon
Qaro soching tarab turding.
Ko'zing yoshga to'lib, giryon
Uy tomonga qarab turding.

Deding menga boqib mungli:
"Ko'zimga cho'p tushdi mening".
Bola ko'nglim sezib bo'ldi
Ko'zingga cho'p tushmaganin.

Bosib yumshoq ko'kragingga,
O'pding maqtab bo'ylarimni.
"Yaxshi bola bo'l" deb yana
Silayverding haydarimni.

O'tloqzor ortidan yana
Ot kishnadi, sen oshiqding.
"Meni unutma!" deding-da
Cho'ntagimga olma tiqding.

Esdan chiqdi siniq oynang,
Men "Ketma!" deb yig'lab yotdim.
"Kerak emas bergan olmang!"
Deb ortingdan olmang otdim.

Ot kishnagan o'tloqzordan
Bir to'p to'rg'ay uchib ketdi.
Qochib ketgan kechang birdan
Bugun yodga tushib ketdi.

DERAZANGDAN QARASAM, QUVMA

Shahrimizda uy ko'p betimsol,
Bog'siz hovli, ayvonsiz tom yo'q.
Biroq sening derazang misol
Qo'sh oynakli deraza, rom yo'q.

Nukusning qay burchidan, axir,
Qo'yvorsang ham ko'zimni tang'ib,
Yo'l topgandek paypaslab so'qir
Derazangni topardim sang'ib...

Derazangning tagida bir tup
Qiyshiq o'sgan jiyda bo'lsam men.
Mo'ralardim qoqmasdan kiprik,
Qaysi vaqtda uyda bo'lsang sen.

Nesi ortiq jiydaning mendan,
U derazang tagida xushvaqt.
Shamol essa shoxlari bilan
Derazangni qoqar betoqat.

Guli yomon anqib tursa ham,
"Jiyda guli buncha zo'r!" deysan.
Barmog'ingga tikon kirsam ham
Achchiqlanmay, mevasin yeysan.

Borsam gar derazang qoshiga,
Jiyda o'g'risi deb bilasan.
– Hoy, osilma jiyda shoxiga! –
Deb jerkiysan, so'ngra kulasan...

Balki, rostdan o'g'ridirman, ha!
Lek jiydangda ne yumushim bor?
Derazangning tagidan quvma,
Jiydang emas, yuraging darkor!

Qoraqalpoq tilidan
Rustam MUSURMON tarjimasi

Vali Savash YELO'Q,
filologiya fanlari doktori,
Anqara Hoji Bayram Vali
universiteti dotsenti

TURK ADABIYOTIDA MODERN HIKOVANAVISLIK

Turk adabiyotida hikoya janrining modernlashish jarayoni G'arbdagi munozaralardan biroz farqli. Modern uslubidagi turk hikoyasi "Yangilanish davri"¹ bosqichlaridan biri Tanzimot adabiyotida paydo bo'la boshladi. Bu davrda turkiyalik yoshlar Ovrupada, xususan, Fransiyada o'qidilar. Ovrupa ta'sirida turk adabiyotida yangilanishlar kuzatildi. Xususan, turk modern hikoyachiligini qaysi asar boshlab bergani xususida turli qarashlar ilgari surilsa-da, yangi yo'nalishga 1890-yillarda asos solingan deb hisoblanadi.

XIX asr oxirlarigacha davom etgan an'anaviy turk hikoyachiligi uzoq tarixiy shakllanish jarayonini bosib o'tgan. Bunda hikoyalarning kompozitsion qurilishi o'zgarmaganligi, Tanzimot adabiyoti avvalida nasr va nosirlarning kamsitilishi ham ta'sir ko'rsatganligi aytiladi. Yangilanish davrida ham bu janr tez sur'atda modern hikoya shakliga kira olmaydi.

Turk modern hikoyachiligining ilk namunasi "Kichik narsalar" (1891) hisoblansa ham, bundan

¹ Bu haqida harang: Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.

avval Nabizoda Nozim tomonidan nashr etilgan "Karabibik" (1890) nomli uzun hikoya va Rejaizoda Mahmud Ekremning qalamiga doir nazariy tadqiqotlari mazkur janrda modernlashish jarayoni boshlanganini ko'rsatadi. Turk hikoyachiligiga olib kirgan yangiliklari nuqtayi nazaridan "Kichik narsalar" ushbu yo'nalishdagi dastlabki urinishdir; "Karabibik" esa modernidagi dastlabki uzun hikoya hisoblanadi. "Kichik narsalar" asari yozilguniga qadar ham modernlashish yo'lida kichik, ammo dastlabki qadamlar tashlangan. Seda Ishiqning yozishicha, 1870 – 1928-yillar orasidagi modernlashish jarayonida yozilgan hikoyalar ham adabiy davr, ham janr taraqqiyotiga xizmat qilgan.

Turk adabiyotida modern hikoyachilikning paydo bo'lishi va shakllanishini olti davrga ajratib tadqiq etish maqsadga muvofiq.

Tayyorgarlik davri (1870 – 1891). Bu davr hikoya janri nuqtayi nazaridan qaraganda, turk adabiyotining ikkilanish yillari hisoblanadi. Eng katta muammo esa janrlarning qanday nomlanishi masalasi edi. Yozuvchilar bu davrda G'arbga taqlid qilib roman janrini an'anaviy hikoyadan ajratishga qiynalishardi. Shu sababli roman janri bu davr yozuvchilari tomonidan "hikoya" nomi bilan qarshi olindi. Tamomila bir-biridan farq qiluvchi roman va hikoya janri aksariyat hollarda bir so'z bilan ifoda qilingani uchun hikoyaning janr sifatidagi chegarasi va xususiyatlari uzoq vaqt aniqlanmay kelindi. Shuningdek, hali ham an'anaviy hikoyachilikning ifoda xususiyatlaridan voz kechilmaganligi, janrni "ta'limiy ahamiyati" jihatidan ikkinchi o'ringa qo'yilishi modern hikoyaning rivoj topishiga to'siq bo'lardi. Shu sababdan ham 1870-yillar bilan modern turk hikoyalarining dastlabki namunalari berilgan 1890-yillargacha bitilgan asarlar modern hikoya shakliga faqatgina mazmun jihatdan ega bo'lgandi.

1870-yilgacha an'anaviy og'zaki hikoyachilikning bir qismi yozma shaklda chop etildi, "qissa" deb atalgan yangi namunalar maydonga keldi. 1870 – 1891-yillar turk adabiyotida hikoyalar bilan bir paytda dastlabki romanlar yozildi. Shuning uchun ham bu davr hikoyalari bilan romanlari o'rtasida shaklan va mazmunan o'xshashliklar ko'zga tashlanadi. Ammo hikoyalarning hech qaysisida lo'ndalik, tasvirdagi ko'lamdorlik, qo'rquv hissi, yumor, yagona ta'sir singari modern hikoyaning muhim xususiyatlari o'z aksini topmagandi. Bu namunalarning bari xuddi an'anaviy hikoyalar singari kitobxonga nasihat berish, jamiyatni tarbiyalash uchun yozilgan. Jamiyat hayotida ko'zga tashlangan illatlar 1870 – 1891-yillar hikoyalarining bosh mavzulari hisoblangan. Bular orasida dastlabki romanlarda bo'lganidek ishqiy munosabatlar, tutqunlik, ta'lim-tarbiya, G'arb-Sharq madaniyati

to'qnashuvi singari mavzular alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, bu davr yozuvchilari his qilgan axloqiy qarashlar natijasida hikoyalar yakunida yaxshi kishilar mukofotlanadi, yomon kishilar jazolanadi. Yaxshilarning mukofotlanib, yomonlarning jazolanishi esa romantik oqimning, an'anaviy hikoya shaklining ta'siri tufayli yuzaga kelgan. An'anaviy hikoyachilikning boshqa bir ta'siri voqealar rivojida o'zini ko'rsatadi. Tasodiflar muhim o'rin olgan voqealar ba'zan haqiqat chegarasini buzib tashlaydi.

Yuqoridagi xususiyatlardan kelib chiqadigan bo'lsak, 1870 – 1891-yillar orasida yozilgan asarlar modern hikoya ta'rifiga ko'ra kompozitsion qurilish jihatidan talabga javob bermaydi, roman bilan hikoya orasida shakllanmay qolgan, an'anaviy hikoyachilik asoratidan xalos bo'lolmagan matnlardan iboratdir. Ammo davrda modern turk hikoyachiligining yuzaga kelishidagi dastlabki, ammo eng muhim qadamlar tashlandi.

Tanzimot adabiyotida Ahmad Midhat afandi qalamiga mansub "Qissadan hissa" (1870) va "Letaifi rivoyat" (1870 – 1894) nomli turkumning ilk parchalari, Emin Nihatning "Musameretname" asari o'zining ba'zi xususiyatlari bilan modern hikoyachilikning dastlabki namunalari hisoblanadi. Biroq "Qissadan hissa" hikoyasidagi matnlar ko'proq masal va latifalarni esga solishi, "Letaifi rivoyat" va "Musameretname" qahramonlarining urf-odatga ko'ra oila qurishi, ta'lim-tarbiya, G'arb-Sharq madaniyati to'qnashuvi, tutqunlik kabi

an'anaviy hikoyalardagidek ijtimoiy hayot bilan bog'liq mavzular tasvirga olingani, shakl jihatidan eski va yangi uslub o'rtasida qolib ketganligi mazkur asarlarni modern hikoya shaklidan uzoqlashtiradi. Nabizoda Nozimning "Karabibik" hikoyasida qishloq va qishloq odami oddiy hayotiy bo'yoqlarda aks ettiriladi. "Karabibik"ning so'zboshisida yozuvchining realizmga oid yozgan sharhini kichik hikoyachilik xususiyatlaridan biri sifatida qarash mumkin. O'sha yillarda Rejaizoda Mahmud Ekremning "Muhsinbey" (1890) nomli asari so'zboshisida roman bilan hikoya o'rtasidagi farq xususida fikr yuritilishi va Nabizoda Nozimning "Hasba" (1891) asari so'zboshisidagi roman va hikoya janri xususiyatiga xos izohlari modern hikoya nazariyasi haqidagi dastlabki qarashlardir. Shuningdek, o'sha davrning gazeta va jurnal sahifalarida voqeyi hikoyachilik asoschisi Mopassan haqidagi turli tadqiqotlar ko'zga tashlanadi. Oldinlari faqatgina roman yozishga intilib, roman va hikoya o'rtasidagi farqni sez-salar-da, hikoya haqida bir to'xtamga kelolmagan turk yozuvchilari endi G'arb hikoyachiligi va voqeyi hikoyalar ustasi Mopassan ijodi bilan yaqindan tanishdilar. Shu tariqa ilgarigiga qaraganda qisqaroq hikoyalar yozila boshlandi. Boshqa tomondan, yozuvchilar endi o'rgana boshlagan roman deb hisoblangan asarlari ham hajm jihatidan, ham struktura jihatidan roman bilan an'anaviy hikoya orasida qolib ketgandek taassurot uyg'otadi. Qissa yoki qisqa roman shaklida nomlangan bu asarlar "o'tish davri" xususiyatlari hisoblanadi.

1891-yilda nashr etilgan “Kichik narsalar” asari tom ma’nodan modernlashish jarayonining boshlanishidir. “Sarvati Funun” hikoyanavislariga ham yo‘l ko‘rsatgan bu “kichik” asar turk hikoyachiligini yangicha yo‘nalishga burib yubordi. Sarlavhadan o‘rin olgan “kichik” so‘zi kitob ichidagi matnlarning kichik hikoya janriga mos ekanligini ko‘rsatib turuvchi bosh xususiyatdir.

Sami Poshozoda Sezai “Kichik narsalar” nomli kitobidagi xayoliy voqeikka qurilgan hikoyalarda insonning ruhiy holati va ijtimoiy hayotni haqqoniy aks ettirishga intiladi. Adib har joyda uchraydigan, hayotdagi oddiy odamlardan farq qilmaydigan hikoya qahramonlarini o‘zining kichik olamiga mos ravishda jimjimadorlikdan xoli tasvirlaydi. Qisqa bir vaqt parchasi va tanlangan makon voqeikka mos. Sezai mavzu, zamon, makon va qahramon singari unsurlarni “kichik hikoya”ga mos tarzda “ixcham” shaklda qo‘llaydi.

Tashkil topish davri (1891 – 1911). Bu davrda nashr etilgan hikoya janri namunalariga nazar solganimizda ilgarigiga nisbatan turk hikoyasining modernlashgani kuzatiladi. Bu modernlashishda Tanzimot davrining ikkinchi avlodi bilan birga adabiyotda boshlangan o‘zgarishdir. Adabiyotni quruq bayonchilik va nasihatgo‘ylikdan xalos etgan bu avlod tufayli ham adabiy asar mavzusi, ham turk yozuvchilarining voqeikni tasvirlash uslubi o‘zgardi. Turk adabiyotining bir-biridan farqlanuvchi davrlarini o‘z ichiga olgan bu yigirma yillik vaqt Tanzimot adabiyotining ikkinchi bosqichi bilan boshlanib, Sarvati Funun (1896 – 1901) va Fejri Oti (1909 – 1912) davri yozuvchilari qadar davom etadi. Har bir davr adabiy tushunchasi ijtimoiy-siyosiy hayotning farqlanishi, turk hikoyalarning turli-tuman bo‘lishiga xizmat qildi. Eng muhimi, bu davrda turk yozuvchilari o‘zlariga yaqin bo‘lgan G‘arb adabiyotidagi hikoya janri bilan yaxshiroq tanishish imkoniga ega bo‘ldilar. Shuningdek, bu davr yozuvchilarining realizm va naturalizm oqimlaridan xabardorligi turk hikoyachiligini yanada taraqqiy ettirdi va modern turk hikoyachiligining xususiyatlari namoyon bo‘la boshladi. Dastlabki G‘arb adabiyotiga o‘xshash kichik hajmli hikoyalar ham shu davrda yozildi. Oldingi davr yozuvchilari bilan bir qatorda yangidan yangi hikoyanavislar adabiy maydonga kirib keldi. Hikoya to‘plamlari chop etilgan hikoyanavislar Sami Poshozoda Sezai, Nabizoda Nozim, Ahmad Hikmat, Xolid Ziyo, Rejaizoda Mahmud Akrom, Husayn Johid, Savfeti Ziyo, Jemil Sulaymon, Mehmet Rauf, Abubakr Nozimlardir.

1891 – 1911-yillar turk adabiyotida kichik hikoyalarning yozilishi miqdor, ham sifat jihatidan sermahsul davr hisoblanadi. Ilgari turk adabiyotida yozil-

gan roman va hikoyalar borasidagi muammolar ham aynan shu davrga kelib o‘z yechimini topa boshladi.

“Sarvati Funun” davri yozuvchilari hikoyaga roman yonidagi ikkinchi darajali janr sifatida qarasa ham, hikoya uslubiy jihatdan taraqqiy etib bordi. Bu yuklashning asosi G‘arb adabiyotidan qilingan tarjimalar va Xolid Ziyo ijodiga borib taqaladi. Ketma-ket nashr etilgan hikoya to‘plamlari vositasida modern hikoya janrining xususiyatlariga aniqlik kiritildi. Maqsad nasihat berishdan iborat emasligi uchun yozuvchilar endi oldingi ijodkorlar singari hikoyalarda ishtirok etmaydi, kitobxonga yo‘nalish bermaydi. Mukofot-jazo uslubi esa bu davr hikoyalarda ko‘p uchramaydi. An’anaviy qoliplardan qutulib, yangicha uslubga erishish istagida bo‘lgan yozuvchilar uchun Mopassan ibrat namunasi-ga aylanadi. Kirish – asosiy qism – xulosaga bog‘liq voqeik hikoya markazida turdi. Xolid Ziyoning “Eltish” (1894 – 1897, 4-jild) kitobida tarjima hikoyalarning chop etilishi turk yozuvchilarining Mopassan, Alfons Dode, Emil Zolya va Franchous Koppe singari fransuz adiblari bilan tanishishlariga yordam berdi.

Shu bilan birga, oldingi davrlardagidek asar ichida voqealar zanjiriga ega, ko‘p xarakterli, keng zamonga asoslangan qissa, qisqa romanlar ham yozilishda davom etdi. Rejaizoda Mahmud Akromning “Shamso” asarida romantik oqim unsurlari kuzatildi, Savfeti Ziyoning “Bir sahfa qalb” asari va Vajihining hikoyalari modern hikoya shaklidan uzoq, qissa bilan roman o‘rtasidagi matnlar shaklida ko‘z o‘ngimizdan o‘tadi.

Bu davrda hikoya janri haqida yozilgan nazariy tadqiqotlarning ham ko‘paygani ko‘zga tashlanadi. Savfeti Ziyoning Mopassanning o‘limi haqidagi maqolasi janrning kompozitsion qurilishiga urg‘u berishi ham yangi davrda urf bo‘lgan oqim – realizm bilan bog‘liqdir. Biroq maqola voqeik hikoyachiligining ustasi Mopassanni kitobxonlarga tanitgani uchun ahamiyatli hisoblanadi. Hikoya janrini tadqiq qilishga qaratilgan maqolalarning ortib borishi Sarvati Funun davrida hikoya namunalarini yanada jonlantirdi. 1901-yilda “Sarvati Funun” jurnalining yopilishi bilan adabiyotning boshqa janrlarida bo‘lgani kabi hikoya maydonida ham tanaffus yuzaga keldi. 1902 va 1909-yillar orasida hech qanday hikoyalar to‘plami nashr etilmaydi. II Mashrutiyat (Konstitutsiya, 1908) bilan boshlangan erkinlik sharoitida ko‘plab gazeta va jurnallarning chop etilishi hikoyalar sonining ortishiga olib keladi. Faqat son va sifat darajasi bir xil emasdi. Ammo Sarvati Funun davridan keyingi Fejri Oti davri yozuvchilari ijodida hikoya janri shakllana olmadi. Fejri Oti davrida umuman e’tiborga molik namunalar yo‘qligi hikoya janrining bu davrda ham roman janri soyasida qolib ketganligini bildiradi.

Rivojlanish davri (1911 – 1928). Bu davr turk hikoyachiligi rivoji nuqtayi nazaridan eng ahamiyatli davr hisoblanadi. II Mashrutiyat oxiri va Jumhuriyatning dastlabki o‘n yetti yillik davrini o‘z ichiga olgan mazkur vaqt davomida tahsinga loyiq hikoyalar silsilasi paydo bo‘ldi. Bu yillarda hikoya janrining mustaqil mavqega erishishiga sabab bo‘lgan ko‘plab janr namunalari chop etilgani ko‘zga tashlanadi. Bu davrda Ahmad Reshat, Ahmad Hikmat, Aka Gunduz, Erjument Akrom, Hakki Suha Gezgin, Xolid Ziyu, Xolida Adib, Husayn Johit, Husayn Rahmi, Ibrohim Olaettin, Mehmet Izzat, Mehmet Rauf, Usmon Jemal, Umar Sayfiddin, Peyami Safo, Rauf Nejdhet, Rafiq Xolid Qoray, Reshat Nuri, Savfeti Ziyu, Selahaddin Enis, Shukufe Nihol, Yoqub Qodrilarning hikoyalari dunyo yuzini ko‘rdi.

Milliy adabiyot davrida va Jumhuriyatning dastlabki yillarida yozuvchilarning hikoya janriga e‘tibori oldingi davrlardan biroz farq qiladi. Ushbu davrda tez sur‘at bilan kechayotgan kundalik siyosiy voqealar tufayli yozuvchilar davr talabidan kelib chiqib o‘z hikoyalarida jadal yangilanayotgan voqelikka munosabatini aks ettirishga intilishdi. Trablusgarb va Bolqon urushlari jarayonida alangalangan millatparvarlik mazkur davr hikoyachiligining yetakchi xususiyati hisoblanadi. Bu davr hikoyalarida asosiy maqsad “jamiyatga foyda keltirish” bo‘lgani uchun Umar Sayfiddin va uning do‘stlari boshlagan milliy adabiyot tushunchasi ushbu davr hikoyalarining mavzusi, tili va maqon unsurlarida aks ettirildi. Millatparvarlik davri va urushlar natijasida yuz bergan muammolar sababli hikoyalarda ijtimoiy mavzularga e‘tibor qaratila boshlandi. Urushlar tufayli yuzaga kelgan omillar, qashshoqlik, G‘arbgga qiziqish sababli tug‘ilgan holatlar, jaholat va Usmonli davri asoratlaridan qutulish umidida o‘tmishdagi qahramonliklarini xotirlash hikoyalarning bosh mavzusi bo‘ldi. Bu davrning adabiy mahsuli, qisqacha qilib aytganda, g‘oyaviylikdir. Hikoyalarda tanqidiy nuqtayi nazar ustuvor. Shuningdek, mavzuga bog‘liq ravishda urush kechayotgan joylarga ham e‘tibor qaratiladi. Maqon – Istanbul tashqarisi, Onado‘lining qishloq va shaharchalari. Qahramonlar ham shu yerlardan tanlanadi. Asosiy maqsad keng ommaga tushunarli bo‘lishi uchun hikoyalar tili soddalashtiriladi. “Yangi lison” bilan birga adabiy til so‘zlashuv tiliga yaqinlashtiriladi. Ro‘y bergan urushlar, ozodlik kurashi, Jumhuriyatning tashkil topishi hikoyalarning yanada siyosiyloviga sabab bo‘ladi. Inqiloblar tasviri, turk jumhuriyatidan oldingi hayot va Usmonli davri bilan hisob-kitob jarayoni 1930-yillargacha hikoyachilikning mavzusi bo‘lib qoldi.

1911–1928-yillar orasida yozilgan hikoyalarning aksariyati qurilish jihatidan Mopassan uslubining

butun xususiyatlarini namoyon etadi. Kirish – tugun – yechim ketma-ketligiga ega bo‘lgan hikoyalar qahramon yoki maqon tasvirlari orqali boshlanadi. Keyin bevosita asl voqealarga kiradi va voqealar intriga bilan rivojlanib boradi. Tugun qismi hayajonga soladi. Hikoyalar kutilmagan yakun topadi. Dialoglar muhim ahamiyat kasb etadi. Yozuvchi oldiga qo‘ygan g‘oyani ochib berish uchun asosan qahramonlar nutqidan foydalanadi. Hikoyalarda qahramonlar soni chegaralangan. Maqon qahramonlar xususiyatiga ko‘ra o‘zgaradi.

Umar Sayfiddin va Mamduh Shevket Esandallar ijodi hikoyanavislikning rivoji uchun katta hissa qo‘shgan. Umar Sayfiddin o‘z hikoyalari va hikoya janriga oid maqolalari bilan modern turk hikoyachiligida yangi o‘zgarishlarni boshlab berdi. Shuningdek, bu davrda Yoqub Qodri, Rafiq Xolid, Xolida Adib singari romanchilikda tanilgan yozuvchilar ham, avvalo, o‘z hikoyalari bilan ibrat ko‘rsatishsa, ikkinchi tomondan, bu davrning hikoyanavislari haqidagi maqolalari bilan adabiy jamoatchilik e‘tiborini tortdi. Jurnallarda hajviy hikoya, tarixiy hikoya, fantastik hikoya, milliy hikoya sarlavhalari ostida hikoyalar ketma-ket bosiladi.

1911–1920-yillar hikoyachiligida Umar Sayfiddin uslubi ustuvor ko‘rinish olgan bo‘lsa, 1920-yildan keyin yangi shakl va uslubga e‘tibor qaratildi. 1912-yildan mayda qadamlar bilan Mopassan uslubidagi voqea hikoyalari asosida ijod qilgan Mamduh Shevket 1921-yilga kelib hikoya yozish uslubida jiddiy o‘zgarish yasay boshladi. Bu o‘zgarishlarga yozuvchi Bokuda elchi ekanligi va Chexov asarlari bilan yaqindan tanishishganligi sabab bo‘lgandi. Klassik voqeaband hikoya o‘rniga vaziyat-holatlarni tasvirlay boshlagan Mamduh Shevket hikoyalari turk adabiyotida yangicha yo‘nalishni ochib beradi.

1921-yildan keyin ham Mamduh Shevketning sa‘y-harakatlari tufayli Chexov hikoyalarining turk tiliga o‘girilishi sabab voqeyi hikoyalar bilan birga vaziyat-holat hikoyalari ham yozila boshlandi. 1920–1928-yillar orasida hikoya janrida ijod qilgan yangi adiblar ko‘zga tashlanadi: Reshat Nuri Guntekin, Peyami Safo, Usmon Jemal, Fahri Jelaliddin shular jumlasidandir.

1911–1928-yillar faqatgina hikoyalar ko‘p chop etilgani bilan emas, ushbu janr yuzasidan bahs-munozaralar kuchaygani bilan ham

ahamiyatlidir. 1928-yilda Nahid Sirri “Hayot” majmuasida nashr etgan “Roman, katta hajmli hikoya va hikoya haqida mulohazalar” sarlavhali ko‘p qismli maqolalari hikoya janri haqidagi dastlabki bahslardan biri hisoblanadi. Nahid Sirrining roman, qissa, hikoya janrlariga bag‘ishlangan maxsus maqolalarida hikoya va roman janrini qanday xususiyatiga ko‘ra ajratish mumkinligi ilk marotaba tadqiq etildi. Uning janrlar xususidagi izlanishlarini xato va o‘rinsiz deb baholagan o‘sha davr tanqidchilari (Ibrohim Najmi va Kenan Halet)ning fikrlari ham ko‘plab bahs-munozaralarga sabab bo‘ldi. 1928-yildagi bunday bahs-munozaralar hikoya janrining yangi davr ostonasiga qadam qo‘yganligidan dalolat berardi.

1928 – 1940-yillar orasida turk adabiyotida ijod qilgan hikoyanavislarning aksariyati “oldingi davr adabiyotidan yangi davr adabiyotiga o‘tgan yozuvchilar” sifatida kuzatiladi. Milliy adabiyot davrida tanilgan yozuvchilarning ba‘zilari esa yetuk asarlarini mazkur davrda yozishgan. Shuning uchun ham ular Jumhuriyat davrining yozuvchilari safiga kiritiladi. Bu davr asarlarida Sharq-G‘arb borasidagi tortishuvlarga, ichki kechinma va ruhiy tahlillarga tez-tez duch kelamiz. Ba‘zan esa oldingi hikoyachilik an‘analari hamon davom etgani kuzatiladi.

1925-yildan keyin “Takriri sukunat qonuni” tufayli ijodkor erkinligining cheklanishi adabiyotga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatmasdan qolmadi. Bu ta‘sir natijasida achinarli voqealar asosiga qurilgan, tasodifiy voqealar aks etgan, boy-kambag‘al, yaxshilik-yovuzlik singari qoliplashgan mavzudagi asarlar yozildi. Shuningdek, mazkur davr hikoyalarida bora-bora zamon bilan ijtimoiy mavzularga katta e‘tibor qaratilgani sababli inson kechinmalarini tasvirlash kamaydi. Onado‘lidagi ijtimoiy masalalar: jumhuriyat e‘loni munosabati bilan boshlangan ijtimoiy o‘zgarishlar, ko‘r-ko‘rona G‘arbga taqlid jarayonida yuzaga kelgan ruhiy qiynoqlar, qishloq va shahar hayoti, unda yashagan insonlarning ziddiyatlari, asarlarning bosh mavzusiga aylantirildi. Bu davr hikoyalarida voqelikka realistlik munosabat ustun bo‘lgani uchun ham romantikaga yo‘g‘rilgan mavzularga ahamiyat berilmadi.

Ozodlik urushi yillaridan keyin G‘arb adabiyotidan qilingan tarjimalar, jumhuriyat olib kelgan ijtimoiy o‘zgarishlar va ta‘lim jarayonidagi rivojlanishlar ma‘rifatga bo‘lgan ehtiyojni oshirib, yangi kitobxonlar qatlamini shakllantirdi. Hikoya bu davrda eng ko‘p e‘tibor qaratilgan janr hisoblanadi. Shuningdek, mazkur davrda kichik hajmli hikoya janri katta o‘zgarishlarga yuz tutdi. Yozuvchilar hikoyalarida sodda til va ochiq bayon hukmronlik qildi. 1928–1940-yillar orasidagi hikoyanavislarning ijodida asta-sekin mushohadaga asoslangan munosabat shakllangani ko‘zga tashlanadi. Bu

davr yozuvchilari qarashlarida san‘atning jamiyatda o‘z vazifasi bo‘lishi kerakligi tushunchasi hukmron ekanligi e‘tiborga sazovor. Hikoyachilikda, bir tomondan, klassik uslubda yozish shakllanib bordi, boshqa tomondan, Said Foiq hikoyalarida boshlangan “kirish, asosiy qism, xotima”si bo‘lmagan ruhiy kechinma aks etgan hikoyalarning keng yoyila boshlashi ushbu janrda yuzaga kelgan o‘zgarishlarning ilk qadami sifatida baholandi.

Bu davrda hikoyalar to‘plami chop etilgan yozuvchilar orasidan Fahri Jaloliddin Go‘ktulga, Erjument Akrom Talu, Salohiddin Enis, Kenan Hulusi Qo‘roy, Nahit Sirri O‘rik, Sadri Ertem, Sabohaddin Api, Bekir Sitki Kunt, Mahmud Yesari, Ahmad Naim, Usmon Jemal Kaygili va Said Foiq Abasyaniklarni tilga olishimiz mumkin.

1940 – 1950-yillar orasida turk adabiyotidagi hikoya janri.

Jumhuriyat davri inqiloblari ko‘p o‘tmasdan ziyolilashish davri sifatida baholangan 1940 – 1950-yillarda turk adabiyoti uyg‘oq nazar asosida shakllandi. Shahar hayoti ichida yashay olmagan kichik burjua insoni o‘z “Men”i va yolg‘izligiga to‘qnash kelib, hayotda o‘z o‘rnini topishga intilishi ushbu davr hikoyalari bosh mavzusiga aylandi. Shuning uchun ham mazkur davr adabiyotida sotsrealizm tushunchasi yuksala boradi.

Tohir Alangu bu yillarda ijod qilgan hikoyanavislari haqida: “Turkiyaning iqtisodiy tanazzulini olimlar va siyosatchilardan ancha oldin tasvirlab bergan”, deb yozadi. Shuningdek, uning nazdida bu davrda adabiy til bilan xalq tili orasidagi farqni ko‘rsatish harakati ko‘zga tashlanadi. Feridun Andach fikricha, 1940 – 1950-yillar ziyolilarning yangi jamiyatni tanish va anglash davrining boshlang‘ich davri hisoblanadi. Yozuvchilar ushbu davr voqealarining tirik shohidi bo‘lishdi. Jamiyatdagi o‘zgarishlar, qiyinchiliklar va muammolarni qalamga olishda hikoya janri muhim ahamiyat kasb etdi.

Ikkinchi jahon urushi yuzaga keltirgan siyosiy tanglik ziyolilar qatlamiga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazmasdan qolmadi. Bu davr asarlarida jamiyatning quyi qatlamida yoki shahardagi iqtisodiy qiyinchiliklar; inson ruhiyati, xayollari, ziyolilar bezovtaligi va ichki ziddiyatlari, davrning ijtimoiy muammolari, urushning insonlar ichki va tashqi dunyosiga ta‘siri kabi mavzular yoritildi.

1940 – 1950-yillar orasida hikoyalarda mavzu xilma-xilligi ortib borgani kuzatiladi. Hikoyalarda Onado‘liga, xalqning turmush tarziga e‘tibor kuchayadi. Shuningdek, Birinchi jahon urushidan keyin Onado‘lining ahvoli, Ikkinchi jahon urushi tufayli yuzaga kelgan ma‘naviy tanazzul va turli salbiy

holatlar asosiy mavzuga aylandi. Ba'zan tanqidlar bilan birga ko'proq fikr uqtirishga qaratilgan realizm ustunlik qila boshladi. Bu hikoyalarning e'tiborli tomoni ham qahramonlarning markazda tutilishidir. Mazkur davr yozuvchilari asosan inson kechinmalariga ko'proq ahamiyat berishdi. Davrning faol hikoyanavislari sirasiga Sabohaddin Ali, O'qtoy Akbal, Said Foiq, Reshad Enis, Umran Nazif Yigiten, Mamduh Shevket Esendal, Halikarnas Baliqchisi, Ahmad Hamdi Tanpinar, Kamol Bilbashar, O'rxon Kamol, Samim Ko'jago'z, Jevdet Qudret, Kamol Tohir, Yashar Kamollarni kiritishimiz mumkin.

1950 – 1960-yillar orasida turk adabiyotida jonlanish va burilish kuzatiladi. Xususan, hikoya janri va she'riyatda yangicha izlanishlar, gazeta va jurnallarda bahs-munozaralar asosida kun tartibiga chiqqan yangilanish holatlari e'tiborga molikdir. An'anaga aylangan va klassik asarlarga javob tariqasida yangi yo'nalishdagi hikoyalar yozila boshlandi. Bu hikoyalar janrining ham mazmun, ham shakl jihatidan tamoman yangilanganidan dalolat berardi.

1950-yildan keyin turk adabiyotida hikoyanavislari soni orta bordi. Realizmni davom ettirgan, orada tanqidiy realizmga murojaat qilgan yozuvchilar diqqatni tortadi. 1950–1960-yillar orasida hikoyanavis sifatida tanilib ko'zga tashlangan ijodkorlar sirasiga Aziz Nesin, Bilge Karasu, Demir O'zlu, Demirtash Jeyhun, Erdal O'z, Faqir Boyqurt, Ferid Edgu, Feyyaz Kayajan, Haldun Taner, Ilhan Tarus, Kemal Tohir, Leyla Erbil, Muzaffer Buyruqchu, Naim Tirali, Nejati Jumali, Naziha Merich, O'qtoy Akbal, O'nat Kutlar, O'rxon Chubukchu, O'rxon Duru, O'rxon Kamol, O'zjan Erguder, Sabohaddin Qudrat Aksal, Said Foiq Abasyanik, Samed Og'ao'g'li, Tahsin Yujel, Tariq Bug'ro, Tariq Dursun K., Vus'at O'. Bener, Yashar Kamol, Yusuf Atilganlar ijodini kiritishimiz mumkin.

1950–1960-yillar orasidagi hikoyanavislari realizm tasviridan to'laligicha xalos bo'la olmaydilar. Ijtimoiy mavzular sifatida kichik xodimlar, ishchilar, qishloq odamlari va muammolari, shahar hayoti bilan chekka joylar hayoti, shu joylarda yashagan xalq muammosi tasviri asar markazida turardi. Ijtimoiy mavzularni birlamchi deb qabul qilgan yozuvchilar bilan birga shaxsni harakat nuqtasi sifatida olgan, qahramonning o'zgacha psixologik holatlarini aks ettirgan hikoyalar mualliflarini ham uchramiz.

1950-yillar Turkiyada siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar og'ir kechgani, bunga parallel ravishda adabiyotda ham o'tmish bilan hisoblashish, G'arb ta'siri ostida yangilanish jarayoni va yangi guruhlashishlar kuzatiladi. 1950-yillar boshlarida turk adabiyotida hikoya

maydoniga Said Foiq, O'rxon Kamol va Sabohaddin Ali chiqadi, "qishloq adabiyoti" shakllana boshlaydi. Bir qator manbalarda Turkiyada "hikoyaning oltin davri" sifatida baholangan 1950–1960-yillar orasidagi hikoyanavislari boshqacha ifoda xususiyatlariga va yangi realizm tushunchasiga ega bo'lishga intilishi ko'zga tashlanadi. Ular o'zlaridan oldingi avlodning hikoyaga munosabatini tanqid ostiga olishadi.

1950-yillar avlodining yangilikni targ'ib etuvchi hikoyanavislari, bir tomondan, o'zlaridan oldingi yirik hikoyanavislari ijodini qadrlashsa, ikkinchi tomondan, "ekzistensializm" falsafasidan va "syurrealizm" oqimidan ta'sirlandilar. Shubhasiz, o'sha yillarda ekzistensialist yozuvchi sifatida tanilgan Alber Kamyu va Jan-Pol Sartning kitoblari nashr etildi. Samuel Bekket, Uilyam Folkner va Frans Kafka asarlari yangidan turkchaga tarjima qilina boshlandi. F.Dostoyevskiy ijodi ham bu avlod hikoyanavislari uchun ahamiyatli ilhom manbayi bo'lib xizmat qildi.

"Ekzistensializm" va "syurrealizm" oqimlari ta'sirida realizmga bo'lgan qarashlari o'zgartirgan hikoyanavislari inson ruhiyatini yana-da chuqurroq tasvirlashga, ayni paytda, badiiy asar tilini bunday tasvir ifodasiga mos ravishda aks ettirish uchun ramz va o'xshatishlarga suyanadilar. 1950-yillar oxirlariga kelganda esa hikoyalar "oraliqda qolgan janr" ta'rifi bilan atala boshlandi. Bu avlod vakillarining hikoyalari "tushunarsiz", "mavhum" deya tanqid ostiga olindi. Bu orada adabiyotda realizm ham munozara mavzusiga aylandi, bir qator yozuvchilarning "haqiqatni taqsim etish" mavzusidagi qarashi o'zgaradi. Shu tariqa 1950-yillar avlodining yangilikni targ'ib qiluvchi yozuvchilari klassik hikoya an'anasidan uzilish ma'nosida muhim qadamlar tashlashdi.

1950-yillar avlodi hikoyachiligida faqat mazmunda emas, balki shaklda ham o'zgarish kuzatiladi. Inson ichki olamini aks ettirish uchun ko'pincha birinchi qahramon tilidan hikoya qiluvchi ichki dialoglarga va ong osti kechinmalariga urg'u berildi. Ba'zi hikoyanavislari ifoda usulida yangilik qilish, o'troq xalq qo'shiqlari va iboralarini buzib, badiiy asar tilining ahamiyatini kuchaytirish yo'liga kirishadilar. Ba'zilar esa faqatgina iboralar bilan cheklanib qolmasdan, til qonuniyatlariga rioya qilmasdan o'zlarining turli "qoida", "qolip"larini yaratishga urinishadi. Shuningdek, ko'pchilik yozuvchilar hikoyalarida bugun bilan o'tmishni, xayol bilan haqiqatni birgalikda tasvirlab, xronologik oqimni buzishadi. Bunday shakliy xususiyatlarga qaramasdan, har bir hikoyanavis o'z ifoda tarzini vujudga keltirishga, aniq kompozitsion qurilishga xos usullardan foydalanishga intiladi.

Nozima HABIBULLAYEVA

1996-yili tug'ilgan. Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Oliy adabiyot kursi tinglovchisi. Respublika yosh ijodkorlarining Zomin seminari ishtirokchisi. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi tomonidan "Birinchi kitobim" ruknida "Moviy qo'shiq" nomli she'riy to'plami chop etilgan.

O'n asrmi, yuz asr,
Kahkashonlar uzra sir.
Bir g'aflatki muttasil...
G'orlar bu – mudrayotgan
Tog'larning homuzasi,
Uyg'onasizmi, yo'qmi!?

Uzlatiga bosib lab,
Sukutga o'zin sozlab,
qaqrayotgan ovozlar,
Bir-biriga o'ranib
betob yotgan qog'ozlar,
Ayo, Hazrati So'zlar,
Ayo, Hazrati So'zlar
Uyg'onasizmi, yo'qmi!?

Ey, sohibi dilim yak,
Umrin umringiz ichra.
Ming yillar u yog'idan
Ming yillar bu yog'iga
Qo'shiqlarimiz uchar
Va ular qanotidan
Tomar anvoyi chechak.
"Haq hadyasi – taqdirdan..."
Ertak aytgum ming kecha –
Uyg'onasizmi, yo'qmi!?

O'rtan-ey ruhi ayub,
Ilohiy tuyg'ularning,
Arjumand kulgularning,
Ifori nechuk zaif?!
Subhidamga yuz chayib,
Asl gulin topolmay,
Sandulochlar yig'layur!..

Uyg'onasizmi, yo'qmi!?
Ey! Pokiza rang qani?
Ta'masiz jarang qani?
Osiy siyohdoniga,
Begunohlar qoniga
Cho'milmagan tong qani?
Uyg'onasizmi, yo'qmi!?

O'z onasi bir zamon
alla aytgandan buyon
Elinib mudrayotgan,
Haliyam uxlayotgan,
Ayo, g'aflati inson!
Uyg'onasizmi, yo'qmi!?

Men o'zimdan o'zim xafaman,
Dilning shakli kamonmi, aka?
Balki jazo, aybdir bilmadim,
Yaxshi bo'lish yomonmi aka?

Ertak aytgum ming kecha...

Dimog'ingga kirib ishq
Butun umr mast bo'lsang
Va yo tiriltirib ishq
Ruhi zabardast bo'lsang.

Ko'k orday o'saversa,
Tuvoday o'saversang,
Faqatgina Rabbing va
Rasulingdan past bo'lsang.

Sujudning har besh vaqti
Peshonang etib taqdim
Yor-la uchrashuv vaqti
Yo'lga poyonoz bo'lsang.

Pardada tursa joning,
Va harir ura joning,
Ikki dunyo hayoning
Yuzida pardozi bo'lsang.

Haqiqatda o'lmagan,
Va dunyoga kelmagan,
Hali hech kim bilmagan
Qadimiy ovoz bo'lsang.

Eng baxtiyor yig'i, Ey!
Umrindan ortig'i Ey
Tangrimning tortig'i, Ey!
Hadyasiga xos bo'lsang.

Holi hulvoyim ichra,
Ruhi anvoyim ichra,
Yolg'on dunyoyim ichra
Rost bo'lsang-o, rost bo'lsang!

HIMOYAGA CHIQQANNING HAMMASI HAM OLIMMI?

SAVOLLAR. SAVOLLAR. SAVOLLAR

1. Zamon o'zgaroqda. Shu bilan birga, badiiy tafakkur ham, adabiyot ham yangilanish yo'lidan borib, tamoman o'zgacha ifoda shakllarini taqdim eta boshlaganiga ancha vaqt bo'ldi. Xo'sh, adabiyot o'zgarayotgan ekan, uni o'rganuvchi soha – adabiyotshunoslik va uning metodlari ham o'zgardimi? Yangi ijodkorlar avlodiga mos ravishda tanqidchilarning ham yangi avlodi shakllanmoqdammi?

2. Ba'zilar adabiyotshunoslik tanazzulga yuz tutdi, katta olimlar avlodining aksar vakillari olamdan o'tib ketdi, hozir sanoqli adabiyotshunosni aytmaganda, chinakam olimlar qolmadi hisob, degan gaplar quloqqa chalinadi. Lekin OAKning saytiga kirib, ilmiy ishi himoyasiga chiqayotgan yosh olimlarning sanog'ini ko'rib taajjubga qolmay iloj yo'q. Oldinlari qanday bo'lgan, bilmadig-u, lekin doktorlikni himoya qilgan adabiyotshunoslar bugungidan kam bo'lgan bo'lsa kerak. Lekin qani ular? Nega yosh fan doktorlarimiz adabiy jarayonda faol emas? Yosh olimlarning vakili sifatida mazkur holning asl sabablarini nimada ko'rasiz?

3. Talabalik vaqtlarimizda domlalarimizning biri akademik ilmning tanazzuli haqida so'z yuritar ekan, bunga tabiiy jarayon sifatida qarashini aytgandi. Domlamiz, jumladan, adabiyotshunoslik ham sekin-asta chuqur ilmiy tahlillardan voz kechib, sodda, ommabop tahlil shakllariga o'tishini aytgan o'shanda. Xo'sh, adabiyot soddalashyaptimi? Umuman bugungi ilmiy ishlar, adabiy-tanqidiy maqolalarning saviyasi, ularning o'qishlilik darajasi haqida qanday fikrdasiz?

4. Siz hozirda ilmiy-pedagogik faoliyat bilan mashg'ulsiz. Ayting-chi, faoliyatingiz uchun mavjud sharoitlar sizni qoniqtiradimi? Sohada o'z yechimini kutib turgan muammolar bormi?

Obidjon ShOFIYEV,
filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori

1. Davr o'zgarar
ekan, adabiy jarayon ham,
badiiy tafakkur ham yan-
gilanib boraveradi. Har bir

avlodni o'z aytar so'zi, ovozi bo'ladi. Inson doimo yangilikka intiladi. Cho'lpon "Ko'ngil yangilik qidiradir" deb bejizga aytmagani bo'lsa kerak.

Bugun badiiy asarni o'rganishga bo'lgan yondashuv o'zgardi. Bu nafaqat hozir yaratilayotgan asarlar, balki o'zbek mumtoz va XX asr adabiyoti namunalarini tadqiq, tahlil, talqin qiladigan yangicha mezon va usullarni talab qilmoqda.

Adabiyotga yangi, yosh avlod vakillari kirib kelmoqda. Ammo adabiy tanqidchilimiz hamon uyquda. Tanqidchilarimizning yangi avlodi shakllandi, deya olmayman. Bu fikrimga ko'pchilik qo'shilmas, balki. Adabiy tanqidchilik adabiy jarayondan orqada qolmoqda. Yangi-yangi badiiy asarlar yaratilmoqda. Lekin matbuotda biron munosabat, tanqidiy-tahliliy tadqiqotni kam ko'ramiz. Borlari ham o'rta va katta avlod vakillari hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bugun adabiyotimiz D.Quronovning "She'rdamantiq kerakmi?" maqolasi singari tanqidiy-tahliliy munosabatlarga muhtoj.

Bugungi adabiy tafakkur rivoji, kitobxonning badiiy saviyasi va didini o'stirishda tanqidchilikning o'rni juda muhim. Agar 70–80-yillar matbuotini kuzatsak, adabiy tanqidchilik ancha faol bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Biron yangi asar yaratilsa, darhol unga munosabat bildirilgan. Bahs va mu-nozaralar, davra suhbatlari tashkil etilgan. Fikrlarning qarama-qarshiligi, tanqidiy-tahliliy munosabatlar ijodkorning shakllanishi, o'z ustida tinimsiz ishlashiga undagan. Afsuski, bugun matbuotimizga bu an'analar deyarli kuzatilmaydi. Nazarimda, bugun adabiy tanqidchilik sohasiga e'tibor, rag'bat

kerak. Ko'pgina oliy o'quv yurtlarida adabiyotshunoslik mutaxassisligi bo'yicha magistratura yo'nalishlari faoliyat yuritmoqda. Ammo adabiy tanqidchilik yo'nalishi mavjud emas. Bugungi talabdan kelib chiqib, bu sohada ham alohida magistratura yo'nalishi ochilishi lozim. Qolaversa, adabiy tanqidga bag'ishlangan alohida nomdagi ilmiy jurnal ta'sis etish maqsadga muvofiq deb o'ylayman.

2. "Adabiyotshunoslik tanazulga yuz tutdi", degan fikrga qo'shila olmayman. O'zbek adabiyotshunosligining katta maktabi shakllangan. Qolaversa, ustoz-shogirdlik tizimi ham yaxshi yo'lga qo'yilgan. To'g'ri, ko'pgina ustoz adabiyotshunoslar o'tib ketishdi. Lekin ularning ishini davom ettirayotgan shogirdlari ko'p. Umarali Normatov, Naim Karimov, Ibrohim G'afurov, Ibrohim Haqqulov, No'monjon Rahimjonov, Baxtiyor Nazarov, Hamidulla Boltaboyev singari katta avlod vakillari hamon ilmiy faoliyat bilan band. Qolaversa, Dilmurod Quronov, Suvon Meli, Bahodir Karimov, Uzoq Jo'raqulov, Nurboy Jabborov, Islomjon Yoqubov, Abdulla Ulug'ov, Sanobar To'laganova, Marhabo Qo'chqorova singari iste'dodli olimlarimiz adabiyotshunosligimizning turli muammolari bo'yicha o'z tadqiqotlarini olib borishmoqda. Bu ro'yxatni yana uzoq davom ettirish mumkin. Shuningdek, respublikamizning turli hududlardagi oliygohlarda faoliyat yuritayotgan adabiyotshunoslarimiz ham bor. Bugun yosh adabiyotshunoslar avlodi ham shakllanib kelmoqda.

To'g'ri, bir yilda adabiyotshunoslik sohasida o'nlab falsafa doktori va fan doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyalar himoya qilinmoqda. Nega

ular jarayonda faol emas? Buning ko'plab sabablari bor, albatta. Ilmiy daraja olishni davrning o'zi talab qilmoqda. Agar professor-o'qituvchi oliy ta'lim muassasasida faoliyat olib bormoqchi bo'lsa, u ilmiy daraja olishi lozim. Ilmiy daraja unga ko'p imkoniyatlarni taqdim etadi. Albatta, uning maoshi oshadi yoki lavozimi ko'tariladi. Bu ham inkor etib bo'lmaydigan sabablardan. Lekin dissertatsiya himoya qilganlarning barchasini olim deyish to'g'rimikin? Menimcha, ularning sanoqlilarigina ilm yo'lini tanlashadi. Ilm yo'li esa doim og'ir va mashaqqatli bo'lgan. Yoshlar orasida o'z taqdirini adabiyot ilmiga bag'ishlaganlari ham talaygina.

3. Adabiyotshunosligimiz chuqur ilmiy tahlillardan voz kechgani yo'q. Aksincha, sodda uslub, esseistik qarashlardan ko'ra, akademik uslub ustuvorlashmoqda. Bugungi adabiyotshunosligimiz tahlil va talqin jarayonida an'anaviy hamda

dunyo adabiyotshunosligining yangi-cha metodlariga tayanmoqda. I.Haqqul, D.Quronov, S.Meli, B.Karim, U.Jo'raqulov, I.Yoqubov, S.To'laganova, M.Qo'chqorova kabilarning tadqiqotlarida badiiy asarga yondashuvda zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligining yangi prinsiplari o'z ifodasini topgan.

Bajarilayotgan ilmiy ishlarning saviyasi bir xil emas, albatta. Yuqorida javoblarimizdan birida ta'kidlab o'tganimizdek, adabiy-tanqidiy maqolalar kamdan-kam. Ilmiy jurnallarimizda tanqidiy maqolalarga ham keng o'rin berish, soha mutaxassislari ishtirokida davra suhbatlari, bahs va munozaralar tashkil etish lozim.

4. Ayni paytda Termiz davlat universiteti o'zbek adabiyotshunosligi kafedrasida ilmiy-pedagogik faoliyatimni olib bormoqdaman. Bugun yurtimizda ilmga, olimlarga yuksak e'tibor qaratilmoqda. Yaqin-yaqingacha vaziyat, sharoit boshqacha edi. Majburiy mehnat, kam maosh va tizimdagi boshqa ko'plab muammolar iste'dodli ilm ahli vakillarinin boshqa sohalarga o'tib ketishi yoki xorijiy mamlakatlarga o'z faoliyatini davom ettirishiga sabab bo'lganini yashirib o'tirishning hojati bo'lmasa kerak. Bugun Prezidentimizning tashabbuslari, islohotlari o'laroq ilm ahliga keng imkoniyat va sharoitlar yaratilyapti. Xorijiy mamlakatlardagi ko'plab vatan-doshlarimiz yurtimizga qaytib, yana o'z faoliyatlarini davom ettirmoqda. Chunki u yerdagi mavjud sharoit va imkoniyatlar vatanimizda ham yaratilmoqda.

Pedagog, bir adabiyotshunos sifatida ayrim muammolarni sanab o'tmasam bo'lmas. Avvalo, bu bugungi adabiyotshunoslik sohasini o'qitish bilan bog'liq. Yaratilayotgan o'quv fan dasturlari tayanch oliy o'quv yurti mutaxassislari tomonidan tuziladi. Biz dasturga kiritilgan mavzular doirasida dars mashg'ulotlarini olib boramiz. Belgilangan mavzu bo'yicha o'z ishchi dasturlarimizni shakllantiramiz. Masalan, biz dasturga "Hozirgi Surxon adabiy muhiti" degan mavzuni qo'sha olmaymiz. Dasturlarni tuzishda mahalliy hudud imkoniyatlari, ularga xos mavzular ham e'tiborga olinsa, maqsadga muvofiq bo'lardi.

Komiljon HAMRAYEV,
*filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori*

Qo'yilgan savollar mohiyatan bir-biriga yaqin bo'lgani sabab, keling, ularga umumiy qilib javob berishga harakat qila-

man. Adabiyotshunoslik fanining predmeti badiiy asar hisoblanadi. Shunday ekan, adabiy jarayonda bu ikki sohaning yonma-yon yangilanib, o'zgarib borishi bejiz emas. Aslida, adabiyotshunoslikning poetik qonuniyatlari badiiy asar mohiyatida nihon bo'ladi. Shu ma'noda har bir ijodkor va adabiyotshunos nazariy poetikaga oid ilmlarni puxta o'zlashtirmog'i shart. Xalqimizda bir gap bor: "Sopini o'zidan chiqar".

Aytaylik, hazrat Navoiyning ijodiga xos poetik qonuniyatlar uning badiiy asarlarida zuhur bo'ladi.

Nazm anga gulshanda ochilmog'lig'i,

Nasr qaro yerga sochilmog'lig'i.

Bo'lmasa e'joz maqomida nazm,

Bo'lmas edi tengri kalomida nazm.

Nazmda ham asl anga ma'ni durur,

Bo'lsun aning surati harne durur.

(“Hayrat ul-abror”)

Demak, bugungi adabiyotshunoslik rivoji, uning yangilanish tendensiyalari, tabiiyki, zamonaviy adabiyot bilan chambarchas bog'liq. Ammo hozirgi adabiy jarayonda yaratilayotgan badiiy asarlar adabiyotshunoslikning yangi tamoyillari uchun asos bo'la oladimi, degan savol kishini o'ylantiradi. Shu sababli aksariyat adabiyotshunoslar o'zining ilmiy-nazariy fikrlarini bayon etishda hazrat Navoiy yoki Qodiriy ijodiga tayanadilar. Shuningdek, adabiyotshunoslikning taraqqiyoti uning yangilanish tendensiyalari hamma davrlarda badiiy adabiyot rivoji bilan belgilangan. Bizningcha, hozirgi o'zbek adabiyoti ham, zamonaviy adabiyotshunosligimiz ham o'zining asl poetik o'zaniga yuz burib yangi yo'l izlayotganga o'xshaydi. Aksariyat yosh tadqiqotchilar adabiy jarayondagi asarlarni badiiy tahlil qilishda jahon adabiyotshunosligidagi mavjud tajribalarga tayanmoqdalar. Natijada faqat poetik shakl unsurlari e'tirof etilmoqda. Vaholanki, badiiy asarlarni baholashda uning badiiy semantikasidagi poetik qonuniyatlar birlamchi sanaladi. Biroq ayni paytda himoya qilinayotgan ilmiy ishlarni varaqlaganda adabiy jarayondagi yangiliklar poetik qonuniyatlarni yorib o'tganligi haqida ehtirosli fikrlarni uchratamiz. Illo, asarning badiiy mohiyati poetik qonuniyatlarga muvofiq tashkil etiladi. Qars ikki qo'ldan chiqadi, deganlaridek, aybni kimgadir to'nkash noo'rin. Faqat haq yo'lni topib, adabiyotshunosligimizdagi ayrim illatlardan qutulish kerak. Buning uchun, avvalo, yosh adabiyotshunoslar ijodidagi kamchiliklarni bartaraf etish

lozim. Bizningcha, ushbu kamchiliklar quyidagilarda ko'rinadi:

Sharq mumtoz poetika ilmidan bexabarlik;
dunyo adabiyoti tajribalaridan ko'r-ko'rona foydalanish;

tizimli fikrlashdagi noqislik;
yozma fikrni ifodalashdagi kamchiliklar;
ilmiy uslubning nochorligi kabilar.

Xullas, yosh ijodkorlar nima haqida qanday yozishni, adabiyotshunoslar nimani qanday tahlil qilish hadisini olmas ekan, bu sohadagi kamchiliklarni bartaraf etib bo'lmaydi.

Zamonaviy adabiyotshunosligimizning metod va yangilanish tendensiyalarini belgilashda Suvon Meliyev, Qozoqboy Yo'ldoshev, Dilmurod Qurinov, Uzoq Jo'raqulov, Bahodir Karimov kabi olimlarning ilmiy maqolalari va monografiyalari katta ahamiyatga ega. Qiyosiy-tipologik, struktural, germenevtik, psixologik tahlil usullarining poetik imkoniyatlarini zamonaviy adabiyotshunoslikka tatbiq qilishda va badiiy asarning yangicha talqin yo'sinini asoslashda ushbu olimlarning faolligini ta'kidlash kerak. Yosh adabiyotshunos va adabiy tanqidchilarni tarbiyalashda, adabiy jarayonga yangi tahlil usullarini joriy etishda yuqoridagi olimlarning jonkuyarligi, ilmiy-nazariy konsepsiyalari mazkur sohadagi ilmiy maktablarning rivojlanayotgaligidan dalolat beradi. Masalan, bugungi va kelajak adabiyotshunosligimizdagi yangi ilmiy tahlil usullari sifatida quyidagi metodlarni e'tirof etish mumkin. Birinchisi, Sharq mumtoz adabiyotida qo'llanilgan ilmi balog'at, ikkinchisi, dunyo adabiyotshunosligida rivojlangan poststrukturalizm metodidir.

Albatta, bu ishlarni amalga oshirish uchun filologiya sohasidagi muammolarni hal qilish zarur. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetining ta'sis etilishi, bo'lajak filologlarni saralab olishda insho va diktantning joriy etilishi, ilmiy tadqiqot ishlarining himoyasi jadallashgani bu sohada islohotlarning debochasi hisoblansa-da, quyidagilar filologiya rivoji uchun muhim sanaladi:

o'zbek tili va adabiyotining ijtimoiy hayotdagi mavqeyini oshirish, ommaviy axborot vositalari va reklamalardagi imloviy, uslubiy xatolarning oldini olish hamda nazorat qilish maqsadida filologlar jamiyatini tuzish;

yosh filologlarni rag'batlantirish va sohadagi ilmiy-amaliy izlanishlarni rivojlantirish uchun turli grantlarni e'lon qilish;

yosh filologlarni tarbiyalash, ularda milliy g'urur tuyg'usini mustahkamlash uchun o'qilishi shart bo'lgan ilmiy va badiiy asarlarning ro'yxatini shakllantirish;

adabiy jarayonda adabiy tanqidni rivojlantirish, badiiy asarlarni keng yoritish maqsadida yosh filologlar uchun yozma nutqni ifodalash, ilmiy uslubni shakllantiruvchi kurslar tashkil etish kabilar.

Shomirza TURDIMOV

“KALAVA”NING KALAVASI

Qo'rg'on baxshilari dostonchilik san'ati, baxshi-shoirlikning qimmatini, doston-u termalarning ijro jarayonidagi o'rni-yu bahosi haqida bildirilgan muhim nazariy fikrlardan biri shuki, “Ko'pkaridan avval qoqma bo'ladi, qoqmada chavandoz otini sovitadi. Terma ham dostonning qoqmasidir”. Olimlarning tilida baxshilarga xos, o'ta hayotiy tarzda, nihoyatda obrazli yo'sinda aytilgan bu quyma fikr mohiyatida termalarning doston ijro jarayonidagi o'rni, baxshi bilan tinglovchi o'rtasida ruhiy birlikni paydo qilishdagi muhim vazifasi, shuningdek, alohida bir janr sifatidagi badiiy-estetik mezonni aniq-ravshan tushuntirib berilgan.

Bugungi kunga qadar folklorshunoslarimiz tomonidan ko'plab termalar yozib olingan. Bular orasida “Do'mbiram”, “Nima aytay?”, “Kunlarim”, “Yaxshiroq”, “Ayrilsa” kabi namunalarni deyarli barcha baxshilar ijrosida kuzatish mumkin. Shu bilan birga, ma'lum dostonchilik maktablari vakillari repertuaridagina mavjud “Kiyik”, “Kalava” kabi turlicha mavzu va tipdagi “xos” termalar ham uchrab turadi. “Kalava” Qo'rg'on dostonchilari sevib kuylagan, xalq turli davralarda tez-tez baxshilardan talab qilgan o'ziga xos

terma sanaladi. Ammo o'tgan asrda folklorshunoslarimiz katta-katta epik asarlarga asosiy diqqatini qaratganliklari sabablimi, “Kalava” xilidagi ko'plab termalar o'z vaqtida yozib olinmagan, hatto ularning borligi ham qayd etilmagan. Biz bu asarni Qo'rg'on dostonchilik maktabining kenja vakillaridan biri Yusuf baxshi Sarimsoq o'g'lidan o'tgan asrning to'qsoninchi yillarida yozib olgan edik.

Yusuf bobo baxshizoda, otasi Sarimsoq baxshi Ergash shoirning do'sti va shogirdi bo'lgan. Yusuf baxshi otasidan bir necha doston, ko'plab termalarni o'rgangan. Ularni vaqti-vaqti bilan kichik davralarda do'mbira jo'rligida kuylab turar edi. Shunday davralarda tinglovchilar “Kalava”ni eshitmay tarqalishmasdi.

- TAHLIL
- TALQIN
- HISSA

Yusuf baxshidan bu termanni ilk bor tinglaganimda ko'z oldimga bolaligimdan tanish bir oila hayoti keldi. Xuddi termadagi kabi bu oila ham er-u xotindan iborat edi. Ularning turmushlari ham o'zlariga yarasha o'tardi. Xotin erini, er xotinini “Men odam qilib yuribman”, deb o'ylardi. Har qaysi ham o'z yo'liga haq bo'lsa kerak. Xotin hamisha erini “anqov”, “laqma”, “hisobini topmagan ko'r” (cholning bir ko'ziga payraha tegib aybdor bo'lib qolgandi) deb urishardi. Eri indamasdi. “Menga aql o'rgatishga sen esi pastga kim qo'yibdi”, deb o'ylarmidi yoki boshqa sababi bormi, bu yog'i menga qorong'i. Erining indamasligi xotinning ishonchiga ishonch qo'shardi. Xotin o'zi bo'lmasa, “bu ro'zg'orning o'chog'i o'chishini” ko'rgan kishiga aytardi. Odamlar ham uning ko'ngliga qarab, “Siz borsiz, cholingiz bor”, deb sha'niga bir-ikki maqtov gap aytishsa, xotin qopday shishinib, “Men zo'r ekanman”, deb qo'yadigan choyni ham unutardi. Ana shunda “doka ro'mol quriguncha” janjal bo'lardi. Janjallar

Rasmlarni Shomirza Turdimov chizgan.

ba'zan arzimagan narsa ustidan chiqardi. Men shunday aytishuvning biriga guvoh bo'lganman. Xotin olib-sotardan bir kiyimlik atlas olmoqchi ekan.

Er: – Olgan kiyimliging ikki qizga sep bo'ladi-ku, atlasni nima qilasan? – dedi.

Xotin: – Olaman, to'yga kiyib boraman, – deb turib oldi.

– Bor olaver, – qichqirdi er.

– Pul bering, – xotinning ham ovozi bir parda balandladi.

– Pul yo'q!

– Pul bermasangiz qo'yni sota-man, ana sigirni sotaman!

– Sotmaysan!

– E, bolam, befarzandlik qursin-da, bo'lmasa cho'pon... degandilar-u, jim bo'lgandilar.

Xotin qarg'andi. Er so'kindi. Keyin xotin yosh bo'ladek yerga o'tirib olib, so'zlanib yig'lashga tushdi. Eri bo'lsa, so'kinganicha tashqariga chiqib ketdi. Bir qancha vaqtdan keyin uning Rasul attornikidan qog'ozga o'rog'lik narsa olib chiqib ketayotganini ko'rdim.

Bunday janjallarning aksariyatida xotinning qo'li baland kelardi. Balki, shuning uchunmi, qo'shnilar doim xotinning ismiga "poshsho" so'zini qo'shib aytishardi. Xotinga bu sifat yoqardi. Ayniqsa, qaynilar "falonchi poshsho" desa suyunib, semiz qo'ydek gavdasi beo'xshov irg'alib kulardi.

Men onamdan: "Nega cho'pon tog'a xotinidan qo'rqadi", deb so'raganimda,

Biz bolalar xotinni "poshsha xola" derdik. "Poshsha xola" tikish-bichishni bilmasdi. Onam: "Xudoga shukr, yaxshilik kunda sho'rva qaynatishni, non yopishni o'rgangan ekan", derdilar. Ip yigirishga kelsak, "Kalava"dagi xotin bilan musobaqalasha, ikkalasi teng kelishi aniq edi. Onam singlim biror-bir ishni eplolmasa, "Poshshaga o'xshamay ketgur", deb urishardi... Cho'pon tog'aning Egamberdi polvon ismli jiyani ham bizga qo'shni edi. Egamberdi akaning xotini Ulbibi checha kaltaroq, dumaloqqina juvon edi. Orasi bir yarim, bir yashardan olti o'g'li, bir qizi bor edi. Cho'pon tog'a Egamberdi akaning oilasiga ulbuldan qarashib turardi. Har bozor bolalarni quruq qoldirmay nimadir olib kelardi. Bir kuni Egamberdi aka xotinini uribdi. Ulbibi yanga Cho'pon tog'ani-kiga yig'lab boribdi. Shunda Cho'pon tog'aning: "O'g'il tuqqan xotinniyam uradimi?!" deb chatnab kelayotganida ko'rgan edim. Endi o'ylasam, Cho'pon tog'aning butun dardi, orzulari shu gapida mujassam ekan.

O'tgan voqealarni o'ylar ekanman, "Kalava" ham zamonasining "poshsha"si haqida to'qilganiga ishonch hosil qildim.

*Bir xotin bor ekan Qo'qon sha(h)rida,
Ul xotin bir xizmat qilar boyiga,
Boyi qarar shu xotinning ra'yiga,
Bir dona duk yigirar bir oyiga,
Pul topadi ul o'tirgan joyiga.*

"Kalava"ni ijod qilgan baxshi o'z qahramoni fe'lini yaxshi bilgan. Xotinning "o'tirgan yerida pul topishi", "erining u bilan hisoblashib ish ko'rishi"ni aytib, uning bir oyda bir dono duk yigirishini qistirib o'tishi be-

kor emas. Ana shu misra "xotinning o'tirgan joyida pul topish", "ishni qilsa doim xotin chopchon (chaqqon)" qilishiga majoziy ma'no beradi. Chunki xotin "o'n bir oyda bazo'r nimcha (400 gramm) ip yigirgan bo'ladi-da".

Baxshining bu muloyim tasviri xuddi bizda Cho'pon tog'aning xotiniga qo'shnilar "poshsho" deb murojat qilishganidek o'z qahramoni ruhiga mos uslub tanlaganidan dalolat beradi. Baxshi qahramonini faqat sirtidan kuzatmaydi, balki uning qalbiga ham quloq tutadi.

*Nimcha bo'lganini endi biladi,
He, bechora miyig'ida kuladi...
Ey bechora, ko'ring, ko'p gap o'yladi,
Orasiga yirigini joyladi.
Ipim g'imcha ko'rinsin deb bechora,
Ikki uchdan g'imcha qilib boyladi.
Puli ko'pga, ko'zi ko'rga uchra deb,
Ko'tarib uch marta yerga tayladi.*

Xotinning ishi bitdi, tog'ni ko'targan pahlavondek, kalavani eriga berdi. Endi uning o'zini tutishi, ovozi ham o'zgaradi. So'zlarida hokimlarga xos qat'iylik paydo bo'ldi.

*– So'zimga quloq song, ha-ya, boy,
Aytganimning hammasini qiling, hoy!*

Xotin o'zini kalavani yigirish davomida o'ylagan o'n bir oylik orzusining hammasini bir boshdan eriga buyurdi. Erini darvozadan chiqarar ekan, xayoliga yana bir o'y yalt etib keldi-yu, darhol "anqov" cholga tayinladi:

*Bozor borib og'zing ochilib turma,
Xaridor girdingni o'rab olganda,*

*Kalavaning mag'zin yorib ko'rdirma.
Bozor borib og'zing ochilib tursang,
Kalavamning mag'zin yorib ko'rdirsang,
Arzon-garov sotib, olib pulini,
Anqovlik qib kisopurga urdilsang,
Turgin, ketgin, chirkın ko'zga ko'rinmang!*

Ana endi xotinning ko'ngli biroz taskin topdi. Ola dukur urgan yuragi tinchigandek bo'ldi. Choli esa bozor yo'lida tobora kichrayib, oxiri ko'rinmay ketdi...

Kulgisiz majlis quruq, jonsiz ko'rgazmaga o'xshaydi. "Chechanlikda so'zga suvdayin oqqan" baxshi har bir so'zning ijodda o'z o'rni borligini, so'z farqini oqillar ayirishini yaxshi biladi. Ergash shoir bir termasida:

*...So'zni yuborib dalaga
Kulgisiz majlis bo'lami?! deb keltirib o'tganidek,
hazil-mutoyiba, yumoristik asarlarning ham baxshilar
ijodidagi yukini aniq his qiladi.*

"Kalava"da favqulodda obrazlar yo'q, tasvirlar juda hayotiy, voqelikka kulgi nuqtayi nazaridan xolisona baholash bor.

Tasvirchi tasvirlanuvchilarni kulgi jamoasida ko'radi, baholashni tasvir tubiga yashiradi. Shu ma'noda "Kalava" ifoda usuli folkloriga xos bo'lsa-da, bir qadar yozma adabiyotga yaqin turadi.

Termadagi chol-u kampir oddiy odamlar. Ularning ko'ngli toza, bolaga ham o'xshaydi. Bolaligi soddalikni, soddaligi tozalikni bildiradi. Omma esa ularni o'zidan ajratib "go'l" deb ataydi. Xalq deb ataluvchi ko'pchilikning bir chetida go'llar tursa, qarama-qarshi qutbida xoslar o'rin oladi. Xoslar va go'llarni uyg'unlashtiradigan nuqta bor: soddalik – tozalik. Xoslar, go'llar kamchilikni tashkil etadi. Olomon esa ularning o'rtasida ko'pchilik bo'lib oqadi. Olomon go'llarga qaytolmay, xoslarga yetolmay ora yo'lda sarson o'tadi.

Olomonning kulgisini go'llarning harakatlari uyg'otadi. Aslida, go'l kishilar olomon har kuni yashirin amalga oshiradigan xatti-harakatlarni bir bor oshkora bajarib ko'rsatadi, xolos. Lekin u-bu yumushni xuddi mikroskop ostida amalga oshirgandek yashirmay, barchaning ko'z o'ngida qiladi. O'z harakatini xaspo'shlaymaydi, kiyim kiydirib bezamaydi. "Kalava"da chol-kampir tasviri orqali ommaning harakatlari, fe'l-atvori mikroskop ostiga qo'yilgan. Tinglovchi "Kalava" qahramonlariga achingandek ko'rinadi. Ana shu achinish tuyg'usi uni o'z botiniga yo'naltiradi. U botinida o'z holatlari, kechinmalari, o'y-tuyg'ulariga duch keladi. Ana shu nuqtada u "Kalava" va botinidagi o'zi qochib, yashirinib yashayotgan ichki "men"i bilan yuzma-yuz qoladi. Chol-kampir ustidan to'kilgan kulgisi bumerang kabi o'ziga qaytadi. Chinakam satira

va yumorning vazifasi kishiga oyna ko'rsatish, o'z botinini tomosha qilish imkonini berishdir. "Kalava" shu ma'noda o'z vazifasini a'lo darajada bajara oladi.

"Kalava" – yumoristik asar, yaxshi so'z mevasi.

*... Yaxshi so'z odamning bo'lmay xayolin,
Alag' bo'lmayin do'stlar eshitsa,
Yurakning qayg'uman zangi ketadi... deb aytil-
ganidek, qaysi davrada "Kalava" termasi kuylansa,
eshitgan odamlarda yengil kulgi uyg'otib, alal-oqibat,
o'z ko'ngliga sayohat qilishga undagan. Baxshi shoir
ta'kidlaganidek, yurakning qayg'uman zangini ketkaz-
gan.*

KALAVA

*Bir xotin bor ekan Qo'qon sha(h)rida,
Ul xotin bir xizmat qilar boyiga,
Boyi qarar shul xotinning ra'yiga,
Bir dona duk yigirar bir oyiga,
Pul topadi ul o'tirgan joyiga.
Ishni qilsa doim xotin chopchon qib,
Hisoblasa iyiqni bir kun yig'ib,
O'n bir oyda bazo'r bo'пти nimcha ip.
Nimcha bo'lganini endi biladi,
He, bechora miyig'ida kuladi,
Kunchivoqqa joyni qalin soladi.
Bo'taday bo'p-ey, bechora bo'zldadi
Soyga tushib ko'ring tuta izladi.
Charxga solib, ko'ring, tuta qiladi,
Ko'p gaplarni u o'tirib o'yladi.*

Tovoqqa sob uni bir kun suvladi,
 Qozonga sob uni hafta bug'ladi.
 Qozondan chiqarib endi oladi,
 Charxga solib kalavalar qiladi.
 Ey bechora ko'ring, ko'p gap o'yladi,
 Orasiga yirigini joyladi.
 Ipim g'imcha ko'rinsin deb bechora,
 Ikki uchdan g'imcha qilib boyladi.
 Puli ko'pga, ko'zi ko'rga uchra deb,
 Ko'tarib uch marta yerga tayladi.
 Kalavani olib boyiga berdi,
 Boyi ham oldida qo'yniga urdi.
 Nima ob kelay, buyur endi savdong, deb,
 Kampiriga qarab tampiyib turdi.
 – So'zimga quloq song, ha-ya boy,
 Aytganimning hammasini qiling, hoy!
 Manglay terim, ko'p bo'lgandir mehnatim,
 Eshitaman ko'rganim yo'q o'zini,
 Birinchi obkeling olabuyrak choy.
 Undan o'tib go'sht bozoriga boring,
 Durum, sara go'shti go'sfandni oling.
 Durum, sara yana charvi, digar boz,
 Chuchbarakka ul ham bo'lar juda soz.
 Bir botmon sabzi ong, bir botmon piyoz.
 Bir xil xotin ro'zg'or lazzatin bilmas,
 Qaytay, sening ro'zg'oringga bul ham oz.
 Besh kiyimlik ob keng malitin surpdan,
 Yigirma kiyishlik saqolik tikdan.
 O'ttiz kiyim ob keling kurtalik chitdan,
 Navbat bilan olib kiyay sandig'dan.

Qirq kiyimlik ob keng yarqiroq atlas,
 Atlasdan boshqasin oyiming kiyimas,
 Undan key oyiming qovog'in uymas.
 Yo'qchilar qiladi bozorda so'roq,
 Yigitlar ichadi suhbatda aroq.
 Bosh yuvganda juda qadri ko'p o'tgan,
 O'n juft olib keling shamshati taroq.
 Iplikka judayam qadri ko'p o'tgan,
 Bir kilo obkeling yaxshi tol ipak.
 Charx yigirib piltani qilay pinak,
 O'nta obkeling govmush-u inak.
 Ertan-mertan men ham joyimdan tursam,
 Kuvi pishib, qo'shniga ayron bersam,
 Ayron ichib qo'shnilarim zavq qilsa.
 Savdoning ustiga savdo qo'shing, hoy,
 Aytganimning hammasini qiling, boy.
 O'nta olib keling arabi qo'y,
 Bizlar bo'laylik cho'lda eliboy.
 Qishi o'tib ana kirib keldi yoz,
 Elluvta makiyon, o'n beshta xo'roz,
 Jo'ja ochirib huzurini ko'rsak soz.
 Bozor borib og'zing ochilib turma,
 Xaridor girdingni o'rab olganda,
 Kalabaning mag'zin yorib ko'rdirma,
 Armon bilan ani puldan qoldirma.
 Bozor borib og'zing ochilib tursang,
 Kalabamning mag'zin yorib ko'rdirsang,
 Arzon-garov sotib, olib pulini
 Anqovlik qib kisopirga urdilsang,
 Turgin, ketgin, chirkin ko'zga ko'rinmang!

Aytuvchi: Yusuf Sarimsoq o'g'li
Yozib oluvchi: Shomirza Turdimov

IZOHLAR:

Arabi qo'y – qorako'l qo'y.
Bo'p – bo'lib.
Boyiga – eriga.
Chirkin – xunuk, iflos (qarg'ish).
Chopchon qib – chaqqon, tezgina qilib.
Chuchbarak – chuchvara.
Duk – charxning yigirilayotgan ip o'ralib boradigan qismi (O'TIL).
Durum – ikkinchidan degani; xotin go'yoki shaharlik, madrasa ko'rgan toifadek forsiy iboralarni ishlatyapti.

Eliboy – asosan chorvachilik bilan shug'ullangan aholi eliboy deb yuritilgan.
G'imcha – xipcha.
Govmushi-inak – sigir-buzoq.
Iyiq – charxning mexanizmi.
Kalava – charxga bir necha marta tekis qilib o'ralgan va charxdan chiqarib olib taxlangan bir o'ram ip (O'TIL).
Key – keyin.
Kisopir – kissavur.
Kunchivoq – kungay bet, kun tushib turgan joy.
Kurta – paxta solib, qavib tikilgan kiyim.

Malitin surp – surp turi.
Nimcha – taxminin 400 gram-ga yaqin og'irlik o'lchovi (O'TIL).
Olabuyrak choy – choy turi.
Ong – oling.
Pilta – paxtaning bir tutami.
Pinak – paxtani cho'zib iyikka solish.
Saqolik tik – erkaklar ko'ylak-ish-ton qiladigan yo'l-yo'l mato.
Shamshoti taroq – shamshot darraxti yog'ochidan yasalgan taroq.
Sob – solib.
Tampiyib – gerdayib turish.
Tuta – ipni o'rashda ishlatiladigan 15-20 sm uzunlikdagi yog'och.

Furqat ALIMARDON

1991-yili tug'ilgan. Toshkent davlat san'at va madaniyat institutini tamomlagan. Respublika yosh ijodkorlarining Zomin seminari ishtirokchisi.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi tomonidan "Birinci kitobim" ruknida "Quyosh kulib boqadi" nomli hikoyalar to'plami chop etilgan.

Men

(Hikoya)

Kompyuterda nimadir yozib o'tirgan edim, tashqarida tez-tez bosilayotgan qadam tovushi eshitildi. Shartta turib, ko'p qavatli uyning ikkinchi qavatini derazasidan tashqariga qaradim. Pastda esa qayoqqadir shoshqancha Men ketib borar edi. Badanim jimirlab ketdi, aslida, qaysi biri haqiqiy Menman?! Bu dunyoda bir mehmon, biroq o'zini mezbondek tutadigan xotirjam Menmi, yo har soniya o'zini o'tga, cho'qqa uraveradigan, go'yo tezlashmasa, nelardandir quruq qoladigandek yuradigan ko'chadagi shoshqaloq Menmi?..

Darrov ko'chaga chiqib, shoshqaloq Menning ortidan yugurdim. Taxminan, ikki yuz qadam oldinda u ketib borar, qadami tobora tezlashar edi. Ayni damda chekkim kelib yonimdan sigaret olib tutatgan ham edim, mashinaning qattiq tormoz bosgani eshitildi. Yalt etib ortidan borayotganim shoshqaloq Men tomon qaradim.

Yerda kimdir yotar, uch-to'rt odam uning tepasida nimanidir muhokama qilishar edi. Yugurib ularning yoniga bordim. Ne ko'z bilan ko'rayki, yerda shoshqaloq Men ko'zlari baqray-gancha o'lib yotardi. Ha, essiz, unga qancha gaplarim bor edi-ya.. Darvoqe, o'lik...

* * *

...O'likdan, qabristondan, janozadan qo'rqaman. Tiriklardan qo'rqish kerakligini bilaman, lekin men shundayman-da. Ko'zim o'rgansin, deb bir janozaga bordim. Ha, to'g'ri, hammasi oddiy ekan! Yurib, gapirib turgan odam endi jimgina yotibdi. Balkim baridan qutilgandir, balki tutilgandir. Ammo qabrga qo'yilayotgan murdani yuz tuzilishi kafandan ko'rinib ketdi. Jasad ham Men ekanligimni ko'rib, rosti juda hayratlandim. Axir, men yuribman-ku, qachon o'ldim?!

Xayolimga tartibsiz o'ylar kela boshladi... Shu ondan o'zimni zarra deb hisoblay boshladim. Boshqalarni ham. Umuman, hamma narsa zarra, degan qarorga keldim. Axir, dunyo zarralarning jipslashuvidan tashkil topgan. Bir kun kelib hamma narsa zarralarga parchalanib ketadi. Qiziq, o'shanda bu cheksiz koinotda nima qolar ekan a!?

Marhumning uyida janoza tugab, yig'ilganlar tarqalgan mahal qabristonga qarab yo'l oldim. Muddao – qabrdagi murdani yana bir ko'rish. Endi oldingi qo'rquvimdan asar ham qolmadi. O'zimda adoqsiz bir shiddat sezdim. Quyosh allaqachon ufqqa bosh qo'ygan, qishloq ahli o'z yumushlarini bitirib, uy-uylariga kirib ketgan. Mozorotgacha taxminan yetti yuz qadamni juda tez fursatda bosib o'tdim. Qabriston darvozasidagi "Xush kelding, ey ko'ngli butun odam!" degan yozuvni o'qib, negadir kulgim keldi. Albatta, birinchi jumlagi, negaki... Ha, mayli, balki kimlar uchundir, balki, hamma uchun bu manzilga kelish, "xush kelishdir". Darvozadan kirishim bilan tirgagiga suyab qo'yilgan velosipedga ko'zim tushdi. Atrofga alangladim, hech kim ko'rinmadi.

Ichkariga kirdim. Hali tuprog'ining nomi ketmagan lahad tepasidaman. Yenglarimni shimarib, qabrni kavlay boshladim. Birozdan so'ng yelkamga bir qo'l ohista tegdi. Sekin ortimga qaradim. Negadir men hech narsadan qo'rqmayotgan edim. Odatda, bunday hollarda odam seskanib ketadi. Mendagi qo'rquv hissi qayoqqadir yo'qolgan edi. Ortimda oppoq soch-soqolli qariya jiddiy tikilib turardi.

– Kimsiz? – dedim tahdid ohangida. U javob berish o'rniga:

– O'zing kimsan, namozshomda bironing gabrini bezovta qilayotgan shakkok!? – dedi.

– Marhumni ko'rmoqchiman, bu men uchun juda muhim, – dedim o'ylangancha.

– Mumkin emas, bu qonunda ham, shariatda ham taqiqlangan, – deya keta boshladi. Birpas o'lik sukunat hukm surdi. Mozor darvozasidagi yozuv yodimga tushib, qariyadan:

– Nega darvozaga "Xush kelding!" deb yozgansiz? – deya so'radim.

– Ko'nglingdan savolingga javob topasan! Qalbi butun odamlargina buni angalay oladi! – dedi. Darvoza tomon yura boshladim. O'yladim. Qanday? Nega? – degan savollar miyamda aylanardi.

Ortimdan "Yaxshi bor, ko'ngli butun odam!" degan ovoz keldi. Chaqmoq urgandek bo'ldi. "Bo'ldi, endi hammasini so'rayman!" deb o'zinga vada berdim. Undan nega menga ikki tomchi suvdek o'xshashini, ko'nglim butun yo butun emasligini qayerdan bilishini so'ramoqchi edim... Lekin endi qariya hech qayerda ko'rinmas edi...

* * *

Yolg'iz yurishni yaxshi ko'raman. Ba'zida ko'chalarni, bozorlarni yolg'iz aylanaman. Yolg'iz yurishda nedir sinoat bordek tuyiladi menga. Yolg'iz yursam, o'zimni tezroq topadigandek his etaman. Shunday kunlarning birida katta beton yo'l yoqalab ketib borar edim. Birdan yerda yotgan oq qog'ozga ko'zim tushdi. Ajib bir qiziqish bilan uni qo'limga oldim. Qog'ozdagi so'zlar yanada qiziqish uyg'otdi. Shu tobda nega boshqalar bu qog'ozga e'tibor bermagan ekan, degan fikr xayolimdan lip etib o'tdi. Balki hamma osmonga qarab yurar, men esa yerga...

Qog'ozda "Ey ko'ngli butun odam, seni uyda kutaman! Bilaman, sen, albatta, kelasan!" deb yozilgan edi. Maza qilib kuldim. Axir buni kimdir zerikkanidan yozgan va kutgan odami kelishi bilan mashina oynasidan uloqtirgan yoki biron talaba darsda bekor qolib yozgan-u, uyga qaytishda cho'ntagidan chiqarib otgan bo'lishi mumkin-ku, deb o'yladim. Lekin o'sha bolalik paytimdan odat sarguzashtsevarligim xumor qilib, qog'ozda ko'rsatilgan manzilga jo'nadim.

Yo'lda ketar ekanman, nimagadir kayfiyatim zo'r edi. Inson hayotida me'yorlarsiz ham yashab ko'rishi kerak. Shunda u me'yorning naqadar kerak ekanini angelaydi, degan fikr o'tdi ko'nglimdan.

Mana, manzilga yetdim. Endi xayolimga turli gumonlar kela boshladi. Bu yerda biror urushqoq ayol yashasa, umrimda eshitmagan tuhmatlar bilan menga yopishsa-ya?! Yo biror bezorilar to'dasi bo'lsa-chi?! Yo'q, dedim past ovozda o'zimga o'zim qat'iyat bilan. Jilovsiz xayollarimni bir joyga yig'ib, eshikni taqilatdim. Chunki uning qo'ng'irog'i yo'q edi. Ichkaridan "Kiravering, eshik ochiq", dedi ayol kishi. Ko'nglimdagi shubhalar yana jonlandi. "O'lding", dedim ichimda. "He", dedi yana bir ko'nglim. Tavakkal, deb ichkariga kirdim. Orasta uy. Ko'zimga birinchi tashlangan narsa ayvon devorida osig'liq turgan kiyik shoxi. Shox yog'ochdan yasalgan bo'lsa-da, haqiqiyga o'xshar edi. Poyabzalimni yechmasdan bir oz turib qoldim. "Kiring, nega jim bo'p qoldingiz?" dedi ayol kishi ichkaridan. Tuflimni yechib, ayol ovozi kelayotgan xonaga kirdim. Katta stol bayramona bezalgan. Bu ertaklardagi ochil dasturxonning xuddi o'zi edi.

– Assalomu alaykum, – dedim sal yengil tortib. Shunda beixtiyor ayolga qaradim. Qarshimda ko'zi tim qora, sochi yoyiq, yuziga parda tortilgan o'ttiz besh yoshlardagi juvon turardi. Izn so'ramasdan stulga o'tirdim. Erta labdan ko'chada yurib charchaganman.

– Yaxshimisiz, nimaga yuzingizga parda tutib oldingiz, nima uchun qog'ozga bunday gapni yozib, ko'chaga tashlab keldingiz? – dedim ayolga termilib.

– Men sening kelishingni bilardim! – dedi u savollarimni javobsiz qoldirib.

Bu yerda qandaydir sir bor yoki shunchaki hazil, degan fikr o'tdi ko'nglimdan.

– Qayerdan bilardingiz? – dedim kulimsirab.

– Ha, bilardim, chunki sen mening erimsanku! – dedi ayol ko'rinishi o'zgarmay. Boshimga kimdir temir bilan urgandek bo'ldi. Ana endi tuhmatga qoldim, deb o'yladim ichimda.

– Men sizning qanday eringizman! Kun ko'rishga, non topishga boshqa yo'l qolmadimi? Manavi narsalarni ham mendan oldingi "erlaringiz" dan undirgan bo'lsangiz kerak! – dedim jahl bilan stoldagi narsalarga ishora qilib. Ayol gapirmadi.

– Sizdan inson sifatida rozi emasman! – deb o'rnimdan turdim.

– O'tir, o'tir qayoqqa ketyapsan, ko'ngli butun odam! – dedi u. Ho-holab kulib yubordim.

– "Ko'ngli butun" sizning ov parolingiz shekilli?! – dedim.

U jimgina orqa tomonidagi tokchada turgan suratni ko'rsatdi. Suratda xuddi menga o'xshagan odam va mana shu ayol turar edi. Shartta ayvonga chiqdim, tuflimni kiyib ko'chaga yugurdim. Duch kelgan birinchi restoranga kirdim. Maqsadim to'yib ichish. Balkim men kasaldirman. Bo'lishi mumkin-ku! Masalan, shizofreniyaning boshlang'ich holati. Bu narsalar mening ko'zimga ko'rinayotgandir. O'zi oxirgi paytlar kam uxlaydigan bo'lib qolgan edim.

Restoranga kirib barmenning oldiga bordim. Cho'ntagimga qo'l soldim, lekin cho'ntagimda ichkilikka yetadigan pul yo'q, faqat ikki dona sigaretga yetadigan pul bor ekan. Holatimni ko'rgan barmen:

– Ha, ishdan haydashdimi, o'rtoq? – deb so'radi.

– Yo'g'-ey, shunchaki, o'zim, bir ichmoqchi edim. Pulim yo'q ekan. Sigaret beraqoling! – deya cho'ntagimdagi pulni uzatdim. Barmen pulni olib, ikki dona sigaret uzatar ekan “Ha-a, bu bozor iqtisodi, puling bor bo'lsa, yashaysan, bo'lmasa, yo'q. Tekin narsa faqat masjidida bo'ladi!” dedi salmoqlab. “To'g'ri, to'g'ri!” dedim jilmayib.

* * *

Bomdod mahali azon tovushidan uyg'onib ketdim. O'rnimdan turib o'tirdim. Azonning ko'ngilga orom beradigan ovozi tindi. Birdan din, namoz haqida o'y sura boshladim. Telefonimning kalendariga qaradim – juma. Musulmonlarda juma muborak kun. Shu kun musulmon jam bo'lib ibodat qilishadi. Xuddi shunday yahudiy-lar shanba, xristianlar yakshanba kuni jamlanib, o'z diniy amallarini ibodatlarda bajaradi. E, shu hammasi bir kunda ibodat qilsa bo'lmasmikan!? Axir, Xudo bitta-ku!

Demak, bugun juma ekan. “E, yaxshi bo'ldi, men ham bugun jumaga chiqaman” deb ko'ngildan o'tkazdim. Keyin o'ylab qoldim: “Kecha ichmaganmidim?!” Yo'q, o't qopim og'rigani bois anchadan beri ichmayotganim esimga tushdi.

Nonushta qilib, ishga jo'nadim. Avtoullovga chiqishim bilan, bir narsa yodimga tushib, o'zimdan o'zim uyalib ketdim. Axir, men oxirgi ishxonamdan bo'shaganimga endi uch kun bo'ldi-ku! Hali yangi ishga kirganim yo'q. “Mayli, juma namozigacha bozorlik qilib kelaman”, deb o'zimga taskin berdim.

Bozor ro'parasidagi bekatda avtobusdan tushib qoldim.

Bozorga kirdim. Shovqin alomat. Tez-tez ro'zg'orga kerakli narsalarni olib bozordan chiqayotgan edim, ro'mol sotib o'tirgan ayolga ko'zim tushdi. Ro'mollar ko'zimga chiroyli ko'rinib ketdi. Ayolimga sotib olmoqchi bo'lib, sotuvchiga yuzlandim.

– Buni qanchaga berasiz? – dedim napormon ro'molni ushlab.

– Bir yuz ellik ming! – javob berdi sotuvchi.

– O'h-ho', – dedim ajablanib.

– Turkiyaniki, sifatli narsa, – deb ajablanishimga izoh berdi sotuvchi.

Besh daqiqacha tortishib savdo qildim va o'sha ro'molni bir yuz o'ttiz mingga sotib oldim. “Ayolim bir xursand bo'lsin!” deb o'yladim ichimda.

Ozroq yurganimdan keyin bir tanishimni ko'rib qoldim. Erkak bo'lib, ayollarning haligi narsalarini sotayotgan ekan. Salom-alikdan so'ng unga hozirgina sotib olgan ro'molni ko'rsatib: “Arzon oldim, turkiyaniki ekan!” dedim maqtangannamo. Tanishim ro'molni ko'rarkan, kulib: “Kamida yetmish mingga yeb qo'yib-siz-da!” dedi.

– Iye, nega yeb qo'yaman?!

– Bu hech qanday Turkiyaniki emas, o'zimizda vodiyan chiqadi. Huv, o'n metr narida eng zo'rini ellik-oltmish mingdan sotishyapti, – dedi u menga achingandek.

Tanishim bilan xayrlashib, avtobusga chiqdim. Ketar ekanman, xayolimda sotuvchi ayolni o'ylar edim. “Axir, u meni aldadam, deb o'ylaydi. Ertaga biron falokatga yo'liqadi. Keyin men va menga o'xshaganlarning aldab topgan pulini, kerak bo'lsa, undan ham ko'pini sarflaydi. Nega u bu dunyoda hech kim birovning haqini birov yeyolmasligini tushunmaydi-ya!”

Uyga keldim. Narsalarni ayolimga berib, soatga qaradim. Namozga qirq daqiqa qolibdi...

Juma namozi boshlandi. Imom sura o'qiyotgan mahal unga ko'zim tushdi. Negadir men imomga juda o'xshar ekanman. Tush ko'rayotgan bo'lmay tag'in, deb o'ng tarafimdagi odamga qaradim. Hayhot, u bilan ham bir xil ekanmiz. Keyin chap yonimdagi kishiga qaradim, tavba, u bilan ham ikki tomchi suvdekmiz. Ilojsiz, mumkin bo'lmasa ham, ko'zimni yumib oldim.

Juma namozi tugadi. Imom duo qilayotganda ham ko'zimni ochmadim. Nihoyada o'rnimdan turib, masjiddan chiqish eshigiga qarab yurdim. Atrofga qaradim. E, qiyomat, hamma odamlar bir xil ko'rinishda edi. Asli ko'rinish kimniki bilmayman, ammo bir xil tusdagi odamlar, bir tomonga, chiqish eshigiga intilar edi.

Ma'mura ZOHIDOVA

“TIRIK TOSH”NING ICHKARISIDA...

O'tgan asr boshlarida birinchi o'zbek professori Abdurauf Fitrat she'riyatga shunday ta'rif bergan edi: “She'rda kishilarning qonini qaynatguvchi, singirlarini o'ynatguvchi, miyasini titratguvchi, sezgisini qo'zg'atguvchi bir kuch, ma'naviy bir kuch bor. Shunday kuchi bo'lmagan so'z “vazn” va “qofiya”si bo'lsun, she'r bo'la olmaydur... Chin she'r yurak sezguvlarini ko'rsatmakdir”. Darhaqiqat, she'r nafaqat vazni, qofiyasi va mazmuni bilan, balki ma'naviy kuchi bilan she'rdir. Shunday ekan, qaysi bir o'zbek shoirining ijod namunasiga o'zbekona tiynat va milliy ma'naviyat kuch bergan bo'lsa, u chinakam xalq mulkidir. Uni o'qiguvchi, tinglaguvchi, baholaguvchi – she'rxoni bordir.

Bugun o'zbek she'riyatiga ovozini jaranglatib kirib kelayotgan, o'zi sokin, bosiq, lekin qalbi tug'yonli yosh shoirlarni ko'nglimiz to'lib sanashimiz mum-

kin. Har birining o'z qarashlari, o'zigagina xos badiiy topilmalari, she'r ahliga xos dardlari bor. Odatda, ayrim yoshlar pishib yetilmagan, xom-xatala yozishmalarini ko'tarib ota-onasi yo bobo-buvisidan biri bilan boshlashib, u yoq-bu yoqqa chopib yuradilar. Qofiyalashib turgan qatorlarni she'r debgina qolmasdan, yozganlarini tezroq kitob qilib chiqarishni istaydilar. Ularni noo'rin da'volar-u hadahalar chalg'itadi. “Kitobi chiqqan” degan nomni olish qiziqtirib yuboradi. Afsuski, ayrim nomdor, iste'dodli shoirlarimiz ham yomon ko'rinib qolishni istamay, qalamkashning yozganlariga baland baholar berib, “oq yo'l” tilab taqrizmi, tavsiyami, yo shunga o'xshash bahosi baland, ammo o'zi yozilib bitilganiga pushaymon bo'lib turgandek tasavvur beradigan bir narsalarni yozib tavsiyatalabni xursand qilib yuboraveradilar. Bu bilan kitob nomiga nomunosib taxlamalarning ko'payishiga sababchi bo'ladilar. Yoshi katta bir ijodkor bilan shu masalada suhbatlashganimizda u bir-ikki shoirning she'rlarini tanqid qilgani-yu, keyinchalik o'sha shoir ko'plarning e'tiborini qaratadigan she'rlar yozib, davralarda e'tirof etila boshlagani, shundan keyin tanqidchini ko'rolmaslikda ayblab, salom-alik qilmay yurganini so'zlab berdi. “Hech bir adabiyotchi shoirni ijod maydonidan chiqarish uchun tanqid qilmaydi. U faqat so'zning isrofiga befarq qarab turolmaydi. Tanqidgina shoirni shoir qiladi.. Balki o'sha shoirning o'z ustida ishlashiga men ham ma'lum darajada sabab bo'lgandirman. Buni esa u hech tan olmaydi”, deydi afsus bilan suhbatdoshim.

Aslida, yaxshi bo'lay-bo'lay deb bo'lolmagan asar, ko'p holda, achchiqqina tanqidga uchraydi. Tanqidchidan ranjish zalvori ham og'ir adabiyot oldida hech narsa emas. Eng yomoni, biz tanqid bor joydan qochganimiz, tanqidni ko'tarmaganimiz, uni xatolarimizni o'nglash yoki o'zimizning ustimizda ishlashimiz uchun asos qila olmasligimiz, dastak sifatida anglamasligimizdir. Natijada uvul satrlar, uvul qog'ozlar, uvul mehnatlar, mablag'lar. Eng katta uvul esa she'r axtargan tashna ko'ngillarning e'tibori. Asar degan nomning qimmatini qanchalik baland tutsak, qadrlasak, butun dunyoda ham o'z qadrini, e'tirofini topadigan badiiy adabiyotimiz maydonga kelardi”.

Biroq yaxshi she'rlar oq sahifalarda qorasini ko'rsatibgina qolmay, kitobxonni o'ziga chorlab, yuraklarni titratib, nozik sezimlarini uyg'otib, tebratib turibdi. Shunday iste'dodlar borki, ularni hamisha ham matbuot sahifalarida, davralarda ko'ravermaymiz. Jimgina, kamsuqumgina qalamini tebratib yuradi. Nogoh qayerdadir uning satrlarini o'qib qolganda esa xuddi bir noyob gavharni topgandek sevinib ketadi odam.

She'r zavqini istab mo'jaz kitobchaga ko'z yugurtirar ekansiz, bitguvchining ko'ngliga tutilgan oynada aks etgan kabi tiniq, nur qaytarguvchi gavharlar

ko'zingizda jilvalanadi. So'zni his eta borib, kitobning muqovasiga yana bir nazar tashlaysiz. Kim edi bu?

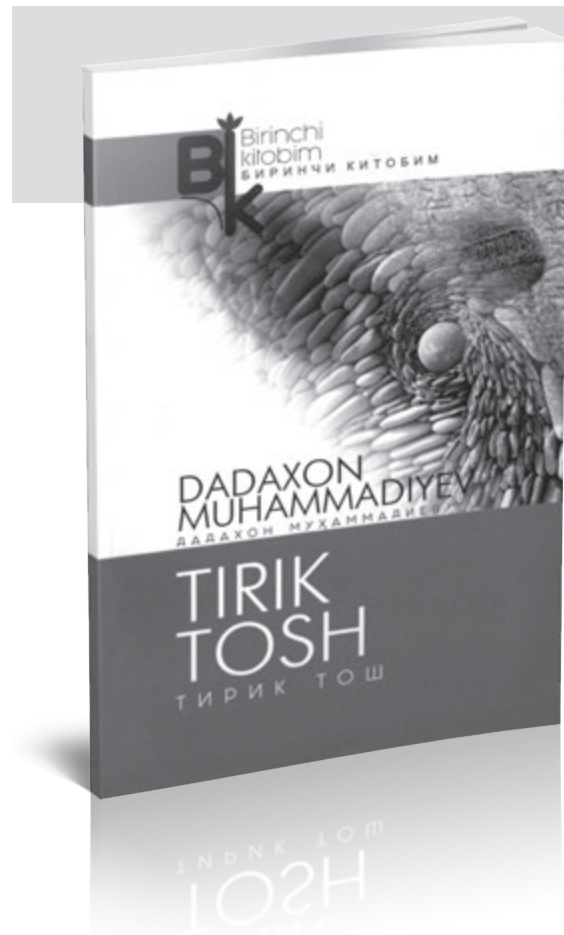
Ro'yxatlar so'zlaydi: 2011-yilda Do'rmon seminarida she'rga muxlis bo'lib bir yigit keldi. Ko'plar qatori. Dadaxon Muhammadiyev. Biroq birinchi kitobini chiqarish uchun chopmadi, yelmadi. Ustozlari so'ragan vaqtlarda, ustida ishlayapman, tugatishim bilan boraman, deb javob berdi. Uning she'rlari ustida ishlashiga esa naq yetti yil vaqt ketibdi. Ehtimol, Zomin (Do'rmon) seminarida katta shoirlar davrasida o'zining yozganlari bahosini o'zi bergandir. Talabchanlik bilan o'zga nigohlardan o'zini kuzatgandir.

Nihoyat, joriy yildagina "Birinchi kitobim" loyihasida yosh shoirning she'rlari chop etiladigan bo'ldi: "Tirik tosh". Bilishimizcha, o'sha sakkiz yil oldin kitobga kiritish uchun saralangan-u, o'zining "shu yil to'xtab tura qolsin", degan so'zi bilan kitob qilinmagan she'rlaridan sanoqlisigina shu yil chiqayotgan to'plamga kiritilibdi. Shoirning esa o'zidan birmuncha ko'ngli to'lganday (Balki haliyam to'lmagandir. Hali ham kitobini qo'liga olsa, "Eh, bir oz shoshibman", degan mulohazaga borar). Shuncha vaqt shoshmaganidan mamnun. Lekin vaqt ham kutib turmaydi-da. Qanchalar to'g'ri qaror.

*Yashashni istadim o'lmaydiganday,
Chidadim sabrim hech to'lmaydiganday.
Kulsam – chin ko'ngildan kuldim. Yig'lasam –
Yig'ladim hech qachon kulmaydiganday.
Chin ko'ngildan kimning ko'nglini oldim,
Hech kimga yolg'on so'z aytmaydiganday.
Qayerga borsam ham borimcha bordim,
Ketsam ham hech qachon qaytmaydiganday.*

Ko'ngil, ehtimol, olamning o'zidagi manzaralar qadar badavlatdir. Dadaxonning iqrorlari to'kilgan bu satrlar, aslida, hammaga ham tegishli. Yig'lagan chog'ida, hademay yana kulaman-ku, deb o'ylarmidi odam? Yana yosh shoirning "qayerga borsa ham, boricha borgani"-chi? Bunday jur'atda go'yo yashash istagi o'lmaslik ishonchiga tenglashtirilgan. U borar yeri-ga boridan kechib bordi. Faqat shoirgina shunday shaxdni qiyos etishi mumkin. Xo'sh, nimalarga? Chin ko'ngildan uringan ishi ustida sira yolg'on ko'chasidan o'tmaslikka ishonchi-yu, ketmoqda qaytmaslikka hozirligiga. Buncha ajab ko'ngil deganlari – tizginsiz, jununvash, mag'rur, masrur...

Bir she'rida qalamkashni g'oyat odamparvar ko'ra boshlaydi kitobxon. Go'yo u poyezdga kechikkan yo'lovchiga rahmdillik ko'rsatayotir. Biroq yo'lovchi, aslida, uning o'zi. Xuddiki o'ziga o'zi so'zlayotganday. Holi zabun. Darvoqe, iyhom deydilarmi buni, ya'ni ki bir so'z bilan ikki ma'no bera olishni. Shoirlar-ku,

buning iyhomligini bilib o'tirmay g'oyibdan kelgan satrlarni bitaveradilar-a, lekin axir bu ham san'at, buni ham nimadir deb atab qo'yish lozim bo'lgan-da. Xullasi, "qaytamiz" so'zi bilan shoir deydi: Poyezd ketgan. Endi "qaytamiz" – "nima qilamiz" endi va yoki "qaytamiz-da" ortimizga...

*Poyezd ketib bo'ldi. Endi qaytamiz.
Kechikkan yo'lovchi, ne kechar holing?
Bitta chiptachi-yu bir qorovuldan
Boshqa hech kimsaga kelmas maloling.*

Banddan bandga o'sib boradi xavotirlar. Poyezdga chipta olgan sho'rlik yo'lovchining nega kechikkani borasida o'ydandan boshlangan xavotirlar o'kinch otli tit-roqqa aylanadi. U yog'i so'zlaguvchining nima demoqchiligiga qaratiladi. Shoir musofirni o'z ko'nglida mehmon eta turib, kechikish va kechishni zid qo'yadi. Kechikkaning – kechmaganing, kechikmaganing – kechganing. Mana, o'zini fosh qila boshladi u. U kechib ketayotganmide olislarga?..

*Yo'lovchi, ko'nglingdan nimalar kechdi?
Har musofir – mehmon, bizning aqida.*

*Qo'shiqlar aytamiz, she'rlar aytamiz,
Kechikish haqida, kechish haqida...*

Banddan bandga o'tguncha shakli o'xshash so'zlarni bir maqsadga bo'ysundirgan shoirning mahoratiga chalg'ib ketadi she'rxon: ko'ngildan kechdi, kechikish, kechish. Joziba rom etganida bir topilma huzurini tuyib olgach, endi mazmun uchun she'rni yana boshdan o'qib chiqish kerak bo'ladi.

Qadrini uni kuzatmoqlarida ko'rishni istagan yo'lovchi – aynan shoir – so'nggi bandda munglig' bir qiyofada o'zini namoyon qiladi:

*Poyezd ketib bo'ldi. Endi qaytamiz.
Kel, endi, do'stimmi, inimmi, og'am...
Hech kim kuzatgani kelmadi, tushun,
Atay poyezdiga kechikkan odam!..*

Darhaqiqat, she'r shunchaki so'z qofiyasi emas. She'r – nozik his-tuyg'ularning qog'ozga cho'kkan quyuk cho'kmasi. She'rni kimdir “ko'ngil yaralariga eng toza malham” atasa, yo'q, bu xato deb ayta olarmidik.

“Tirik tosh” kitobi muallifini millat dardi tinch qo'ymasligi aniq. Qadriyatlar, tiynat xosliklari – barchasi ko'p millatdoshlarimiz qatori uning ham yelkasidan bosib turgani bor gap. Yo'qsa, sadoqat, oqibat, mehr arzonlashib borayotganidan xavotir, erlar erligidan, mardligidan qaytganidagi, ayollar yuzidan hayo pardasi qochganidagi og'ir damda bo'g'ziga kelgan bir hayqiriqni, bir chaqiriqni shoirona satrlarga jo qilarmidi?

*Tog'lar yo'lin tog' to'sdi,
Mushtga aylandi quloq.
Ayvoningni qor bosdi,
Akang qani, Qaldirg'och?
Bir munglig' ovoz o'tdi,
Chalinmagan soz o'tdi,
Bahor o'tdi, yoz o'tdi,
Akang qani, Qaldirg'och?*

Millat ruhi quvvatli bo'lsa, millat qo'li baland kelsa, polvoni davradan shon olsa, millat kelgusining egalari alp o'g'lonlar toza qon bilan dunyoga kelsa, shoir suyunchiga jonini berishga hozir.

*Polvoning davraga sol,
Polvonman deb yurganlar.
Suyunchiga jonim ol,
Alp o'g'lini ko'rganlar.*

El dardida yonib, ko'nglida shijoati mahkam shoirgina shunday bitmoqqa hozir. U botirning o'ziga emas, uning nomusi, ori, g'ururi, ruhini tik etuvchi sha'niga, ya'niki singlisiga murojaat qiladi. “Elda erlar qurib bitibdimiki, kurash senga qolibdimi?” deganday go'yo... Yoki “biz Alpomish avlodlari hali bormiz, mangu bo'lajakmiz”, ma'nosida...

*Eshikda osiq turar
Alp otining taqasi.
Yot ellarda qolmaydi
Mard singilning akasi.
Ko'ngilga or soldimi –
Yot elda oqargan soch.
Kurash senga qoldimi,
Akang qani, Qaldirg'och?*

Ulug'vor niyatlar, pokiza tilaklar Vatan dardi yo'lidadir. Vatangina muqaddas, Vatangina betakror, Vatangina bebadal. Alpomishlar, Barchinlarni elda aziz qilgan, dostonlarda kuylatgan ham shu muqaddas Vatan, shu qadim el dardidir. Vatan el bilan Vatandir. El Vatan bilan eldir. Elning shonini ko'tarishga hamisha Alpomishlar kerak. Buyuklik ham, buyuklikka intilish ham el degan mardlar tufayli bunyod topadi.

*Bu Vatanga shon kerak,
Jon berguvchi jon kerak.
Elga qahramon kerak,
Akang qani, Qaldirg'och?!*

Har band so'ngida takror keluvchi satrlar go'yo butun o'zbek yigitlari, elning orini qo'ldan bermaydigan mardlarga chaqiriqday jaranglaydi. Toki el mardlari zindonda yotmasin, yovuzlik g'olib kelmasin, or talashi singillarga qolmasin. Har bek o'z eliga to'ra bo'lsin.

Dadaxon bir to'rtligida shunday deydi:

*Do'stim,
Keling, sizni do'stim deyman...
Keling, ko'ngil uchun do'st deyman sizni.
Chunki arzimaysiz g'anim bo'lishga...*

Ha-da, g'animlikka ham arzish lozim, arziy bilish kerak. G'animlik bilan g'ayurlik ham farqli bo'lgach, g'anim deb atashga arzimagan kishining ko'nglini olib qo'yish, do'st deb atash uchun kattagina yurak darkor odamga. “Tirik tosh”dagi she'rlarining mazmuni tosh bosaversin. Adabiyotimizdagi o'lmas satrlar qatoridan o'rin olsin, deymiz.

O' Henri

“JODUGAR”NING NONLARI

O' Genrining ushbu hikoyasi oddiy bo'lishiga qaramay, juda qayg'uli. Hikoya non sotuvchi ayol va har kuni undan 2 ta qotgan non sotib oluvchi kishi, shuningdek, noto'g'ri anglashilgan yaxshilik to'g'ri qabul qilinmaganda nima sodir bo'lgani haqida. U qo'rqinchli nimadir yoki arvohtar haqida emas, sarlavhaga chalg'imang.

Marta Meham xonim ko'cha muyulishidagi kichik novvoyxona egasi edi (uchta zinapoyadan ko'tarilib chiqqach, eshikni ochib kirishingiz bilan kelganingizdan xabar berib qo'ng'iroq jaranglardi).

Qirq yoshni qoralab qolgan, ikkita yasama tishi bilan jilmaygan payti o'zgacha bir chiroyli bo'lib ketadigan bu mehribon dil egasi bankda ikki ming dollar miqdorida daromadga ega edi. Vaholanki, shunday qila olishi mumkin bo'lgan boshqa oilalilarning imkoniyati Marta xonimnikiga qaraganda ancha past edi.

Haftada ikki-uch marta do'konga kelib turadigan bir xaridor Marta xonimni juda qiziqtirib qo'ygandi. U ko'zoynakli, soqoli tartibli qirtishlangan o'rta yoshlardagi kishi edi. Nemischa talaffuz bilan ingliz tilida so'zlayotgan bu janobning kiyimlari ancha uniq qolgan, ba'zi joylari yamalgan, yig'irilgan va o'ziga halpillab turgan bo'lsa-da, xonimga u

juda pokiza va juda yaxshi fe'l atvor egasi bo'lib ko'ringandi. U har doim ikkita qotgan non xarid qilardi. Chunki besh sentlik yangi non puliga qotgan bo'lsa-da, ikki non sotib olish mumkin edi va janob ana shu qotgan nondan bo'lak hech qachon hech narsa olmasdi. Bir safar Marta xonim uning qo'llarida qizil va jigarrang rangdagi bo'yoq dog'larini ko'rib qoldi va shunda bildiki, u rassom, ammo juda kambag'al. Uning chordoqda yashashi, u yerda bebaho suratlar chizishi, qotgan non bilan bechorahol kun kechirishi va shuningdek, Marta xonimning do'konidan yeydigan boshqa yaxshiroq narsalar haqida xayol surishiga shubha yo'q edi. Marta xonim har gal qiyma, yumshoqqina bulochka yoki choy va murabboli stolda o'tirganda tez-tez xo'rsinib qo'yar, yelvizak o'tib turadigan chordoqda nozik tabiatli rassom bilan o'zining totli taomlarini baham ko'rishni xohlab yuragi achishardi. Chunki qahramonimiz boya aytganimizdek, juda mehribon va ko'ngilchan edi-da! Bir kuni u janobning haqiqatda rassom yoki yo'qligini tekshirib ko'rish uchun xonasidan qachonlardir arzonigina narxda sotib olgan suratni olib chiqib, non rastasining orqasidagi tokchalarga qarama-qarshi qilib osib qo'ydi. U Venetsiya manzarasi edi. Suratning old qismida, xuddi suv ustida turgan kabi, marmardan qoyilmaqom qilib ishlangan katta uy tasvirlangan bo'lsa, qolgan qismi suv ichida qo'lini suvga bo-

tirgan ko'yi xayolga cho'mgan qiz o'tirgan qayiq, bulutlar, osmon va o'zaro uyg'unlashib ketgan ranglar jilosidan iborat edi.

Ikki kun o'tgach do'konga o'sha xaridor kirib keldi.

– Marhamat qilib, menga ikkita qotgan non bersangiz,

iltimos. Nonlarni o'rayotganida esa suratga ko'zi tushdi va:

– Suratingiz juda ajoyib ekan, xonim, – dedi.

– Ha, – dedi Mis Marta o'zining ayyorligidan zavqlanib, – men san'at shaydosiman va yana... suratlarning ham. (Rasomlarning ham demoqchi

edi-yu, suratlarning deb to'g'irlab qo'ydi).

– Siz uni yaxshi surat deb o'ylaysizmi?

– Unda manzara yo'q. Chizish uslubi noto'g'ri. Yaxshi qoling, xonim.

U nonlarni oldi-yu, shoshib chiqib ketdi. Ha, u aniq rassom. Endi Marta xonimning bunga aslo shubhasi yo'q edi. Suratni xonasiga qayta kirgizib qo'yar ekan, xayollari yana o'sha sirli xaridor tomon tortdi. Ko'zoynaklari ostida chaq nab turgan ko'zlari qanday mungli va mehribon! Keng peshonasi o'ziga juda yarashgan. Bir qarash-dayoq suratga baho bera olish va qotgan non bilan kun kechirish! Bu dahshat! Biroq ko'p hollarda qobiliyatni yuzaga chiqarish uchun kurashishga to'g'ri keladi. Agar bankdagi ikki ming dollar, novvoyxona va mehribon yurak evaziga uni yuzaga chiqara olganida, bu faqat san'at va surat uchun bo'lgan bo'lardi. Biroq bularning bari xomxayoldan o'zga narsa emas edi.

Xaridor tez-tez non olishga kelganda biroz muddatga rasta yonida xonim bilan suhbatlashishga odatlanib qolgandi. Go'yoki u Mis Martaning shodlikka to'la so'zlariga tashnadek tuyulardi. Ammo xaridor tort, pirog yoki Marta xonimning shirin Salli Lunlaridan birini emas, qotgan non sotib olaverardi. U Marta xonimga kundan kunga ozib, kuchsizlanib

borayotgandek ko'rinar, shuning uchun xaridorning odmigina xaridiga yeyish uchun yaxshiroq nimadir qo'shib qo'yishni juda xohlardi. Biroq jur'ati yetmasdi. Rassomlarning g'ururini yaxshi bilgani uchun, agar shunday qilsa, bu unga nisbatan haqorat bo'lgan bo'lardi.

Bir kuni Marta xonim ko'k nuqtali fartugini taqib olib, orqa xonada sariq meva urug'lari va tozalash uchun ishlatiladigan mineraldan o'zining odamlar yuz terini tozalashda ishlatadigan g'aroyib aralashmasini tayyorlayotgan edi. Odatdagidek o'sha xaridor kelib qoldi. U rasta ustiga tangasini qo'yib, qotgan non so'radi. Marta xonim u tomonga borayotganda tashqaridan qattiq signal ovozi va motorning kuchli o't olgani tovushi eshitildi. Xaridor ko'chaga otili. Sotuvchi xonim esa imkoniyatdan foydalanib qolmoqchi bo'ldi. Rasta ortidagi pastki tokchadan o'n daqiqa oldin sut fermasi ishchisi tashlab ketgan yangi sariyog'ni oldi. O'tkir pichoq bilan nonlarni chuqur qilib kesib, orasiga sariyog' joylab, yana zichlab yopib qo'ydi. Xaridor do'konga qaytib kirganida u nonlarni o'rayotgan edi. Noodatiy qisqa, ammo yoqimli suhbatdan so'ng, u ketgach Marta xonim o'zicha jilmayib qo'ydi. Biroq ko'nglida biroz hadik bor edi: Nimalar qilib qo'ydim o'zi? Uni yuragiga ozor berib qo'ymadimmikan? Shunaqa bo'lmasinda, ishqilib.

Shundan keyin biroz vaqt o'tib, Marta xonim bolib o'tgan voqea haqida yana eslab qoldi. Rassomning qotgan non ichida uning hiylasini bilib qolganini tasavvur qildi: U cho'tka va bo'yoqlarini pastga qo'yadi. So'ng rasmtaxta yonida turib chizayotgan suratining ko'rinishi va manzarasini tahlil qilib bo'lgach, qotgan non va suv bilan tushlik qilmoqchi bo'ladi. Nonni kesadi. Oh! Mis Marta qizarib ketdi. U non ichiga sariyog'ni joylab qo'ygani shu qo'llar haqida o'ylarmikan? Ammo shu payt uning xayollarini tumandek tarqatib, eshik qo'ng'irog'i qattiq jiringladi va shovqin solib kimdir kirib keldi. Marta xonim shoshib

eshik tomon borganida u yerda ikki kishi turardi. Biri tamaki tutayotgan yosh janob, oldin uni hech ko'rmagandi, ikkinchisi esa rassom – uning yuzlari qizargan, sochlari to'zg'igan, shlyapasi boshining orqasida edi. Ikkala qo'li ham musht bo'lib tugilgandi.

“Ahmoq!” deb qichqirdi u baland ovozda va yana nemischada “Tausendorfen!” yoki shunga o'xshash nimadir dedi. Sherigi uni olib chiqishga harakat qildi. Ammo u ko'nmadi.

Hech qayerga bormayman. Hali gapimni tugatmadim, – dedi u g'azabli ohangda. Keyin baqirib yig'lab yubordi. Marta xonim uning qizarib ketgan moviy ko'zlariga qarashga toqat qila olmadi.

– Sen meni xonavayron qilding. Sen hamma narsaga burnini suqaveradigan qari jodugar-san. Marta xonim bir qo'li ko'k nuqtali fartugining etagida, bir qo'li polga tushganicha, tokchalarga holsizgina bo'lib suyanib qoldi. Yosh janob sherigining yoqasidan oldi.

– Bas, yetar. Yur men bilan, – dedi va uni sudrab ko'chaga olib chiqib ketib, qaytib kirdi va xonimga yuzlandi.

– Sizga aytilajak navbatdagi gaplar nima bo'lishi mumkinligi haqida bir o'ylab ko'ring, xonim. Hozirgi kishi Blumberger, arxitektura chizmachisi. Biz birga ishlaymiz. U tanlov uchun uch oydan beri yangi shahar zalining rejasi ustida qattiq ishlayotgandi. Kecha yakunladi. Bilasizki, chizmachilar har doim chizmani birinchi qalamda chizishadi. Ishni tugatgach, qalam chiziqlarini qotgan nonning kichik bo'lagi bilan o'chirib chiqishadi. Chunki qotgan non hind o'chirg'ichidan samaraliroq. Blumberger bu yerdan non sotib olib yurgan. Ammo bugun sizning allaqanday sariyog'ingiz uning barcha ishlarini barbod qildi.

Marta xonim orqa xonaga kirdi. Ko'k nuqtali fartugini yechdi va eski mallarang ko'ylagini kiydi. Keyin sariq meva urug'lari hamda mineral aralashmasini derazadan kul idishi ustiga to'kib yubordi.

Ingliz tilidan
Oltinoy HAYITBOYEVA
tarjimasi

Bek ALI

1992-yili tugʻilgan.
Respublika yosh ijodkorlarining
Zomin seminari ishtirokchisi

* * *

Yoʻqotganim nedir?
Topganim nedir?
Osmon deb boshimga yopganim nedir?
Hamma quyosh boʻlib charaqlaganda,
Men esa uzlatga botganim nedir?
Soviganim nedir?
Yonganim nedir?
Dushmani tashvishga solganim nedir?
Xayyomga taqliddan boshlangan qusr,
Men esa baloga qolganim nedir?
Seni koʻp sevardim, parvoyi falak,
Endi men halakman, muhabbat halak.
Boshkiyimni olib oʻylab qarasak,
Endi seni yodga olganim nedir?..
Tongda joynamozga boshimni qoʻyib,
Tunda iymonimni sotganim nedir?
Yengillashish uchun sharob simirib,
Ogʻir xayollarga botganim nedir?
Onajon, men sizni tashlab ketganman,
Otajon, men sizdan oʻgirganman yuz...
Sizlarni oʻldirsa mehnat oʻldirar,
Meni esa goʻrga tiqadi afsus!
Boʻshang bola edim, katta shaharda
Turtilla-turtilla qotganim nedir?
Chol-kampir munkillab tinib-tinchimas,
Men oyoq uzatib yotganim nedir?
Xudojon, men senga koʻnglimni berdim,
Qismating bol deysan, totganim nedir?
Dunyoni Kuzatmish yagona derdim,
Dunyoni kuzatib yotganim nedir?!

Qismating bol deysan, **totganim nedir?**

EY!

Ey onamni yigʻlatgan hayot,
Ey otamga pand bergan dunyo,
Ey qushlarni oʻldirgan sayyod,
Ey ichimni bulgʻagan kimyo,
Ey ukamga yetvolgan ajal,
Ey bolamni boʻzlatgan firol,
Ey darsligim qatida menga
Vatanimni anglatgan Shiroq!
Yomonligim bildirgan Yaxshi,
Kimligimni koʻrsatgan Yomon,
Ey eng goʻzal soʻzga qorishib
chorlab turgan toʻrttala tomon.
Ichim dengiz atalsa agar,
rang-u roʻyi nomaʼlum Gʻavvos.
Xirom aylab toʻy-tomoshada
tomirimni joʻshtirgan raqqos.
Ey samovar qoshida turib
yuzta-yuzta otgan amaki...
Kundan-kunga oʻpkamni boʻgʻib,
xayolga erk bergan tamaki.
Ey tunlari uyqusin buzib
bolasiga koʻkrak tutgan yor,
Ey bu damda oyogʻin choʻzib
uxlayotgan xudbin-u aybdor!
Ey masjidga yoʻl olgan iymon,
Mayxonaga boshlab borgan gʻar.
Ayni kuzda, choʻpkari uydan
barakamni obketgan qushlar.
“Olib ketgin!” deya, yolvorib
muhabbatdan soʻz ochgan lablar,
Padariga ming laʼnat boʻlsin –
Insoniyat qoʻygan talablar!
Ey xulosa, ey yechim topib
yakuniga yetgan fikrlar.
Dodlay desam, ogʻzimni yopib
kelayotgan ikir-chikirlar.
Umrin oʻtib ketarmi deyman,
“Ey”ni sanab bitirguncha to.
Keyin, keyin men nima deyman?
Nahot oʻlgan boʻlsam,
Ey Xudo!

• Eng ko'p tilga tarjima qilingan adabiy asarlar mashhur detektiv yozuvchi Agata Kristiga tegishli. Adiba kitoblari yuzdan ortiq dunyo tillariga tarjima qilingan va to'rt milliarddan ortiq nusxada chop etilgan.

• Zamonaviy adiblar orasida eng sermahsuli braziliyalik yozuvchi Joze Karlos Inuedir. U 1046 ta ilmiy-fantastik, sarguzasht romanlar muallifidir. Qizig'i, u shuncha asarni o'n yil mobaynida – 1986–1996 yillar oraliq'ida qog'ozga tushirgan.

• Hozircha eng mitti kitob Yaponiyada bosilgan “Har mavsumga gullar” kitobi bo'lib turibdi. 0,75 millimetrli bu san'at asarini oddiy ko'z bilan tugul, ko'zoynak taqib ham ko'ra olmaysiz.

• Eng ko'p sotilgan kitob – “Ginnesning rekordlar kitobi”dir. U AQSh kutubxonalaridan o'g'irlanishi bo'yicha ham rekord qayd etgan. Bu to'plam ilk bor 1955-yili chop etilgan.

Ko'zga ko'rinmaydigan kitob bormi?

• Eng keksa mualliflar – amerikalik Sara va Elizabet Delenilardir. Ular 1994-yili “Opa-singil Delenilarning kundalik hikmatlari” nomli kitob e'lon qiladi. Bu paytda opa 105, singil 103 yoshda edi. 1997-yili esa Sara Deleni kitobning davomini yozib, “O'zimning 107 yoshimda” nomi bilan chop ettiradi.

• Eng uzun roman fransuz yozuvchisi Jyul Romen (asl ismi Lui Anri Farigul)ga tegishli. Uning “Ixtiyori o'zida odamlar” romani 1932–1946 yillar oraliq'ida 27 jildda nashr etilgan.

• Eng katta ensiklopediya “Yevro-amerika universal bezakli ensiklopediyasi”dir. 105 ming sahifadan iborat bu kitob 104 jildga jo bo'lgan.

• Eng qadimgi kitob do'koni Portugaliyadagi “Livraria Bertrane”dir. U 1732-yildan beri faoliyat yuritib keladi.

Orifjon MADVALIYEV tayyorladi.